

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

TIBOR MALINOVIČ
Sovjetski politični vici in njihove funkcije
Magistrsko delo

Mentor: red. prof. dr. Miha Javornik

Študijski program: Rusistika – D, P

Ljubljana, 2016

Zahvala

Zahvaljujem se svojemu mentorju red. prof. dr. Mihi Javorniku, ki mi je z nasveti koristno pomagal pri dopolnjevanju vsebine te magistrske naloge. Prav tako se zahvaljujem svojemu dekletu Špeli Bizjak, ki me je vedno podpirala pri pisanju te naloge in mi med najinimi pogovori dala nekaj novih idej za magistrsko delo. Za podporo gre zahvala tudi mojim staršem Emilu in Beti ter bratu Črtu Malinoviču in vsem prijateljem, s katerimi smo si v prostem času izmenjali ogromno število sovjetskih političnih vicev, pri čemer so številni izmed njih našli mesto v pričujoči magistrski nalogi. Poleg tega se zahvaljujem še Maji Nemec za lektoriranje.

Povzetek

Sovjetski politični vici in njihove funkcije

Pričujoča magistrska naloga je posvečena v strokovnih razpravah pogosto spregledanemu, a zelo razširjenemu pojavu sovjetske družbe – političnim vicem. Čeprav vice najpogosteje povezujemo s prostim časom in razvedrilom, imajo lahko politični vici tudi številne druge funkcije, ki so prišle še posebej do izraza v družbenem okolju sovjetskega (real)socializma, ki sta ga med drugim zaznamovala izrazita cenzura in poenoten politični diskurz, nad katerim je imela monopol sovjetska oblast, koncentrirana v rokah Komunistične partije. Politični vici so v takšnem okolju predstavljali še veliko več kot smeh in sprostitev: bili so način alternativnega osmišljanja in presojanja družbeno-političnega dogajanja v Sovjetski zvezi, neuradnega oziroma »podtalnega« kanala za komunikacijo in širjenje neuradnih informacij o političnih temah, oblika politične kritike, omogočali so sproščanje agresivnih misli, čustev in frustracij v zvezi s sovjetskim sistemom v okolju, ko so bile večini ljudi možnosti za verbalno ali fizično nasprotovanje, še manj pa aktivno reševanje problemov v sovjetski družbi, praktično onemogočene. Prav tako so lahko pomagali premagovati strah pred določenimi pojavi sovjetskega sistema ali pripomogli k lažjemu razumevanju in prilagajanju sistemu, s svojo privlačnostjo pa so lahko služili tudi preprosto kot oblika navezovanja stika s sočlovekom. Koristni so tudi kot potencialni zgodovinski vir, predvsem za razumevanje splošno razširjenih političnih mentalitet, prepričanj in stereotipov med sovjetskim prebivalstvom. Politični vici niso vedno izvrševali vseh svojih funkcij: funkcije so bile pogojene s konkretnim kontekstom, osebami in okoliščinami, v katerih so si ljudje pripovedovali politične vice. Čeprav so omogočali izražati misli in občutja, ki so odstopala od diskurza, idej in političnih praks sovjetskih oblasti, sami po sebi še niso predstavljali »orožja« za upor proti oblasti in niso mogli spreminjati obstoječe ureditve. Na družbeni ravni so služili predvsem kot »ventil« za sproščanje misli in občutij, prisotne pa so tudi vzporednice s karnevalizacijo, konceptom Mihaila Bahtina – vici so, podobno Bahtinovim opisom karnevalov, sprevrčali »visoko« in »sveto« sovjetske ideologije ter ureditve, vendar le-teh niso rušili. Še več, mnogi pripovedovalci vicev so kljub smehu sovjetski sistem spoštovali ali v njem zasedali celo vplivne politične funkcije. Odnosi med politično oblastjo in govorniki vicev so bili tako kompleksni ter ne nujno antagonistični. Obsežen del naloge je namenjen tudi postopnemu razvoju žanra v ruski kulturi ter spreminjajočemu se odnosu sovjetskih oblasti do političnih vicev.

Ključne besede: politični vici, humor, socializem, realsocializem, Sovjetska zveza

Abstract

Soviet Political Jokes and Their Functions

The following master thesis is dedicated to a phenomenon that was often overlooked in expert discussions, but widespread in Soviet society – political jokes. Although we commonly associate jokes with free time and leisure, political jokes can also perform other functions that were particularly expressed in the social environment of Soviet (real)socialism, that was marked, among other things, by explicit censorship and a unified political discourse, which was under monopoly of the Soviet authorities, concentrated in the hands of the Communist party. In such an environment, political jokes represented more than just laughter and relaxation: they were a form of alternative thinking and judging of social-political events in the Soviet Union, an unofficial or »underground« outlet for communication and spreading of unofficial information on political topics, a form of political criticism, they allowed relaxation of aggressive thoughts, feelings and frustrations in connection with the Soviet system, in an environment, where, for most people, chances for verbal or physical resistance, even less for active solving of problems in Soviet society, were practically denied. In addition to this, they could help to overcome fear toward certain phenomena of the Soviet system or helped to better understand and adapt to the system, although their attractiveness also allowed them to serve simply as a form of establishing contact with another person. They are also useful as a potential historical source, especially for understanding widespread political mentalities, beliefs and stereotypes among the Soviet population. Political jokes did not always perform all of their functions: their functions depended on the particular context, personalities and circumstances in which people were telling each other political jokes. Although they allowed to express thoughts and feelings that deviated from discourse, ideas and political practices of the Soviet authorities, they by themselves did not yet represent a »weapon« for resistance against the authorities and could not change the existing order. On the level of society, they particularly served as a »valve« for release of thoughts and feelings. In addition to this, there are also parallels with carnivalisation, a concept of Mihail Bakhtin – jokes, similarly to Bakhtin's descriptions of carnivals, flipped over the »high« and the »holy« of the Soviet ideology and order, but did not destroy them. Even more, despite the laughter, many joke tellers respected the Soviet system or even occupied influential political functions. The relations between political authority and joke tellers were therefore complex and not necessarily antagonistic. A comprehensive part of the thesis is also dedicated to the gradual

development of the genre in Russian culture and the changing attitudes of the Soviet authorities towards political jokes.

Key words: Political jokes, humour, socialism, realsocialism, Soviet Union

Kazalo

1 Uvod.....	1
2 Značilnosti vicev in političnih vicev	3
2.1 Splošne značilnosti vicev	3
2.2 Zakaj so vici v ruščini <i>анекдоты</i> ?	9
2.3 Teorije vicev.....	14
2.4 Značilnosti političnih vicev	24
3 Funkcije sovjetskih političnih vicev	27
3.1 Funkcije vicev na mikroravni.....	29
3.2 »Ventil« za sproščanje ali orodje za rušenje oblasti?	41
4 Kronološko-tematski pregled	58
4.1 Začetki političnih vicev	58
4.2 Prvo desetletje sovjetske oblasti (1917–1927)	60
4.3 Politični vici v stalinizmu.....	69
4.4 Politični vici v obdobju odjuge	81
4.5 Politični vici v obdobju zastoja	89
4.6 Politični vici v času glasnosti in perestrojke	95
4.7 Politični vici po razpadu Sovjetske zveze	98
5 Zaključek.....	101
6 Povzetek.....	104
7 Viri in literatura	106

1 Uvod

Pričujoča naloga bo posvečena močno razširjenemu, a pogosto prezrtemu družbenemu pojavu: političnim vicem. V praktično vsaki družbi se ljudje šalijo na račun svoje oblasti in pojavov svoje družbeno-politične ureditve, vendar je zanimivo dejstvo, da so bili politični vici še posebno razširjeni in priljubljeni v Sovjetski zvezi ter drugih realsocialističnih državah. V Sovjetski zvezi je bila prisotnost političnih vicev tako močna, da bi lahko govorili že kar o nekakšni posebni kulturi takšnega humorja, ki je po razpadu sovjetske države in sistema v veliki meri izginila.¹

Na prvi pogled se politični vici utegnejo bralcu zdeti postranska tema, nevredna globoke obravnave, toda če se nekoliko bolj poglobimo v politične vice, lahko kmalu opazimo, da so le-ti igrali svojo koristno in zanimivo vlogo v vsakdanu sovjetske družbe. Vici so na duhovit način načenjali realne pojave iz sovjetskega življenja, ki jih je želel uradni diskurz zamolčati in utišati. Javni diskurz so pretežno nadzirale sovjetske oblasti, koncentrirane v rokah komunistične partije in različnih aparatov države, ki jih je le-ta pretežno kontrolirala, medtem ko so bili politični vici večino sovjetske zgodovine del neuradne ljudske kulture smeha in so se večinoma širili v ožjih socialnih krogih. Protislovja v vsakdanjem sovjetskem življenju, pa tudi protislovja med togim uradnim diskurzom in resničnostjo, so lahko že sama po sebi porajala željo po smehu. Če je bilo moč v množičnih medijih redno poslušati poročila o kontinuiranem gospodarskem in družbenem napredku, materialnem obilju ali svobodi in demokratični oblasti delavskega razreda ter na drugi strani doživljati pojave, ki sodeč po uradnem diskurzu sploh niso obstajali, kot so pomanjkanje ali skromna izbira oziroma kvaliteta določenih dobrin in storitev, močno omejena svoboda gibanja in izražanja, državna represija, korupcija in klientelizem, je bila razlika med povedanim in dejanskim včasih že absurдна. Ta absurd je hkrati spremljala nezmožnost »malih« delovnih ljudi, da bi kakorkoli nasprotovali ali protestirali proti tem pojavom, kaj šele dejavno spreminjali obstoječo

¹ Pojav je v knjigi *Smeh in kladivo: O režimih, ki so pocrkali od smeha* slikovito opisal britanski novinar in ljubitelj »komunističnih vicev« Ben Lewis (25–26): »V nekaterih okoljih se določene kulturne oblike dvignejo nad ostale in postanejo prevladujoč način izražanja nazorov in vrednot. Grki so imeli svoje mite, elizabetinska Anglija svoje drame, pop glasba je bila značilna za povojno zahodno kulturo v ZDA in Veliki Britaniji, komunisti pa so imeli svoje vice. Seveda so pod komunizmom obstajale tudi druge ustvarjalne dejavnosti [...] In seveda so tudi v komunizmu poznali običajne vrste humorja – vice o seksu, norcih, etničnih manjšinah itd. Toda prevladoval je politični vic. Komunizem je edini politični sistem, ki je ustvaril svojo mednarodno prepoznavno zvrst komedije.«

realnost. Tako jim je na koncu ostajala vsaj možnost, da se na račun teh pojavov pošalijo in se nad njimi sproščeno nasmejejo.

V pričujoči magistrski nalogi bom najprej opredelil značilnosti vicev na splošno in političnih vicev kot specifične vrste. Nato bom na osnovi teh značilnosti in nove literature raziskoval, kakšne funkcije so politični vici izvrševali med sovjetskimi prebivalci: So vici predstavljali le smeh in razvedrilo ali so bili morda tudi alternativni kanal za izražanje javnega mnenja, kritike sovjetske politike ali celo oblika upora proti oblasti? Po raziskovanju takšnih funkcij na »mikro« ravni se bom pomaknil na »makro« raven in se vprašal, ali so vici na ravni družbe služili kot nekakšen »ventil« za sproščanje napetosti ter izražanje misli in občutij v zvezi s sovjetskim življenjem ali lahko na njih gledamo celo kot na politično »orožje« državljanov, ki je subverzivno rušilo oblast komunistične partije. Kot bo razvidno iz nadaljnjega raziskovanja, bom sam zastopal prvo tezo, saj sem prepričan, da zgolj vici na račun neke politične oblasti le-te še ne rušijo, v kolikor vicem ne sledijo tudi resnejša politična dejanja, četudi pripomorejo k temu, da ljudje na oblast gledajo bolj »trezno« in kritično. K razumevanju delovanja »ventila« političnih vicev bo pomembno pripomogel koncept *karnevalizacije* ruskega literarnega teoretika in filozofa Mihaila Bahtina, ki v svojem delu razkriva določene mehanizme delovanja ljudske kulture smeha. V zadnjem poglavju bom vse ugotovitve o funkcioniranju političnih vicev dopolnil še s posebnim kronološko-tematskim pregledom, kjer bom prikazal, kako so se politični vici razvijali in obnašali skozi čas ter katere so tiste konkretne tematike, ki so jih vici najpogosteje načenjali.

Ugotovitve o funkcioniranju političnih vicev ne bodo odprle le novega razumevanja o učinkovanju vicev in smeha na delovanje sovjetske ali katerekoli današnje družbeno-politične ureditve, temveč nam dajejo tudi novo perspektivo o tem, kako »protioblastni« izrazi in sentimenti nasploh učinkujejo na obstoječi družbeno-politični red. Nenazadnje se tudi danes vsi soočamo z družbeno-politično realnostjo, do katere so mnogi upravičeno kritični in o njej v zasebnem krogu ali celo v javnosti izražajo negativne sodbe, resno ali skozi smeh (slednje sicer redkeje kot v Sovjetski zvezi), vendar le-te same po sebi še ne prinašajo vidnih političnih ali ekonomskih sprememb.

2 Značilnosti vicev in političnih vicev

Naslednje poglavje bo namenjeno splošnim značilnostim vicev in značilnostim političnih vicev kot specifične vrste. Ugotovitve o mehanizmi nastajanja in delovanja vicev bodo koristne v nadaljevanju te naloge, ko bom opredelil funkcije političnih vicev v sovjetski družbi.

2.1 Splošne značilnosti vicev

Beseda vic v slovenščini označuje kratko šaljivo zgodbico, enako kot šala (Slovar 2: 891 in Slovar 2: 675). Ruska ustreznica vicu je *анекдот*, ki pomeni »небольшой забавный, смешной рассказ« (Ожегов 31).² Vici oziroma *анекдоты* so v prvi vrsti ustni, lahko so šaljivi ali satirični in se običajno končajo z nepričakovanim, duhovitim koncem (Дмитриев 53). Vici obstajajo tudi v pisni obliki, a imajo v njej le pomožno vlogo: navadno gre za »fiksacije«³ (*фиксации*) vicev, ki jih med drugim najdemo v različnih zbornikih, zbirkah in na spletnih straneh (Абильдинова 5). Vici predstavljajo obliko humorja. Po široki definiciji jezikoslovca Victorja Raskina, sicer emigranta iz Sovjetske zveze in mednarodno uveljavljenega lingvističnega preučevalca humorja, je humor vse, kar je smešno (8).

Vici imajo lahko različno strukturo, prisotna pa sta vsaj dva ključna dela: uvod, ki nas vpelje v neko zgodbo (vic), in tisti ključni del, ki sproži smeh. Ruski raziskovalec V. V. Himik ta dva dela imenuje *интродукция* [introdukcija, uvod] in *развязка* [razplet] (Химик). M. S. Kagan daje vicem tridelno strukturo: *экспозиция* ali *завязка интриги* [ekspozicija ali uvod v intrigo], *развертывание действия с неясным его завершением* [razvoj dejanja, pri čemer je njegov konec še nejasen], *неожиданная развязка* [nepričakovan razplet] (Калан). Raskin slednji del, ki sproži smeh, imenuje tudi *stimulus* (4). Po Himikovi razlagi uvod uvede poslušalca v vsebino, temo oziroma intrigo in ustvarja napetost pričakovanja, medtem ko je razplet vedno smešen, kratek in nepričakovan, pogosto tudi paradoksalen. Pred razpletom je v govoru običajno prisotna pavza, ki razdeli tekst na ta dva dela (Химик). Po Kaganovi strukturi lahko rečemo, da poslušalca v vsebino uvede ekspozicija oziroma uvod (enako kot pri Himiku), medtem ko za napetost pričakovanja poskrbi drugi del, tj. razvoj dejanja s še

² V nalogi bom uporabljal slovensko besedo »vic« in rusko besedo «анекдот» kot sinonima, z izjemo primerov, ko se *анекдот* nanaša na pomen, ki ga je ta beseda imela pred 20. stoletjem in je pomenila anekdoto (kratko duhovito zgodbico o znamenitem človeku – Slovar 1: 86).

³ Trajen, urejen zapis, lahko tudi določitev časovnega in/ali krajevnega izvora.

nejasnim koncem (pri Himiku oboje spada pod uvod). Po Kaganovi razlagi se tridelna struktura ujema s klasično strukturo pripovednega teksta, medtem ko je pri razpletu pomembna nepričakovanost – bolj kot je razplet nepričakovan, bolj je vic učinkovit (Каган).

Oglejmo si to na primeru sovjetskega vica, ki domnevno primerja kapitalizem in socializem:

При капитализме человек эксплуатирует человека, а при социализме – наоборот. (Navedeno po: Мельниченко 153)⁴

Lahko vidimo, da uvod v vic obnavlja sovjetskemu poslušalcu znano marksistično tezo, da je kapitalizem sistem, kjer človek izkorišča človeka: kapitalist, ki ima v lasti produkcijska sredstva, si kot lastnik produkcijskih sredstev prisvaja presežno vrednost, ki jo z delom ustvarja delavec, in ga tako izkorišča. Ko pa pripovedovalec vica postavi vprašanje po primerjavi v socializmu (pri čemer po možnosti naredi kratek premor), kar lahko označimo po Kaganovi razdelitvi za »razvoj dejanja do še nejasnega konca«, v odgovor dobimo nepričakovani duhoviti razplet oziroma stimulus, da je v socializmu ravno obratno. Po eni strani lahko smeh povzroči paradoksalna besedna igra: če obrnemo trditev »človek izkorišča človeka«, ponovno dobimo isto trditev – »človek izkorišča človeka«, saj gre za ponovitev iste besede. V resnici ne obrnemo ničesar in je trditev, da je v socializmu obratno, nesmiselna. Po drugi strani pa konec izpostavlja še nekaj drugega, kar je sprožilo smeh pri sovjetskem poslušalcu: tudi v (realnem) socializmu je človek izkoriščal človeka, a je bilo to v javnem diskurzu zamolčano in v nasprotju z uradnimi razlagami, po katerih naj bi bili v socializmu vsi ljudje enaki in izkoriščanje odpravljeno. Občutek in zavest o izkoriščanju sta bila zamolčana in potlačena v nezavedno, v človekovi duševnosti je nastal zadržek, ki pa ga je ta vic uspel odpraviti in je omogočil sprostitev s smehom. Slednjo razlago nam bo pomagal razumeti znani psihoanalitik Sigmund Freud, čigar razumevanje vicev bom predstavil v nadaljevanju tega poglavja.

Vice imamo pogosto za nekaj postranskega in družbeno nepomembnega, vendar imajo nadvse zanimivo vlogo in svoj čar v življenju ljudi. Poleg smeha nam lahko dajejo poseben vpogled, kako ljudje spremljajo in dojemajo določene družbene pojave. Na svoj unikaten način izpostavljajo določene tematike, nas nasmejejo, a nam lahko hkrati skozi smeh »dajo misliti« in izražajo sodbe o določeni zadevi. Mnogi avtorji se zato strinjajo, da je vice vredno tudi

⁴ Slovenski prevod: »V kapitalizmu človek izkorišča človeka, v socializmu – pa je ravno obratno.« [Prevedel: T. M.]

V kolikor ni navedeno drugače, so vsi slovenski prevodi vicev v nalogi moji.

znanstveno preučevati. Ruski jezikoslovec Nikolaj Golev je na primer dejal, da vici kot večplastni pojav predstavljajo pomembno in zanimivo gradivo za literarnovedne (estetske), kulturološke, semiotične, sociološke, psihološke in zgodovinsko-politične analize, medtem ko je jezikoslovka Žanara Abiljdinova zapisala, da je v zadnjih letih viciem veliko pozornosti začela namenjati lingvistika (Абилъдинова 5). Sigmund Freud je v uvodu k svojemu delu *Vic in njegov odnos do nezavednega* navedel dva razloga, zakaj je smiselno preučevati vici. Po eni strani je izpostavil »psihoanalitični« vidik, da lahko vici prinašajo določeno vrednost za razumevanje delovanja drugih področij človekove duševnosti, ker je vse psihično dogajanje v človeku medsebojno povezano (19). Po drugi strani pa je izpostavil tudi »socialni« vidik vicev:

Opomnimo lahko tudi na dejstvo, da ima vic v naši družbi zelo poseben in naravnost fascinanten čar. Svež vic namreč deluje skoraj kot kakšen vsesplošno zanimiv dogodek; prenaša se od enega do drugega kot najnovejša novica o zmagi. Celo pomembni moške, ki se jim zdi vredno poročati, kako so v svojem življenju napredovali, katera mesta in dežele so videli in s kakšnimi odličnimi ljudmi so se družili, radi vključijo v svoje življenjepise, da so slišali tudi ta ali oni odlični vic. (Navedeno po: Freud 19–20)

Poznamo različne vrste in tematike vicev, ki se dotikajo različnih vidikov našega življenja ter smešijo različne osebe in pojave. Raskin je zapisal, da je humor univerzalna človeška značilnost – prisoten je v skoraj vsaki človeški družbi, vsi ljudje imamo neko sposobnost smeha in uživanja v humorju, čeprav se ne smejemo vsi istim stvarem, kar je pogojeno tako z družbenimi in kulturnimi okoliščinami kot z značilnostmi konkretnega posameznika (1–2). Vic ima izrazito socialno naravo: kot razlaga Freud, je pri vicih prisotna nekakšna težnja, da ga moramo nujno povedati nekomu drugemu, kar vici razlikuje od komičnega nasploh, pri katerem zadošča, da sami vidimo ali doživimo nekaj smešnega in v tem uživamo (152–153). Podobno pravi Raskin, da je v smešnem nasploh udeležen vsaj en človek, besedni humor, kamor lahko štejemo tudi vici, pa potrebuje vsaj dve osebi – vsaj enega pripovedovalca in vsaj enega poslušalca (3).

Ruski raziskovalci ugotavljajo, da imajo vici nekatere značilnosti, ki so značilne za folkloro. Ena od teh je »anonimnost«: vici navadno nimajo jasnega avtorstva oziroma je vsak, ki pripoveduje vic, soavtor, ker lahko določeni vic pove na svoj način (Мельниченко 29, Каран).⁵ Poleg tega so vici predvsem ustna oblika ustvarjanja, medtem ko pisna oblika nima

⁵ Še en zanimiv pojav je pripisovanje avtorstva konkretnih vicev ljudem, ki si le-teh niso nujno izmislili, so pa bili znani kot osebnosti z dobrim smislom za humor. Eden takšnih sovjetskih šaljivcev je bil denimo komunist

enake estetske vrednosti (Каган).⁶ Abiljdinova piše, da vici zaradi folklornega značaja in visoke produktivnosti [prosto nastajajo in se širijo med ljudstvom v velikem številu] predstavljajo besedilni žanr, ki specifično odraža zavest množic o najbolj aktualnih dogodkih v družbenem življenju (Абиљдинова 6). Kot piše avtorica, so dogodki v vicih sicer izmišljeni, a hkrati predstavljajo smešno, duhovito imitacijo realnosti družbenega življenja – bistveni motiv vicev je tako parodija (Абиљдинова 8).

Ruska jezikoslovka Elena Šmeleva je našela naslednje splošne lastnosti, ki veljajo za vice kot žanr (Абиљдинова 7–8):

- stereotipni model ustvarjanja in vsebine vicev: na podlagi določenih zgodb pripovedovalci v raznih situacijah tvorijo različne pripovedne sheme vicev;
- ponovljivost: že povedani vic se ne rodi vsakič na novo, temveč se reproducira, prenaša se od enega pripovedovalca do drugega;
- variacije: vici se pripovedujejo v več različicah, kar je posledica bodisi prilagajanja učinkovitemu ustnemu prenosu vsebine bodisi namerne improvizacije pripovedovalca, ki želi prilagoditi vic aktualnim okoliščinam ali ga izboljšati po svojem okusu;
- odsotnost avtorstva: pripovedovalci vicev niso nosilci avtorstva, a hkrati pričakujejo, da sogovornik vica še ne pozna;
- slikovitost pri pripovedovanju: ne gre le za preprosto pripovedovanje vica, temveč za »mini-predstavo«, v kateri pripovedovalec za dosego učinka uporablja celo vrsto neverbalnih sredstev (komunikacija »iz oči v oči«, uporaba paralingvističnih sredstev⁷);

Karel Radek, ki je bil pomemben član mednarodnega komunističnega gibanja in sekretar Kominterne (Tretje Internationale), po Leninovi smrti pa je zastopal trockistična stališča. Radek je bil znan po svojem smislu za humor, po Leninovi smrti pa je še posebej zaslovel s humorističnimi pripombami na Stalinovo politiko. Meljničenko pojasnjuje, da so tudi tukaj delovali procesi, značilni za folklorno tradicijo, ki pripisujejo avtorstvo različnih sižejev okoli ene figure pripovedovalca ali junaka (Мельниченко 30). V skupni knjigi o stalinističnih vicih Arhipova in Meljničenko podobno pišeta, da je pripisovanje avtorstva takšnim osebam znak stabilizacije folklorne tradicije (Архипова, Мельниченко 122).

⁶ M. S. Kagan ta odnos med ustnim in pisnim v prid prvega primerja z odnosom med petjem in zapisom folklornih pesmi (Каган).

⁷ Sredstva, ki presegajo oziroma dopolnjujejo sam jezik: intonacija, glasnost, geste, premori, mimika itd.

- intertekstualnost: vic se povezuje z drugimi splošnimi ali posebnimi teksti in kot »intertekst« opravlja različne funkcije, ki spremljajo komični učinek: sprostitvev, igra, satira, moraliziranje itd.
- pomen situacije in umestnosti: kdaj sme pripovedovalec govoriti vice in kakšni so lahko ti vici, je odvisno od konkretne situacije – gre za eno od glavnih kategorij delovanja vicev.

Oglejmo si ravnokar omenjene značilnosti na primeru vica, ki se posmehuje nedemokratičnosti »sovjetske demokracije«, ki jo je v praksi zaznamoval pojav, da je na volitvah za določeni politični položaj navadno kandidiral le en kandidat, ki ga je imenovala komunistična partija:

«Когда были проведены первые свободные демократические выборы советского типа?» – «Когда Бог создал Еву из ребра Адама и сказал: "Выбирай себе жену"». (Navedeno po: Мельниченко 601)⁸

Omenjene folklorne značilnosti lahko pojasnimo na ravnokar omenjenem primeru. Avtor vica je neznan oziroma je lahko vsaka oseba soavtor, ker pove vic na svoj način, s svojimi besedami, prilagojeno konkretnemu poslušalcem, lahko tudi v drugem jeziku. Širil se je predvsem v ustni obliki med ljudstvom, medtem ko se posamezni zapisi niso širili tako hitro in v tolikšnem številu kot ustno pripovedovanje (kar v razmerah sovjetske cenzure niti ni bilo mogoče). Na tem vicu lahko razumemo besede Abiljdinove, da vici odražajo zavest množic o najbolj aktualnih dogodkih v družbenem življenju – vic v prvi vrsti odraža zavest o nedemokratičnosti »sovjetske demokracije« v praksi, ko so se državljani udeleževali volitev, na katerih ni bilo mogoče svobodno kandidirati ali demokratično določati kandidate. Zgodba v vicu je očitno izmišljena, a imitira in parodira neko konkretno realnost družbenega življenja.

Na tem konkretnem primeru je mogoče opaziti tudi značilnosti, ki jih našteva Šmeleva. Vic je nastal na podlagi različnih zgodb, ki so vplivale na konkretno pripovedno shemo vica, od realnih izkušenj s sovjetskimi volitvami do biblijskih podtonov, ki so še naprej ostajali v zavesti sovjetskih prebivalcev, kljub uradnemu zavračanju krščanske oziroma pravoslavne religije s strani sovjetskih oblasti. Ko je neznana oseba prvič tvorila ta vic, se je le-ta ponavljal in reproduciral naprej, ko se je skozi medsebojno komunikacijo širil od ust do ust,

⁸ Prevod: »Kdaj so potekale prve svobodne demokratične volitve sovjetskega tipa?« - »Ko je Bog ustvaril Evo iz Adamovega rebra in [mu] rekel: 'Izberi si ženo.'«

od človeka do človeka, pri čemer so nastajale mnoge različice, tako zaradi prilagajanja učinkovitemu prenosu vsebine kot zaradi poskusov, da bi vic izboljšali po svojem okusu. Posamezni pripovedovalec je uporabljal tudi druga sredstva, s katerimi je dosegel učinek vica, kot so intonacija, mimika, premori in podobno. Vic se je vezal na različne tekste, pri čemer sta najbolj očitna vira uradni diskurz o domnevni svobodi in demokratičnosti sovjetskih volitev ter biblijske *Geneze*. S takšno intertekstualnostjo pa je poleg komičnega učinka vic lahko tudi sproščal, se poigral s togim uradnim diskurzom in izrazil politično satiro nad nedemokratičnostjo volitev. Pri vicu pa sta bila zelo ključna tudi situacija in umestnost: težko je bilo povedati takšen vic na volišču ali na partijskem sestanku ali ga povedati osebi, ki je močno verjela v ideale sistema in je šaljenje na njegov račun razumela kot žalitev, medtem ko je lahko vic v neki drugi situaciji zlahka dosegel smeh in izpolnil druge omenjene funkcije.

2.2 Zakaj so vici v ruščini *анекдоты*?

Zanimivo je dejstvo, da v nekaterih jezikovnih skupnostih vic in šala veljata za sinonima, medtem ko drugod prihaja do določenega razlikovanja med dvema pojmom. Jasen primer sta slovenščina in ruščina: v slovenščini veljata oba pojma za sinonima (kot sem prikazal v prejšnjem podpoglavju)⁹, medtem ko ruščina denimo razlikuje med pojmom *анекдот* in *шутка*.¹⁰ Kot sem že zapisal na začetku poglavja, vice v ruščini najbolj ustrezno označuje pojem *анекдот*. Kot bomo videli v nadaljevanju, je ta pojem prvotno označeval le anekdote in je začel vključevati vice šele od začetka 20. stoletja, kar je posledica specifičnega zgodovinskega razvoja v ruski kulturi. Gre namreč za posledico mešanja anekdot evropskega izvora in ruskih ljudskih oblik smeha, pri čemer so se na novo izoblikovali vici in se je hkrati ohranil stari izraz, ki je prej označeval anekdote.

Abiljdinova pojasnjuje, da so se začeli *анекдоты* v ruski kulturi v takšni obliki [kot vici] razvijati šele v novejšem času, ko se je z demokratizacijo družbe in z znižanjem elitne kulture žanr anekdote začel širiti med množice, pri čemer se je bistveno spremenil njegov značaj (Абильдинова 6). Prve anekdote so se pojavile z načrtnim prevzemanjem evropske kulture v 18. stoletju in so bile omejene na ozek krog izobražencev ter na plemiško kulturo (Мельниченко 7).¹¹ Te anekdote so bile elitni žanr o pomembnih ljudeh, ki je bil v prvi vrsti literaren in je pogosto nosil tudi pomembno didaktično komponento (Абильдинова 6), prav tako te zgodbe pogosto niso bile komične (Мельниченко 7). V 19. stoletju je *анекдот* veljal za »salonski« žanr pripovedi [med izobraženci, ki so se zbirali v salonih] o nenavadnem dogodku z neobičajnim ali duhovitim koncem, medtem ko je ljudstvo še vedno imelo svoje folklorne oblike komičnih pripovedi. V novih družbeno-kulturnih razmerah so med množicami pod vplivom obstoječih anekdot začeli nastajati vici [*анекдоты* v današnjem pomenu besede], ki so bili ustni, jedrnat in duhoviti, bistveno drugače od tradicionalnih anekdot (Абильдинова 6). Danes tako med zgodovinskim in sodobnim ruskim *анекдотом* obstaja velika razlika, čeprav ima slednji v prvem zgodovinski izvor (Мельниченко 7).

⁹ Pa tudi v drugih jezikih, kot sta na primer angleščina in francoščina (gl. Абильдинова 5). Jezikoslovec Victor Raskin ima na primer pri preučevanju humorja vic in šalo za sinonima, saj v angleščini oboje zastopa beseda »joke« (28).

¹⁰ *Анекдот* [vic]: »Небольшой забавный, смешной рассказ« (Ожегов 31).

Шутка [šala]: (1) »То, что говорят или делают не всерьёз, ради развлечения, веселья«, (2) »Небольшая, комическая пьеса« (Ожегов 1179).

¹¹ Tu imamo lahko v mislih že reforme carja Petra I. Velikega, ki je v času svoje vladavine (1682–1725) globoko in temeljito reformiral rusko družbo po evropskem zgledu ter močno normiral življenje visokih slojev ruske družbe.

Pri tem je smiselno opozoriti na zanimivo dejstvo, na katerega opozoraja Seth Benedict Graham, ameriški avtor doktorske disertacije *A Cultural Analysis of the Russo-Soviet Anekdota*, v kateri je kulturološko analiziral sovjetske vice in na katero se bom v tej nalogi še večkrat skliceval. Graham razlaga, da sama beseda »anekdot« etimološko izvira iz 6. stoletja n.š. iz grške besede »anekdotos« (ἀνέκδοτος), ki je pomenila »neobjavljeno« ter se je prvič nanašala na neznane in zasebne zgodbe [pravzaprav anekdote] iz življenja bizantinskega cesarja Justinjana I. in drugih dvorjanov, ki jih je tedaj zbral zgodovinar Prokopij iz Cezareje. Te anekdote pa so v veliki meri temeljile na različnih ustnih govoricah in legendah (29–30). Že izvorni etimološki pomen tako povezuje žanr z neuradno, ustno kulturo, s tistim, kar ni objavljeno in ni prisotno v tekstih uradne kulture. Čeprav so *анекдоты* v ruski kulturi postali vici (in ne več anekdote), so zahvaljujoč svojemu družbenemu položaju vseeno ohranili sled tega prvotnega pomena – tudi vici v Sovjetski zvezi so bili predvsem ustni žanr, ki ni bil nikjer objavljen in ni bil prisoten v uradni kulturi, med ljudmi pa je krožil podobno, kot so krožile različne govorice in legende.

Meljničenko predvideva, da so *анекдоты* kot vici nastali z mešanjem »visokih« (anekdote, basni, prilike) in »ljudskih« oblik ustnega slovstva (*фамелии*¹², *прибаутки* [vrsta besedne igre], bajke in *бытовые сказки* [pravlјice o vsakdanjem življenju]) (Мельниченко 8). Graham na podlagi ruskih avtorjev, kot so Nikiforov, Judin in Peljtser, še posebej izpostavlja povezave med »pravljico o vsakdanu« (*бытовая сказка*) in vici, ki naj bi imeli veliko kompozicijskih in jezikovnih podobnosti, podobnosti pri komičnih podobah, poudarku na človeških odnosih in reakcijah v vsakdanjih situacijah, v socialnih temah in likih¹³, lokalnih značilnostih in odnosih med ljudmi. Te »vsakdanje« pravljice in vici po Grahamu črpajo iz iste tradicije profanih tekstov, ki so nastali vzporedno s sakralno tradicijo, ki je imela svoje mite (32). A. Peljtser razlaga, da se ljudski *анекдот* od teh pravljic bistveno razlikuje po tem, da nima moralnega sporočila in nima didaktične funkcije, medtem ko Jelezar Meletinski opaza, da imajo za razliko od teh pravljic ljudski *анекдоты* monoepizodično strukturo [sestavljene so iz samo ene epizode] (Graham 37).

¹² Smešne ustne zgodbe, ki so jih v Rusiji prevzeli po poljskem zgledu in jih lahko pogosto vidimo tudi v obliki pripisov k slikam-*lubokom* (Мельниченко 8). Slike-*lubok* so slike, ki so jih za tiskanje vgravirali na *lubok*, tj. na lesene tablice, ki so bile navadno iz lipovega lubja (Ожегов 422).

¹³ Judin kot tipične like našteva bedake, pametne tatove, duhovnike, gospode in delavce, soproge in tako dalje (Graham 32).

Pravnik in zgodovinar Aleksej Demičev ugotavlja, da se je proces preoblikovanja začel v šestdesetih letih 19. stoletja, ko so v Rusiji potekale velike reforme carja Aleksandra II., ki so privedle do sprememb v družbeni strukturi in množicni zavesti (Мельниченко 8).¹⁴ Graham kot pomemben dejavnik razvoja vicev izpostavlja množično urbanizacijo in migracije podeželskega prebivalstva po odpravi tlačanstva¹⁵, ki sta doprinesli k okrepljeni izmenjavi podeželskih in mestnih oblik popularne kulture, med drugim tudi zaradi bistveno povečane pismenosti [med prišleki] (70–71). Folklorni teksti so se prilagodili novemu mestnemu okolju, pri čemer so še posebej uspevali vici. Graham pri tem citira ruskega preučevalca Efima Kurganova, ki uspeh vicev pripisuje dinamični in strnjeni obliki ter učinkovitemu izpuščanju pretiranih podrobnosti, sekundarnih epizod in nepotrebnih opisov v korist jedra pripovedi. Mesto je folklorne pripovedi skrčilo, iz njih izvleklo eno kratko epizodo, le-tej pridalo tesen in energičen ritem, dinamiziralo tekst ter ga prilagodilo ritmu pogovora. Stare folklorne pripovedi so v mestih sčasoma odpadle, medtem ko je *анекдот*, ki se je bolje skladal s tempom mestnega življenja, obstal (71–72). Po Eleni Šmelevi in Alekseju Šmelevu so se vici pojavili na začetku 20. stoletja in se razširili med množice v dvajsetih in tridesetih letih (Шмелева, Шмелев 20).

Sodobni ruski *анекдоты* – vici so tako v ruski kulturi neposredno povezani z velikimi družbenimi in kulturnimi spremembami: od odprave tlačanstva, gospodarske modernizacije, urbanizacije in razvoja moderne buržoazno-kapitalistične družbe do oktobrske revolucije in poskusa izgradnje moderne socialistične družbe. Nekateri vici so vidno ohranili svoje zgodovinske korenine in nemalo sovjetskih vicev ima v starih anekdotah ali folklornih oblikah smeha celo neposreden izvor. Mnogi sovjetski vici tako niso popolnoma izvirni vici, ki bi nastali popolnoma na novo, temveč že stari vici, ki so se le prilagodili novim življenjskim okoliščinam.

To povezanost nam v svoji knjigi o vicih o Stalinu prikazujeta Arhipova in Meljničenko. Primer razvoja vica iz anekdote: Iz stare, pozitivne anekdote iz 18. stoletja o pogumnih vojaki, ki so bili pripravljeni za Petra Velikega na ukaz skočiti skozi okno, se je do leta 1927 razvil vic, v katerem je nastopal pogumni delavec, ki bi bil pripravljen za Stalinovo partijo

¹⁴ V prvi vrsti bi med njegovimi reformami izpostavil odpravo tlačanstva in druge modernizacijske reforme, kot so gradnja železnic ter spodbujanje industrije in mednarodne trgovine.

¹⁵ Graham citira zgodovinarja Višnjevskega, da se je med leti 1863 in 1917 rusko mestno prebivalstvo povečalo za trikrat (71).

skočiti skozi okno, vendar zaradi tega, ker v bedi sovjetskega življenja več nima kaj izgubiti (Архипова, Мельниченко 49–51).¹⁶

Политбюро решило доказать Троцкому на деле, что рабочие и крестьяне не только преданы партии и ее ленинскому ЦК, но каждый из них готов умереть за дело партии. Для эксперимента вызвали в ЦК из провинции трех «представителей трудящихся» - донбасского рабочего, тверского крестьянина и минского кустаря-еврея. Вызванных подняли на последний этаж здания ЦК и привели на балкон, где в полном составе их ожидало Политбюро <...> Тогда Каганович обратился к кустарю-еврею, но еще не кончил Каганович своих напутственных слов, как еврей рванулся к перилам.

- Стойте, сказал Сталин, - для нас вполне достаточно вашей готовности умереть за дело партии, не надо прыгать, но вот объясните теперь товарищу Троцкому мотивы вашего героического порыва.

- Очень просто, - ответил еврей, - лучше ужасный конец, чем бесконечный ужас! (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 50–51)¹⁷

Naslednji vic predstavlja tipični primer, kako so v novi žanr vicev prodrli stari ljudski motivi, ki so prej obstajali v drugih ljudskih pripovednih oblikah:

Парафраза известного анекдота о Николае II.: Ленин стучится в рай, но его не пускают. Он обращается за помощью к проходящему еврею. Еврей укладывает его в чемодан, подходит к воротам рая, стучится. В окошко выглядывает апостол Петр.

Еврей: Издесь живет Карл Маркс?

Апостол Петр (тоже еврей): Издесь.

Еврей: Так позовите его немножко сюда.

К окошку подходит Карл Маркс.

Еврей: Это вы, господин Маркс?

Маркс: Я.

Еврей: «Капитал» - это Ваш?

Маркс: Мой.

Еврей: Так получите себе Ваши проценты.

¹⁶ Isti vzorec se je skozi zgodovino še večkrat ponavljal. Arhipova in Meljničenko v knjigi iz leta 2010 kot najnovejšo različico navajata vic, v katerem kot liki nastopajo Putin, Bush in Chirac (Архипова, Мельниченко 49).

¹⁷ Prevod: Politbiro se je odločil, da Trockemu z dejanji dokaže, da delavci in kmetje niso samo predani partiji in njenemu leninskemu CK [Centralnemu komiteju], temveč je vsak od njih pripravljen za stvar partije celo umreti. Za eksperiment so poklicali v CK tri »predstavnik delavcev« iz province – donbaškega delavca, tverskega kmeta in minskega obrtnika (Juda). Poklicane so odpeljali v najvišje nadstopje stavbe CK in jih pripeljali na balkon, kjer jih je v polni sestavi pričakal Politbiro. <...> Tedaj se je Kaganovič obrnil k obrtniku Judu, a še preden je Kaganovič dokončal svoje poslovilne besede, je Jud že planil k ograji. »Stojte!« je rekel Stalin, »popolnoma dovolj imamo vaše pripravljenosti umreti za stvar partije, ni treba skočiti, zdaj pa pojasnite tovarišu Trockemu motive za vaš skok.«
»Zelo preprosto,« je odgovoril Jud, »bolje žalosten konec kot neskončna žalost.«

И бросает ему чемодан. (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 57)¹⁸

Navedena različica vica je bila zapisana leta 1925, prva oblika tega vica z Marxom in Leninom pa je bila zabeležena že takoj po Leninovi smrti januarja 1924 (Архипова, Мельниченко 56–57). Arhipova in Meljničenko ugotavljata, da ta vic ni nastal popolnoma *ad hoc*, ampak ima vsebina vica korenine v stari ljudski pripovedi o smrti in kovaču, ki je v številnih različicah razširjena v ljudski folklori po vsej Evropi, eno različico med drugim najdemo tudi v pravljicah bratov Grimm (Архипова, Мельниченко 59–60). Na kontinuiteto prav tako kaže zanimivo dejstvo, da je avtor tega zapisa vic imenoval za parafrazo že obstoječega teksta o Nikolaju II., zadnjem ruskem carju.

¹⁸ Prevod: Parafraza znane anekdote o Nikolaju II.: Lenin trka, da bi vstopil v nebesa, vendar ga tja ne spustijo. Za pomoč se obrne k mimoidočemu Judu. Jud ga položi v kovček, stopi do vrat nebes in potrka. Skozi kukalo pogleda apostol Peter.

Jud: »A tukaj živi Karl Marx?«

Apostol Peter (tudi Jud): »Tukaj.«

Jud: »Pokličite ga malo sem.«

H kukalu pride Karl Marx.

Jud: »To si ti, gospod Marx?«

Marx: »Jaz.«

Jud: »Kapital je tvoj?«

Marx: »Moj.«

Jud: »Potem pa vzemite svoje obresti.«

In mu vrže kovček.

2.3 Teorije vicev

Smeh je že dolgo prisoten v človeški kulturi in številni misleci skozi zgodovino so se trudili priti do dna vprašanja, zakaj obstaja smešno in zakaj nastajajo vici. Tako so v preteklosti nastale številne teorije vicev in teorije humorja, ki so vsaka na svoj način uspele razkriti določene vidike humorja.

Raskin je najbolj razširjene teorije humorja razdelil v tri skupine (31–39):

- teorije neskladnosti (kongnitivno-percepcijske),
- teorije superiornosti (socialno-behavioristične),
- teorije sprostitve (psihoanalitične in druge teorije).

Prva skupina teoretikov je uspela opozoriti na pojav neskladnosti v humorju. Ti so pojasnili neskladnost na različne načine. Raskin med drugim citira naslednje razlage: v neki situaciji se pojavijo elementi, ki vanjo ne spadajo in bi se morali pojaviti v neki drugi situaciji (David Hector Monro), pri poslušanju vica doživimo nenadno spremembo toka misli (Henry Mindess), napeta situacija se nenadoma spremeni v nič (Immanuel Kant), nenadoma zaznamo razliko med konceptom in dejanskim objektom (Arthur Schopenhauer), zgodi se združitev med deli ali okoliščinami, ki ne spadajo skupaj ali združeni postanejo nedosledni (James Beattie). Takšne teorije so tako izpostavljale, da v humorju prihaja do neustreznosti, paradoksa, različnosti. Med navidez nezdržljivimi stvarmi pride do nepričakovanih povezav oziroma podobnosti, kar ima komični učinek. Teorije izpostavljajo pomembno vlogo elementa presenečenja, ki ga v vicih navadno sproži njegov konec oziroma razplet.¹⁹ William Fry pojasnjuje, da zaključni del vica (*punch line*) v nekaj sekundah poskrbi za preklon z ene ravni abstrakcije na drugo, pogosto predstavi navidez nerelevantno idejo, ki se zdi neskladna z glavnim delom vica, kar lahko odpre popolnoma nov tok misli; po drugi strani lahko *punch line* izrazi tudi neko nepričakovano racionalno trditev (Raskin 31–33).

Druga skupina teoretikov po Raskinu išče vzroke za humor in vice v medosebnih odnosih in oblikah človeškega obnašanja, kot so sovraštvo, superiornost, zlonamernost, agresija, zasmehovanje in diskvalifikacija. Pripadniki te skupine menijo, da vici izhajajo iz sovražnih

¹⁹ V angleščini ta moment jasno označuje besedna zveza *punch line*, lahko pa se spomnimo tudi na Raskinovo opredelitev (4), ki je ta del imenovala stimulus.

čustev ali občutkov nadrejenosti do druge osebe, s čimer postane druga oseba tarča zasmehovanja. V to skupino spadajo misleci iz različnih zgodovinskih obdobj, kot so Platon, Aristotel, Cicero, Thomas Hobbes, Hegel, Albert Rapp, Anthony M. Ludivici in drugi. Albert Rapp je na primer prepričan, da celotna evolucija humorja izvira iz sovražnosti (Raskin 36–37). Humor je zanj ostanek primitivne borbe za obstanek, le da boj sedaj več ne poteka v obliki fizičnega nasilja, temveč besednega humorja, pod vplivom razvoja kulture in civilizacije pa tudi sami vici niso več nujno sovražni in zasmehovalni, temveč tudi prijazni, ljubeznivi. Rappova razlaga evolucije vicev se sklada z opažanji raziskovalcev, na katera opozori Raskin – ti so odkrili, da imajo mlajši otroci navadno bolj krute in sovražne oblike humorja, medtem ko se pozneje razvijejo kompleksne, subtilne in manj agresivne oblike letga. Rapp ima za najnovejšo obliko humorja t.i. »humor zatiranosti in represije«, kjer se poraženec spravi na zmagovalca, ki mu preprečuje stvari, ki si jih poraženec želi. S takšnim pristopom razlaga, kako ob pomanjkanju spolnosti nastajajo obsceni vici, ob odsotnosti političnih svoboščin politični vici (Sovjetska zveza, nacistična Nemčija ...) ali kako so v času prohibicije alkohola v ZDA nastajali prohibicijski vici (Raskin 21–23). Kot bomo videli pozneje, je nekaterim vicem pomembno vlogo sovražnih vzgibov pripisoval tudi Sigmund Freud, toda ne vsem vicem na splošno, temveč le tistim, ki jih je imenoval za tendenciozne.

Kot tretjo skupino je Raskin predstavil teorije sprostitve. Vse družijo osnovni princip, da smeh prinaša sprostitve duševne, živčne ali psihične energije in tako omogoča duševno ravnovesje po določenem naporu, napetosti, obremenitvi in podobno. Humor omogoča človekovo osvoboditev iz različnih duševnih omejitev, kot so omejitve razuma (racionalnosti), družbenih norm in konvencij, logike in morale. Najbolj znan predstavnik te skupine je psihoanalitik Sigmund Freud, čeprav Raskin priznava, da njegova teorija presega tako ozko opredelitev in ni osredotočena le na pomen sprostitve.²⁰ Omenjene teze o sprostitvi zastopa tudi Henry Mindess. Poleg psihoanalize so avtorji pisali tudi o drugih oblikah sprostitve ob humorju – sem spadajo psihološko (L. W. Kline), fiziološko (Charles Darwin, Herbert Spencer) in filozofsko (Auguste Penjon) preučevanje sprostitve (Raskin 38–39).

Victor Raskin je opozoril, da si trije omenjeni pristopi (kognitivno-percepcijski, socialno-behavioristični, teorije sprostitve) niso v nasprotju, temveč se med seboj dopolnjujejo, saj vsak preučuje kompleksni pojav humorja iz drugačnega zornega kota: teorije neskladnosti so osredotočene na stimulus [udarni razplet vica], teorije superiornosti na odnose med govorcem

²⁰ Njegovo teorijo vicev bom podrobneje predstavil v nadaljevanju naloge.

in poslušalcem [sovražni vzgibi], teorije sprostitve na občutja in psihologijo poslušalca. Raskin je kot jezikoslovec v delu *Semantic mechanisms of humor* dodal še t.i. semantično teorijo humorja, ki je skladna z večino omenjenih teorij iz vseh treh skupin (40–41).²¹ Bistvo Raskinove semantične teorije humorja se glasi takole: določeni tekst je nosilec vica, če je tekst združljiv z dvema različnima pomenskima *scenarijema* in sta si ta *scenarija* v medsebojnem nasprotju (99).²² Raskinova teorija vica tako pravzaprav izpostavlja pomensko ambivalentnost v vicu, in sicer v obliki srečanja dveh nasprotujočih si pomenskih scenarijev.

Za razumevanje vicev so uporabne teorije Sigmunda Freuda, ki je vicem namenil delo *Vic in njegov odnos do nezavednega*, kjer je uspel prikazati različne psihične in miselne vzroke, pogoje in procese, ki porajajo in spremljajo vice. Kot že rečeno, je Raskin poenostavljeno uvrstil Freuda med teoretike sprostitve, vendar pri tem priznava, da njegova teorija presega tako ozek okvir (38). Menim, da je uspel Freud v svoji teoriji zaobjeti vse vidike teorij neskladnosti, superiornosti in sprostitve, čeprav je njegova osrednja teza povezana s psihično sprostitvijo. Da bi se podrobneje seznanili z mehanizmi delovanja vicev, bom v nadaljevanju podrobneje predstavil glavne ugotovitve njegovega dela.

Freud razume vic kot način doseganja človekovega ugodja, pri čemer ugodje izhaja iz prihranjenega psihičnega izdatka pri inhibiciji (248).²³ Določena psihična investicijska energija, ki se v človekovi duševnosti uporablja za vzdrževanje inhibicije, z nastankom prepovedane predstave, ko slišimo dober vic, nenadoma postane odvečna in se lahko sprosti s smehom. Poslušalec tako pravzaprav »odsmeje« tisto energijo, ki je prej vzdrževala zadržke v naši duševnosti (158). Po Freudu lahko ugodje pri poslušanju vica izhaja iz tehnike vica ali iz zadovoljitve neke tendence, kar pri avtorju pogojuje delitev na nedolžne in tendenciozne vice (127). Tehnike, ki jih uporabljajo vici za doseganje ugodja, so denimo besedne igre, ponovno odkrivanje znanega, aktualnost, miselne napake, absurd, premestitve, prikazi skozi nasprotje,

²¹ Moj komentar: Četudi se prej omenjene teorije niso lotile vicev preko lingvistike, lahko upravičeno menimo, da je jezik nenazadnje odvisen tudi od vidikov, ki so jih izpostavljale vse tri višje omenjene skupine teorij.

²² *Scenarij* (angleško *script*) pri Raskinu označuje »velik kos semantičnih informacij, ki obkrožajo določeno besedo ali pa so s to besedo povezane«. Sinonimi za »scenarij« so lahko tudi pojmi iz drugih ved, kot sta »okvir« in »schema«. Raskinov scenarij je kognitivna struktura, ki jo je ponotranjil naravni govorec jezika, in predstavlja njegovo védenje o določenem majhnem delu sveta (ki je povezan s konkretno besedo). Obstajajo skupni, individualni in omejeni scenariji. Prvi so skupni vsem govorcem nekega jezika, gre za poznavanje določenih rutin, standardnih postopkov, osnovnih situacij (splošna predstava, kaj naredimo v določeni situaciji in kako). Individualni scenariji so povezani s posameznikovim ozadjem in osebnimi izkušnjami, omejene scenarije pa si med seboj deli zgolj omejeno število ljudi (na primer znotraj družine, med sosedi ali med kolegi), ne pa celotna jezikovna skupnost (Povzeto po: Raskin 80–81).

²³ Psihološka inhibicija: Zaviranje, zadrževanje čustvovanja ali mišljenja (Slovar 1: 472).

smisel v nesmislu. Nesmisli ali napake v vicih predstavljajo igro, s katero se oseba izogne pritisku kritičnega uma (racionalnosti) in s tem doseže ugodje v nesmislu, ki nam ga vzgoja in učenje jezika preprečujeta (Freud 129–135).²⁴ Tendenciozni vici zadovoljijo neko določeno tendenco [kot sta denimo sovražna in seksualna], pri čemer uspejo zaobiti določeno zunanjo ali notranjo oviro, ki je prej zatirala takšne vzgibe: zunanjo oviro na primer predstavljajo razmerja moči, ki jih doleti neka žalitev, notranje ovire pa naša duševnost, ki nam preprečuje določene vzgibe, kot je na primer žalitev določene osebe (Freud 127–128).

Vici po Freudu izvirajo iz človekovega nezavednega: med miselnim procesom v nezavednem prihaja do zgostitev določenih misli, ki prinašajo ugodje, te zgostitve pa nato služijo tehniki vica. Ko želi človek tvoriti vic, se njegova misel potopi v nezavedno, kjer išče ugodje, podobno otroškemu ugodju ob igri z glasovi, ki ni podvrženo pritiskom razuma. Vir nezavednega je tako infantilno: nezavedni procesi se pojavijo pri človeku v zgodnjem otroštvu, misel odraslega človeka pa se potopi v nezavedno in se za trenutek prestavi na otroško raven, da bi našla »staro domovanje nekdanje igre z besedami« in si prisvojilo otroški vir ugodja (181–183). Lahko se tudi zgodi, da v zavesti pomešamo ugodje zaradi vsebine in to posebno ugodje iz nezavednega ter narobe pripišemo vzrok za ugodje prvemu (Freud 127).

Vici imajo svoj duhoviti učinek samo v določenih okoliščinah in pod določenimi pogoji. Freud je predstavil naslednje subjektivne pogoje v duševnosti človeka, ki govori vice (150–152):

- vpliv osebnih izkušenj,
- nezmožnost neposredne kritike,
- potreba po razkazovanju (od razkazovanja lastne bistrosti do seksualnega eksibicionizma),
- inhibicija seksualnih, agresivnih ali drugih nagonov.

²⁴ Na tem mestu so zanimive ugotovitve številnih psihologov, na katere je opozoril Raskin, da se besedni humor pri človeku običajno razvije okrog šestega leta starosti, ko otroci že lahko zaznavajo dvoumnosti v jeziku (20–21).

Po Freudu so uia uspeh vica enako pomembni subjektivni pogoji tretje osebe: razpoloženje in značaj poslušalca, trenutne okoliščine.²⁵ Da vic sproži smeh, morata biti pripovedovalec in poslušalec »psihično skladna« in morata imeti iste notranje inhibicije.²⁶ Poleg tega je potrebno preprečiti, da bi pozornost poslušalca zašla s samega vica na druge miselne procese (osvobojeni izdatek psihične investicijske energije ne smeti imeti druge rabe), samo investicijo energije v neko inhibicijo pa je mogoče pri poslušalcu dodatno okrepiti in povišati, kar na koncu pripomore k še večjemu smehu. Za dosego poslušalčevega užitka mora pripovedovalec obračati pozornost poslušalca v pravo smer, vic mora biti kratek, jednat in razumljiv, s čimer pride do »avtomatizma«, ko se poslušalec smeje vicu, še preden bi racionalno pomislil, kaj je v vicu narobe oziroma nelogično. Vic pripovedovalec še dodatno okrepi s »pomožnimi sredstvi«, kot so nasprotje, nesmisel ali »kontrast predstav« – večja kot je predhodna inhibicija, večja je lahko potem sprostitve (160–164).

Do sprostitve odvečne energije pride tudi v osebi, ki govori vic, vendar pa se pripovedovalec kljub temu pogosto povedanemu vicu ne smeje. Po Freudu pride do tega zato, ker govorec vsaj del sproščene energije takoj porabi za govorjenje samega vica ali za druge miselne procese. Nekaj podobnega se lahko zgodi tudi pri poslušalcu, če je vic zanj prezahteven in potrebuje poslušalec za razumevanje vica veliko miselnega dela, kar narekuje, da morajo biti aluzije v vicu poslušalcu očitne, izpustitve pa takšne, da jih je lahko dopolniti (159).

Freudovo predstavitev pogojev vicev lahko dopolnimo s tezami Abiljdinove, Raskina in Birjukova, ki se v veliki meri skladajo s temi ugotovitvami. Abiljdinova je naštela naslednje dejavnike za (ne)uspeh vicev, ki veljajo tako za pripovedovanje vicev znotraj iste kulture kot za pripovedovanje vicev med ljudmi iz različnih kultur (Абильдинова 8):

- konkretna situacija in tekst vica,
- intertekstualnost [poznavanje tekstov, na katere se vic nanaša],
- novost vica [če poslušalec vica še ne pozna, bo ta bolj učinkovit],
- talent pripovedovalca [njegov smisel za humor],

²⁵ Freud nam ponuja nazorne primere, s katerimi lahko dobro razumemo te pogoje: slabo razpoložena oseba bo težko uživala v nekem vicu, obscenemu vicu se težko smejemo, če je v njem tarča oseba, ki nam je blizu, vic o duhovniku bo težko smešen na zborovanju župnikov (154).

²⁶ S Freudovimi besedami: poslušalec mora dejansko opravljati neki »investicijski izdatek« psihične energije.

- kulturna pismenost in poznavanje fonov pri poslušalcu.

Zapisal sem že osrednjo tezo Raskinove semantične teorije humorja, da se vic zgodi takrat, ko je tekst hkrati združljiv z dvema različnima scenarijema, ki sta si med seboj v nekem nasprotju. Če pogledamo globlje, so sami scenariji (semantične informacije okoli ali povezane z neko besedo) odvisni tudi od dejavnikov, ki sam jezik presegajo, kar Raskin v svoji teoriji upošteva. Ta ugotavlja, da imata govorec vica in poslušalec določeno znanje jezika, ki določa najširše možno število scenarijev, nabor scenarijev v dejanski medsebojni komunikaciji pa se zmanjša, kar je posledica različnih dejavnikov (129):

- individualne in skupne izkušnje [vic mora vsebovati nekaj, kar vsi udeleženci poznajo in razumejo],
- konkretna situacija, v kateri se znajdetata govorec in poslušalec,
- tekst vica,
- družbeno okolje,
- psihologija obeh udeležencev.

Družba in psihologija po Raskinu vplivata tudi na mehanizme preklapljanja med načini komunikacije, tj. pripravljenost človeka na način komunikacije v obliki vica (129).²⁷ Slednje je na svoj način opisal tudi ruski jezikoslovec Nikolaj Birjukov, ki med značilnostmi vicev navaja »posebno pragmatično mikrosituacijo« (*особая прагматическая микроситуация*), v kateri pride do znižanja nivoja uradnosti in formalnosti v odnosu med osebama v govorni komunikaciji (Navedeno po: Абильдинова 6).

Vic ima izrazito socialno naravo. Kot pojasnjuje Freud, za največje ugodje ni dovolj, če vic držimo v sebi, temveč nas vic nekako sili, da ga moramo povedati nekomu drugemu. Ob lastnem vicu lahko v sebi sicer čutimo neko ugodje, vendar pa do pravega zadovoljstva v

²⁷ Raskin ločuje med običajno *bona-fide* komunikacijo in *ne bona-fide* komunikacijo, ki je značilna za vice. Za »bona-fide« komunikacijo je značilna iskrenost, resnost udeležencev v pogovoru ter pričakovanje jednatosti, relevantnosti in nedovournosti povedanega, medtem ko je za pripovedovanje vicev kot »ne bona-fide« komunikacijo značilna namerna dvoumnost in pričakovanje neresničnosti povedanega. Pod določenimi pogoji lahko sicer pride tudi do posebnih situacij, ko govorec nenamerno naredi vic oziroma poslušalec najde vic v besedah govorca, čeprav to ni bil njegov namen – Raskin denimo predstavi primer, ko je komedijant Johnny Carson resno pohvalil zunanjo politiko ameriškega predsednika Nixona, pri čemer so poslušalci to dojeli kot vic (100–103).

resnici pride šele potem, ko vic nekomu povemo. Vic torej nujno potrebuje tretjo osebo, ki ji povemo vic, v kateri imamo drugo osebo [ali predmet, pojav, pojem in tako dalje] za tarčo posmeha, na poslušalcu pa leži tudi odločitev, ali je ta vic izpolnil svojo nalogo [užitek v smehu] ali ne. V tej potrebi po tretji osebi [poslušalcu] se vic bistveno razlikuje od komičnega nasploh, za katerega zadošča, da sami naletimo na nekaj komičnega oziroma smešnega in v tem uživamo (152–153).

Kot sem višje že omenil, Freud ločuje med nedolžnimi in tendencioznimi vici, pri čemer duhovitost in ugodje pri prvih v večji meri izvira iz tehnike vica, pri slednjih pa iz zadovoljitve neke konkretne tendence (152). Freud kot primer nedolžnega vica predstavi improvizirani vic, ki je nastal med njegovim obiskom na nekem obedu:

V neki hiši, kamor sem bil povabljen kot gost, je bila ob koncu obeda servirana jed, ki jo imenujejo *Roulard* in katere priprava zahteva precejšnjo spretnost kuharice. Zato eden izmed gostov vpraša: »Je to domače?« In gostitelj odgovori: »Da, vsekakor, *Home Roulard* (Home Rule).« (Navedeno po: Freud 102)

Vic predstavlja besedno igro med domačo rolado in takrat aktualnim pojmom »Home Rule«, ne da bi hotel gost podati kakršnokoli sodbo ali komentar na aktualno politično dogajanje v zvezi s tem pojmom.²⁸ Vic velja za »nedolžni«, ker ne zadovoljuje nobene od tendenc, ki jih je preučeval Freud, temveč odpravlja vzdrževanje inhibicije in ustvarja ugodje zgolj na račun duhovite besedne igre.

Freud je opazil, da tendenciozni vici pogosto dosežejo veliko večje ugodje, smeh in »tiste nenadne izbruhe krohota«, medtem ko je ugodje pri nedolžnih vicih večinoma zmerno. Tendenciozni vici služijo dvema tendencama, ki sta lahko v enem vicu tudi združeni: tendenciozni vic je lahko *sovražni vic*, ki služi napadu, satiri ali obrambi, ali *obsceni vic*, ki služi razgaljenju. Običajnemu sovražnemu vicu, ki napada osebe, je Freud v nadaljevanju dodal še *cinični vic*, ki napada institucije in njihove nosilce, in *skeptični vic*, ki napada samo gotovost našega spoznanja (122–123). Menim, da meja med nedolžnimi in tendencioznimi vici sicer pogosto ni jasna in lahko isti vic spada v vsako skupino, odvisno od tega, v kakšnem kontekstu je neki vic uporabljen. Kljub temu nam ta dihotomija pomaga, da pri govorjenju

²⁸ Angleški izraz »Home Rule« pomeni samoupravo oziroma neodvisno vlado v določenem delu državnega ozemlja, navadno v okviru Velike Britanije. V Freudovem času je bilo s tem izrazom zaznamovano vprašanje avtonomije Irske od osrednje britanske vlade.

vicev razločimo različne vire ugodja, ki je lahko v večji meri posledica tehnike ali v večji meri posledica neke nezadovoljene tendence v ozadju.

Freud v svojem delu najprej predstavi obscene vice, ki služijo razgaljenju in imajo izrazito seksualno naravo. Čeprav tukaj še ne govorimo o »pravih« političnih vicih, je študija obscenih vicev lahko koristna, ker prikaže določene mehanizme, ki jih je moč v podobni obliki najti tudi pri drugih tendencioznih vicih. Prav tako nam Freudova razlaga obscenih vicev pomaga pri razumevanju razpona različnih oblik političnega humorja v Sovjetski zvezi, kjer na eni strani najdemo obscene in grobe *častuške*²⁹, ki so bile bolj razširjene med nižjimi sloji na podeželju, ter sofisticirane vice mestne inteligence na drugi strani, ki so imeli redkeje seksualno konotacijo ali pa je bila le-ta bolj prikrita. Po Freudovi razlagi obsceni vici predstavljajo nadomestek neuresničenim spolnim težnjam, ki jih zavirajo zunanji zadržki (družbene norme, zavrnitev ženske). Prvotni motiv takšnega vica je tako ugodje zaradi razgaljenja seksualnega. Ko impulz prve osebe po iskanju seksualnega ugodja naleti na zavrnitev druge osebe, se proti tej osebi okrepi njegova agresija in obsceni govor, vzgib do druge osebe pa postane direktno krut, sovražen in sadističen. Prva oseba si poišče v tretji osebi zaveznika proti drugi osebi in to drugo osebo pred njim razgali v obliki obscenega vica, s čimer si prva in tretja oseba zagotovita ugodje. Višja, kot je družba, večja je razlika med povedanim in vzbujenim pri poslušalcu [bolj so takšni vici fini in sofisticirani], ker preprosti, prostaški vici (kvante) v visoki, kultivirani družbi ne morejo biti smešni in ne prinašajo ugodja. Freud je pojasnil, da vzgoja in kultura posamezniku otežujeta ali preprečujeta uživanje neprikrite razgaljenosti – posamezniki so skozi vzgojo in kulturo prisiljeni v potlačitev takšnih teženj, v cenzuro in odpovedovanje takšnim primarnim možnostim uživanja. Odpovedovanje pa je za človeka zelo težavno, zato mu obsceni vici predstavljajo rešitev iz takšne situacije (105–109).

Naslednja skupina vicev so sovražni vici, ki po Freudovi razlagi služijo napadu, satiri ali obrambi (104). Freud je kot sovražne vice obravnaval vice proti konkretnim osebam, medtem ko je vice proti institucijam ali svetovnim nazorom obravnaval kot cinične vice, vendar za obema vrstama stoji isti psihološki mehanizem. Kot pojasnjuje avtor, so sovražni impulzi proti soljudem (vsaj znotraj istega kroga ljudi, ljudstva, če že ne tudi do drugih, tujih ljudi) v

²⁹ Ustne ljudske pesmi v dveh ali štirih vrsticah, ki se pojejo na določeni napev. Navadno so bodisi lirične bodisi pereče in šaljive (Ожегов 1149). Obravnavale so različne teme iz življenja in so predstavljale hitro reakcijo na vse mogoče novosti (Дмитриев 46).

človeški kulturi podvrženi omejitvam in potlačitvam že od zgodnjih kultur in že od otroštva posameznega človeka, na enak način, kot so v kulturi potlačena človekova seksualna stremjenja. Zakon prepoveduje nasilno sovraštvo, ki so ga zamenjale verbalne žalitve, vzgoja in kultura pa še dodatno omejujeta oblike sovražnega verbalnega izražanja, kot je raba psovka. »Nepriistranski tretji« tako na najrazličnejše načine preprečuje agresijo prve osebe do druge osebe, zato je morala prva oseba izoblikovati novo tehniko sramotitve, da si lahko pridobi tretjo osebo na svojo stran proti svojemu sovražniku. Namesto da bi sovražnika premagali fizično ali z neposredno žaljivko, ga lahko s sovražnim vicem naredimo za majhnega, podrejenega, izpostavljenega preziru ali komičnega, s čimer si »po ovinku« naredimo užitek, da smo sovražnika premagali, kar potrdi tudi tretja oseba s svojim smehom. Sovražni vic nam tako omogoča, da izkoristimo nekaj smešnega na sovražniku, česar prej zaradi različnih ovir nismo mogli glasno ali zavestno izraziti. Vic se tako izogne omejitvam in odpre nove vire ugodja, ki so bili prej nedostopni. Z vicem ne dosežemo samo ugodja v poslušalcu (tretji osebi), temveč s tem ugodjem poslušalca tudi podkupimo, da se bo ta brez strogega premisleka postavil na našo stran proti sovražniku (Freud 110–111).

Freud je poudaril, da so lahko sovražni vici še posebej priljubljeni za agresijo ali kritiko proti osebam na višjih položajih, ki terjajo avtoriteto, ker zunanje okoliščine zelo pogosto prepovedujejo ali preprečujejo direktno žalitev takšne osebe. Vic tako predstavlja upor proti avtoriteti in osvoboditev izpod njenega pritiska. »Uporniški značaj« da lahko tendencioznemu vicu še dodatno težo: Freud razlaga, da se lahko smejemo tudi slabi karikaturi, samo zato, ker priznavamo njen upor proti avtoriteti (112).

Kot primer sovražnega vica Freud predstavi vic gospoda N. o nekem zgodovinarju:

Gospoda N. nekega dne opozorijo na pisca, ki je postal znan po vrsti zares dolgočasnih člankov, objavljenih v dunajskem dnevniku. Ti članki vseskozi obravnavajo majhne epizode iz odnosov Napoleona I. z Avstrijo. Avtor je rdečelas. Brž ko gospod N. sliši njegovo ime, vpraša: »Ali ni to tisti *dolgovezni rdečelasec*, ki se vleče skozi zgodovino napoleonščin?« (Navedeno po: Freud 28)³⁰

Gospod N. je tako na eleganten in smešen način izrekel kritiko o dolgočasnosti oziroma dolgoveznosti tega zgodovinarja, za povrh pa se je pošalil tudi na račun njegove barve las. Freud pojasni, da je ta vic združil negativno sodbo o piscu, slavno Goethejevo metaforo o

³⁰ Navedki Freudovih vicev so s tistih strani knjige, kjer je avtor obravnavane vice zapisal v celoti, saj se pri poznejši obravnavi pogosto na njih le sklicuje.

rdeči niti, ki jo ljudje pogosto narobe citirajo z »vleče se kot rdeča nit«, ter zgodovinarjevo barvo las. Za povrh obstaja v nemščini še besedna podobnost med besedama »nit« [Faden] in »dolgovezen« [fad]. Elementi sami po sebi niso smešni, ko pa so se vsi med seboj povezali ter bili podvrženi procesu zgostitve in spojitve, je nastal vic, ki ga je Freud označil za prvorazrednega (28–29).

Sovražni vic ne smeši nujno nekoga ali nekaj neposredno, temveč se lahko posmehuje tudi posredno. V sovražnem vicu namreč lahko uporabimo *komično* ali *logično fasado*, ki prekrivata očitno (prepovedano) stvar, ki je ne izrazimo neposredno, jo pa v vicu lahko prepoznamo. Obe fasadi je Freud predstavil na podlagi židovskih vicev o ženitnih posrednikih: neumne napake ali logični nesmisli ženitnih posrednikov niso tam zato, da bi se posmehovali njim samim, temveč drugim – vici v bistvu smešijo starše, snubca ali nevesto (113–116).

Sovražne vice nadgrajujejo cinični vici, ki prav tako predstavljajo sovražnost oziroma agresijo, vendar ne več zgolj proti osebam: cinični vici namreč sovražni vici, ki napadajo tudi institucije, osebe, ki so nosilci teh institucij, pravila morale ali religije, svetovne nazore, »ki uživajo tolikšen ugled, da ugovor proti njim ne more biti podan drugače kot pod masko vica, in sicer vica, ki ga pokriva njegova fasada« (Freud 116).³¹ Med njegovimi primeri ciničnih vicev med drugim najdemo vic »o lososu in majonezi«, ki pod logično fasado izraža dvome o smiselnosti moralnemu odrekanju takojšnjemu užitku. V družbi, ki ne verjame več v poplačilo za trpljenje v onostranstvu, takšen cinizem odpira vprašanje, ali bo človeku odrekanje prepovedanim potem zadovoljitve družba sploh kakorkoli povrnila, sploh če gre za revnejšega človeka, ki morda nikoli ne bo imel realnih možnosti, da doživi neko stvar v prihodnosti (Freud 116–117). Gre sicer za naslednji vic:

Neki siromak si je od svojega premožnega znanca sposodil 25 florintov, pri čemer mu je na vso moč jadikoval nad svojo stisko. Še istega dne pa ga njegov upnik sreča v restavraciji za skledo lososa z majonezo. Očita mu: »Kaj? Najprej si od mene sposodite denar, potem pa si naročite lososa z majonezo? Ste za to porabili moj denar?« - »Ne razumem Vas,« odvrne obdolženi, »če nimam denarja,

³¹ Freud je v svojem delu zapisal, da večina ciničnih vicev meri na institucijo zakonske zveze, ki je bila najpomembnejša institucija in je bila najbolj strogo varovana z zakonskimi predpisi, najbolj osebna zahteva pa je zahteva po seksualni svobodi (118). Za boljše razumevanje zgodovinskega konteksta naj opomnim, da je knjiga v originalu izšla leta 1905 (prva izdaja) oziroma 1912 (dopolnjena izdaja). Podobno bi lahko postavili hipotezo, da je bilo največje število ciničnih vicev v Sovjetski zvezi uperjeno proti idealom sovjetske ureditve, ki so bili skrbno varovani s predpisi in institucijami ter podvrženi strogemu nadzoru.

ne morem jesti lososa z majonezo, če imam denar, ne smem jesti lososa z majonezo. *Kdaj pa naj bi potem sploh jedel lososa z majonezo?*» (Freud 56)

Kako zapleteni in hkrati udarni so lahko ti cinični vici, dobro ponazori tudi naslednji kratki vic, uperjen proti zakonski zvezi: »Žena je kot dežnik. Prej ali slej vzameš kočijo« (Freud 118).³²

Freudova razlaga seksualnih, sovražnih in ciničnih vicev tako izpostavlja tisto sovražno-agresivno plat, za katero so zagovorniki socialno-behaviorističnih teorij trdili, da je splošna značilnost ali vzrok vicev nasploh, medtem ko Freud to stališče dopolnjuje z ugotovitvijo, da je splošna značilnost vicev v prihranku pri psihični inhibiciji, ki pa je pri tendencioznih vicih (kot eni vrsti vicev) povezan z zadovoljitvijo neke tendence.

Menim, da sicer ni mogoče vsak vic preprosto razvrstiti v eno ali drugo kategorijo (nedolžnih ali tendencioznih vicev), kot to nakazuje Freud, saj bi lahko tudi isti vic v različnih kontekstih dosegal učinek predvsem zaradi tehnike ali predvsem zaradi tendence, vendar je Freudova razdelitev kljub temu koristna, saj jasno pokaže, da te razlike, med vlogo tehnike pri enih in vlogo tendenc pri drugih vicih, obstajajo.

2.4 Značilnosti političnih vicev

Politični vici se od drugih vrst razlikujejo po tematiki, sicer pa si delijo osnovne značilnosti z drugimi vici. Smešijo posamezne politike, politične institucije, skupine in stranke, življenje v nekem družbenem in političnem sistemu. Ker ima politika zelo velik vpliv na življenje posameznika v družbi, lahko tukaj najdemo vice, ki se dotikajo zelo različnih aspektov družbenega življenja. Večja, kot je zavest o prisotnosti politike v vsakdanjem življenju, večja je tematska širina vicev, ki jih imamo lahko za politične. Kot bom podrobneje opisoval pozneje, je bila v sovjetski družbi zavest o prisotnosti politike v vsakdanjem življenju še posebej prisotna, zato je bilo temu primerno več vicev političnih. To bo še posebno vidno v

³² Razlaga: »Osupljiva, navidez nemogoča primera, ki pa, kot vidimo sedaj, sama po sebi ni duhovita; nadalje, aluzija (kočija = javno prevozno sredstvo); in, kot njeno najmočnejše tehnično sredstvo, izpustitev, ki povečuje nerazumljivost. Primeru lahko izpeljemo na sledeč način: poročimo se zato, da bi se zavarovali pred skušnjavami čutnosti, toda potem se vseeno izkaže, da zakonska zveza ne dopušča zadovoljitve nekoliko močnejših potreb, prav tako kot s seboj vzamemo dežnik, da bi se zaščitili pred dežjem, pa se nato praviloma vseeno zmočimo. V obeh primerih si je treba poiskati boljšo zaščito: v enem javno prevozno sredstvo, v drugem pa ženske, ki so dostopne za denar. Da zakonska zveza ni ureditev, ki je namenjena seksualni zadovoljitvi moškega, si ne upamo javno povedati /.../ Moč tega vica je v tem, da je to – po vseh mogočih ovinkih – to vseeno povedal.« (Freud 118–119)

primerih vicev, ki pripisujejo političnost ali dajejo politično vsebino pojavom, ki bi jih v nekem drugem naslavljali »apolitični« vici – vic o pomanjkanju nekega izdelka v trgovinah ali o poročanju medijev je denimo v kontekstu politiziranega in centraliziranega sovjetskega ekonomskega sistema bistveno bolj političen vic, kot bi to denimo bil v današnji kapitalistični družbi, kjer gospodarstvo in mediji uživajo določeno stopnjo avtonomije od države. Prav tako je prihajalo v vicih do besednih iger in povezav med političnim besednjakom in manj političnimi dejanji.

Victor Raskin razlaga, da politični vici običajno sporočajo, da določeni voditelj, politična osebnost, politična skupina, njene ideje ali pa kar celoten način življenja [v neki družbeno-politični ureditvi] niso to, kar bi morali biti ali za kar se predstavljajo, da so. Na osnovi svoje semantične teorije avtor pojasnjuje, da gre običajno za opozicijo med scenarijem, kaj se predstavlja za resnično, in scenarijem, ki prikazuje, kaj je dejansko resnično. Pogosta je opozicija med scenarijem, ki nekaj kaže v dobri, pravilni luči, in scenarijem, ki isto stvar prikaže v slabi ali nepravilni luči. Nekateri politični vici so omejeni na zelo konkretno časovno obdobje in lokacijo, drugi pa svobodno prehajajo med različnimi državami in različnimi zgodovinskimi obdobji (222).

Nekateri preučevalci politične vice tematsko razvrščajo v različne kategorije, vendar so te razvrstitve arbitrarne in uporabljene zgolj zaradi preglednosti, kar navadno priznavajo tudi sami avtorji. Na tem mestu bom kot zanimivost predstavil le dva primera klasifikacij, enega ruskega (Dmitriev) in enega zahodnega (Raskin). Ruski sociolog Anatolij Dmitriev v svoji knjigi *Социология политического юмора* navaja naslednjo klasifikacijo političnih vicev, za katero priznava, da je povsem pogojna (Дмитриев 60):

1. vici, ki smešijo politično idejo;
2. vici, ki smešijo velike socialno-politične oblike (buržoazija, proletariat, meščani, kmetje ...);
3. vici, ki smešijo politične institucije (stranke, vojska, policija, državne službe, birokracija);
4. vici, ki smešijo simbole (zastava, grb, moto, slogani ...);
5. vici, ki smešijo »sovražne« ali neprijateljske etnične skupine (Ukrajinci, Čečeni, Poljaki, Američani ...);
6. vici o političnih osebnostih kot posameznikih (po Dmitrievu najbolj pogosti).

Raskin je politične vice razdelil na naslednji način, pri čemer prav tako pojasnjuje, da gre za razdelitev, ki jo je naredil zaradi udobnosti, isti vic pa lahko hkrati spada v več kot eno od omenjenih kategorij (222–236):

1. Vici klevetanja (denigration jokes):

1.1. Klevetanje proti politični osebnosti: neprimernost določene osebe za določeno politično pozicijo oziroma funkcijo, osebo se obravnava kot javno osebo (ne zasebno);

1.2. Klevetanje proti politični skupini ali instituciji: tarča vica so pogosto neki konkretni ljudje [ki sestavljajo skupine ali institucije], vendar so ti brez konkretne osebnosti;

1.3. Klevetanje proti politični ideji ali sloganu: nezasebna osebnost, deindividualizacija, tarča vica je povsem razosebljena (depersonalizirana), tudi morebitne konkretne osebe so le orodje, s katerim ciljamo na idejo ali slogan.

2. Vici razkrinkanja (exposure jokes):

2.1. Razkrinkanje nacionalnih značilnosti: prikažejo nasprotno predstavo, ki »razkrinka« neki narod v drugačni luči [kot jo ima tisti narod sam o sebi];

2.2. Razkrinkanje političnega izraza: kritizirajo represivne režime, ki izvajajo svojo oblast sklicujoč se na želje ljudi, razkrivajo represivno naravo režima, aludirajo na zatirani (zamolčani) kod aretacij in terorja;

2.3. Razkrinkanje pomanjkanja: represivni režim se predstavlja kot odličen zadovoljevalec potreb prebivalstva, dlje, kot je to od resnice, močnejše deluje propagandni stroj [ti vici prikazujejo nasprotni scenarij, ki te trditve postavi na laž];

2.4. Razkrinkanje specifičnih političnih situacij: vic razkrije kompromitirajočo ali neželjeno situacijo, ki jo politična oblast skuša utišati [prikriti]; lahko gre hkrati za klevetanje konkretne politične osebe, sem spadajo tudi celi načini življenja ali aspekti življenja v neki družbi.

3 Funkcije sovjetskih političnih vicev

Ugotovitve o splošnih značilnostih vicev nam že dajejo določene nastavke za razumevanje sovjetskih političnih vicev kot konkretne teme naloge. Splošne ugotovitve iz prejšnjega poglavja bom apliciral na konkretni kontekst sovjetske družbe. Močno se bom opiral na Sigmunda Freuda, poleg tega se bom skliceval tudi na druge avtorje, kot so Elena Šmeleva, Žanara Abiljdinova in Victor Raskin. Za poglobljeno razumevanje družbenih funkcij političnih vicev v Sovjetski zvezi bom dodajal nove vire in literaturo, ki mi bodo pomagali bolje osvetliti obravnavano tematiko. Prav tako se bom pri pristopanju do obravnavane tematike opiral na metodo recepcijske estetike Hansa Roberta Jauša in metodo estetike učinkovanja Wolfganga Iserja, ki ju bom na tem mestu na kratko predstavil.

Hans Robert Jauß pri metodi recepcijske estetike izhaja iz teze, da razumevanje nekega dela ne more biti popolnoma objektivno [ne glede na zgodovinsko obdobje in sprejemnika], temveč je razumevanje določeno s t.i. *horizontom pričakovanja* – zgodovinsko izkušnjo sprejemnika, ki določa estetsko izkustvo in sprejemanje (razumevanje) nekega dela. Pri obravnavi je tako nujno potrebno upoštevati bralca [sprejemnika oziroma recipienta, zato je njegova estetika recepcijska]. Primarni horizont pričakovanja se oblikuje na podlagi predrazumevanja zvrsti, forme in tehnike že poznanih del ter nasprotja med poetičnim in praktičnim jezikom ob izidu novega dela. Umetniško vrednost je po tej metodi mogoče določiti s t.i. *estetsko distanco* – razliko med horizontom pričakovanja in inovativno spremembo tega horizonta, ki ga povzroči neko delo. Pomembnost nekega dela tako lahko razumemo skozi rekonstrukcijo primarnega horizonta pričakovanja, preko katerega lahko pojasnimo, na kakšna vprašanja je delo odgovarjalo v določenem zgodovinskem času in kako je nekdanji bralec videl in razumel besedilo. Nobeno delo nima večno nespremenljivega smisla, temveč se ta skozi čas [s spreminjanjem horizonta pričakovanja bralcev] spreminja. Literarna zgodovina se tako proučuje skozi kombinacijo diahronije [kronološke zgodovinske obravnave] in sinhronije [upoštevanje splošnega referencialnega sistema v literaturi nekega zgodovinskega trenutka], pri čemer se upošteva tudi splošna zgodovina. Metoda priznava družbeno funkcijo literature: ko bralec sprejema neko literaturo, le-ta poseže v njegov

horizont in sodeluje pri oblikovanju njegovega razumevanja sveta (Povzeto po: Virk 218–220).³³

Wolfgang Iser se je posvečal predvsem vprašanju, v kakšnih okoliščinah neko besedilo za bralca nekaj pomeni in kaj pomeni zanj. Iserjev poudarek je tako prenesen s samega besedila na akt branja, ko se besedilo konstituira, oziroma na potencial samega besedila pri bralcu. Iserja zanima, kaj se zgodi, da neko besedilo na bralca učinkuje na poseben način. Pozornost je tako usmerjena na estetski učinek oziroma učinkovni potencial nekega besedila, ki nastane v interakciji med tekstom in sprejemnikom, kadar slednji bere določen tekst. Čeprav je Iser v primerjavi z Jaušom manj oprt na recipienta in več pozornosti namenja tekstu, je tekst še vedno odvisen od bralca, saj se učinek besedila ne uveljavi sam po sebi, temveč šele pri bralcu. Iser meni, da je za potencial nekega dela pomembna njegova pomenska nedoločenost (t.i. praznina v shematiziranih aspektih), ki jo s svojim pomenom zapolni šele bralec. Pomen nekega dela je fiktiven, ne realen, a daje napotke in omogoča predstavo o realnih pojavih (Povzeto po: Virk 223–224).

Čeprav sta bili metodi prvotno ustvarjeni za preučevanje literature in sta pripisovala veliko vlogo bralcu, bom oba pristopa uporabil za obravnavo političnih vicev, ki so bili ustni in imajo namesto bralcev pogostejše poslušalce. Omenjena metodološka pristopa me napeljujeta v takšno preučevanje vicev, kjer bom pri razumevanju njihovih funkcij bistveno upošteval kontekst takratne sovjetske družbe. Družbene prakse in odnosi tistega časa, uveljavljeni kulturni vzorci, delovanje sovjetske oblasti in njen diskurz so bistveno vplivali na horizont pričakovanja sovjetskih poslušalcev, znotraj katerega so lahko vici uveljavili svoj učinek oziroma, rečeno z Jaušovimi besedami, svojo estetsko distanco, ki je spremenila horizont pričakovanja recipienta (poslušalca). Iserjev pristop me napeljuje v smer raziskovanja, kjer sta na prvem mestu vprašanji, kakšne učinke so imeli sami vici v konkretnih družbenih okoliščinah in kakšne praznine so s pomeni zapolnjevali sovjetski poslušalci vicev. To bom lahko povezoval z drugimi ugotovitvami in koncepti, kot je denimo obravnavo sproščanja

³³ Ozadje razvoja metode: Jauš je razvil metodo recepcijske estetike v času revolucionarnega vrenja in zahtev po prenovi izobraževalnega sistema na prelomu 60-ih in 70-ih let 20. stoletja. Poskušal je oživeti najboljše dosežke tradicionalne in strukturalistične literarne vede, ki sta bili sami po sebi pri preučevanju literature nezadostni, saj je prva služila utrjevanju nacionalne identitete ali se je izrodila v pozitivistična in duhovnozgodovinska pretiravanja, medtem ko je strukturalizem popolnoma zavračal pomen literarne zgodovine [zgodovinskih okoliščin, v katerih neko delo nastane, osredotočal se je na strukturo teksta]. Jauš je videl izhod iz krize v oživitvi, temeljni kritiki in prenovi pozitivnih nastavkov ruskega formalizma in njegovih naslednikov ter marksizma v literarni vedi. Metoda želi razrešiti prepad med zgodovinskim pojavom (delom) in estetskim izkustvom (bralcem), pri čemer predpostavlja, da je zgodovina literature dialog med delom in občinstvom (Povzeto po: Virk 217–218).

psiholoških inhibicij, pogojev za vice ali zatrtih tendenc pri Sigmundu Freudu, razmišljanje o vicih kot o viru kritike oblasti in podobno.

3.1 Funkcije vicev na mikroravni

Politični vici so nastajali na podlagi določenih pojavov in aktualnih dogodkov v sovjetski družbi, bili so kratki, jedrnat in duhoviti, pripovedovali so se v mnogih vsakdanjih situacijah, se širili od ene osebe do druge in se s tem reproducirali. Pri širjenju in reprodukciji so nastajale nove različice istih vicev, avtorji so navadno ostajali neznani. Enako kot vici na splošno po Abiljdinovi so bile tudi zgodbe v sovjetskih političnih vicih pogosto izmišljene, a so hkrati temeljile na resničnih situacijah oziroma so parodirale resnične pojave in dogodke v sovjetski družbi.

Pripovedovali so se na vseh ravneh mestnega življenja, od nepismenih fizičnih delavcev do predstavnikov najvišjih slojev sovjetske družbe (Мельниченко 10), čeprav nekateri avtorji poudarjajo, da so bili vici še posebej značilni za mestno inteligenco (Химик, Каган). Zanimivo je dejstvo, da so se sovjetski politični vici »prijeli« predvsem v mestih, ne pa tudi na podeželju. Dmitriev piše, da so na podeželju prevladovali *častuške*, ki so tako predstavljale protipol mestnim vicem (Дмитриев 47).³⁴ Meljničenko opozarja, da so se politični vici na podeželju pojavljali le »epizodično« [občasno, ob določenih priložnostih] (Мельниченко 24). Meljničenko razloge za uspeh vicev v mestih vidi v tem, da so se vici bolje skladali s hitrejšim tempom mestnega življenja (Мельниченко 8). Efim Kurganov uspeh vicev pripisuje dinamični in strnjeni obliki ter učinkovitemu izpuščanju pretiranih podrobnosti, sekundarnih epizod in nepotrebnih opisov v korist jedra pripovedi (Graham 71).

Sovjetski politični vici so v prvi vrsti služili smehu in sprostitvi. Predstavljali so del sovjetske ljudske kulture smeha oziroma folklore, ki je delovala po drugačnih zakonitostih kot uradna sovjetska kultura. Mnogi ruski avtorji v svojih obravnavah uvrščajo politične vice v širši pojem »politične folklore«, v ruščini *политический фольклор* (Архипова in Мельниченко 11, Мельниченко 10, Панченко 5 in drugi avtorji). Kot piše Aleksandr Pančenko, urednik zbornika *Русский политический фольклор*, akademiki različnih šol in usmeritev pod pojmom »folklor« navadno pojmujejo tekste, ki niso domena elit, temveč »zatiranih

³⁴ To so bile štirivrstične ljudske pesmice na različne teme [tudi politične], ki so predstavljale hitro reakcijo na vse novosti v življenju ljudi in so se pojavile v drugi polovici 19. stoletja (Дмитриев 46). Njihov jezik je bil relativno preprost, lahko so bile vesele ali žalostne (Дмитриев 47), šaljivo-samokritične ali satirične (Дмитриев 50).

razredov«, pojave, ki ne pripadajo »visoki« oziroma normativni kulturi, ideje in predstave, ki so pogosto bolj »iracionalne« kot »racionalne«. Po besedah Pančenka lahko z besedo »politična folklor« imenujemo oblike in projekcije kolektivne domišljije, ki so tako ali drugače povezane s politiko v širokem smislu – strukturami oblasti in dominacije, ki so značilne za določeno družbo in se jih njeni člani zavedajo, pri čemer se meje političnega med različnimi socialnimi sloji in skupinami v različnih časovnih obdobjih spreminjajo (Панченко 5–6).

Med prebivalci Sovjetske zveze so bili politični vici zelo priljubljeni, saj so ljudje delili skupne izkušnje iz vsakdana realnega socializma, sprožali so smeh, ker so bili zanje relevantni in razumljivi. Skupne realne življenjske situacije in izkušnje ter vseprisotne oblike sovjetskega diskurza so pri prebivalcih ustvarile skupen horizont pričakovanja, ki so ga vici uspešno izkoriščali. Skozi teoretski okvir Sigmunda Freuda lahko trdimo, da so imeli ljudje določene skupne inhibicije, kar je pogojevalo izmenjavo tovrstnih vicev, ki so se »rojevali« iz njihovega nezavednega, premagovali duševne inhibicije ter omogočali smeh in sprostitve. Če se izrazim s pojmi Abiljdinove, so imeli ljudje skupno kulturno pismenost in poznavanje fonov. V skladu z Raskinovo semantično teorijo so imeli ljudje skupne nabore scenarijev, med katerimi so opazali nasprotja, zato so si lahko izmenjevali vice.

Mihail Meljničenko ponuja razlago, ki postavlja te trditve v konkretni družbeno-zgodovinski kontekst Sovjetske zveze. Ruski zgodovinar in preučevalec političnega humorja pojasnjuje, da so oblasti po oktobrski revoluciji poskrbele za politizacijo množične zavesti in združevanje sovjetskih prebivalcev v enotni način političnega življenja s ciljem ustvarjanja ideološko monolitne brezrazredne družbe, ob čemer so bile močno poenotene informacije v medijih in v vsakdanji komunikaciji. Po zaslugi teh dejavnikov je imela večina sovjetskih prebivalcev zadosti osnovnega védenja, da je lahko razumela večino političnih vicev, zato so ti naleteli na plodna tla za množično širitev (Мельниченко 10). Victor Raskin je med razlogi za uspeh in množičnost sovjetskih vicev navajal dejstvo, da je sama sovjetska družbena realnost ustvarjala pogoje, da se je veliko pomenskih *scenarijev* znašlo v medsebojnem nasprotju (237), kar je v svojem delu navajal kot semantično značilnost vica. Tipičen primer takšnega nasprotja pomenskih scenarijev predstavlja nasprotje med uradno propagando in dejanskostjo.

Sklicevanje na uradno propagando oziroma uradni diskurz me napeljuje na naslednjo značilnost vicev, ki sem jo navajal v prvem poglavju – intertekstualnost. To značilnost, ki jo je navajala Šmeleva, lahko opazamo tudi v sovjetskih političnih vicih. V njih so se namreč

odražali elementi sovjetskega uradnega diskurza, ki so bili uporabljeni na nove načine in z novimi nameni. Seth Graham opaza, da so bili glavni referenti vicev primeri diskurza, ki ga je ustvarjala ali potrjevala država, pri čemer pa so bili vici po vsebini večinoma usmerjeni proti prevladujoči ideologiji in morali oziroma so bili do le-teh indiferentni. Vici niso le negirali konkretnih uradnih trditev, temveč so uporabljali tudi ironijo in stilizacijo ter razkrivali in kritizirali postopke, po katerih je deloval ta diskurz (6).

V tem smislu je zanimiva avtorjeva ugotovitev, da velik del sovjetskih političnih vicev ne smeši določenih abstraktnih družbenopolitičnih ali zgodovinskih konceptov, realnih osebnosti, skupin ali aktualnih dogodkov neposredno, temveč smeši predvsem njihovo reprezentacijo v množičnih medijih in javnem diskurzu (6). Graham kot tipične primere navaja priljubljene vice zgodnjih sedemdesetih let na temo stote obletnice Leninovega rojstva leta 1970³⁵ in mnoge vice o Brežnjev³⁶. Prvi večinoma niso smešili samega Lenina ali njegovih političnih dejanj, temveč to, kako je oblast ambiciozno in hagiografsko »zapakirala« njegovo obletnico, medtem ko je mnoge vice o Brežnjev navdahnila mitologizacija njegove osebnosti skozi politiko in dejanja njegove vladavine. Po prepričanju ameriškega raziskovalca so tako vici pogosto načenjali »neo-mitološke« strategije ustvarjanja podob, ki jih je uporabljala sovjetska država (5). Vici so po Grahamovih besedah sloneli na simboličnem, intertekstualnem, intergeneričnem dialogu z diskurzi, ko so izolirali konkretne primere drugih diskurzov in na njih odgovarjali oziroma jih komentirali (18). Pri tem kot avtor te naloge poudarjam, da takšen intertekstualni pristop velja za velik del vicev, ne pa za vse – mnogi sovjetski vici dejansko smešijo določene pojave, osebnosti ali koncepte in se ne nanašajo le na sam diskurz sovjetskih oblasti.

Za dosego sprostitve ob smehu so se v sovjetskih vicih uporabljale različne besedne tehnike, ki so zelo podobne tistim, ki jih je Freud našteval na podlagi dunajskih vicev njegovega časa: besedne igre, ponovno odkrivanje znanega, aktualnost, miselne napake, absurd, premestitve, prikazi skozi nasprotje, smisel v nesmislu in tako dalje. Na takšen način so vici »pretentali«

³⁵ Avtor je kot primer enega od najbolj znanih vicev na to temo predstavil namišljeni seznam posebnih suvenirjev ob leninski obletnici, med katerimi omenja puder »Leninov pepel«, parfum »Leninov duh«, posteljo za tri osebe z imenom »Lenin je vedno z nami« ter kondome z imenoma »Lenin v vas« in »Nadenjka« (besedna igra na njegovo ženo Nadežko Krupsko in glagol «надеть») (Graham 5). Avtor je navedeni primer zapisal v angleščini, medtem ko sem v svojih ruskih virih (Мельниченко 178) našel nekoliko drugačno verzijo takšnega seznama (sam seznam je obstajal v veliko različicah).

³⁶ Na tem mestu je Graham navedel naslednji primer: »Что будет, если Брежнева проглотит крокодил? Он две недели будет срать орденами.« (Navedeno po: Graham 5). Prevod: »Kaj se bo zgodilo, če bo Brežnjeva požrl krokodil? Dva tedna bo [krokodil] sral medalje.«

poslušalčevo duševnost in ga spravili do tega, da se je zavedel določenih stvari, ki jih je prej zadrževal z vzdrževanjem psihološke inhibicije. Z uporabo nesmisla, miselnih napak, absurda in podobnih tehnik se je lahko vic izognil pritisku racionalnosti in omogočil ugodje, podobno otroškemu ugodju ob igri, hkrati pa je lahko na takšen način bolje izrazil nekaj, kar bi bilo z nekim racionalnim političnim ali znanstvenim traktatom v sovjetski družbi bistveno težje storiti. Na podoben način so lahko tudi druge tehnike ustvarjale nove miselne povezave, ki so služile različnim funkcijam vicev, ki so predmet te magistrske naloge.

Freud je pisal tudi o situacijskih in psiholoških pogojih ter okoliščinah, ki pogojujejo za vice. Le-te je mogoče enako upoštevati tudi pri razmišljanju o političnih vicih v Sovjetski zvezi. Freud je denimo med temi faktorji navajal vpliv osebnih izkušenj, ki veljajo tudi pri sovjetskih vicih – za primer nam lahko služi že višje omenjena politizacija in vseprisotnost enotnega diskurza, lahko bi omenili tudi podobne vsakdanje življenjske izkušnje ljudi v sovjetskem sistemu, ki so dajale ljudem, če se izrazim po Raskinovo, »skupne nabore scenarijev«. Pomembne so tudi skupne inhibicije ljudi (po Freudu), ki so omogočale širjenje in sproščanje ob takšnih vicih, ki so lahko prav tako izhajale iz osebnih izkušenj, ki so pripomogle k »psihični skladnosti« udeležencev v komunikaciji. Pomembno vlogo pri nastajanju in reprodukciji vicev imajo okoliščine, po eni strani vpliv družbe nasploh, po drugi strani pa tudi čisto vsakdanje, konkretne okoliščine, v katerih je mogoče povedati vic – kot bom navajal nižje, političnih vicev ni bilo mogoče govoriti kjerkoli, njihovo mesto je bilo navadno v obrobnih in bolj zasebnih socialnih krogih, ne pa denimo na javnih odrih ali partijskih zasedanjih. Enako velja pri značaju oseb ali razpoloženju, ki sta prav tako za vice bistveni. Freud je navajal tudi potrebo po osebem razkazovanju – oseba, ki je želela pred drugimi razkazati svojo bistroumnost in smisel za humor ter doseči njihovo odobravanje, je lahko nenazadnje kot svoje gradivo uporabila ravno aktualne politične vice. Zelo pomembna pogoja vicev po Freudu sta nezmožnost neposredne kritike ter inhibicija agresivnih in drugih nagonov, kar bom upošteval nižje, ko bom razmišljal o sovjetskih vicih kot o obliki kritike in agresije proti sovjetskim oblastem. Vse to pogojuje in omogoča psihološko sprostitev, ki so jo lahko v določenih pogojih in okoliščinah prinesli politični vici.

Čeprav so politični vici v prvi vrsti predstavljali smeh in razvedrilo, so bili hkrati tudi način, skozi katerega so lahko ljudje na svoj način osmišljali in presojali vsakdanje in sistemske družbeno-politične pojave, mimo nadzorovanega javnega diskurza in ustaljenih javnih pravil. Takšno razumevanje političnih vicev je med drugim povzel sovjetski pisatelj in disident Vladimir Bukovski:

Nekdo bi moral nekega dne postaviti spomenik političnim vicem. Te osupljive stvaritve so še posebej priljubljene v socialističnih državah, kjer sta svobodni tisk in javno izražanja mnenj prepovedana, in lahko ljudje, ki nimajo dostopa do informacij, izražajo svoja stališča samo na ta način. O sovjetskem vicu, ki je nasičen z informacijami, bi lahko napisali nešteto knjig in filozofskih esejev. Njihova preprostost razgalja ves nesmisel prevar državne propagande. Vici so preživeli najhujše čase, obstali so, se množili v številne podskupine in v njih najdemo celotno zgodovino sovjetskega režima ... V vicih najdemo nekaj, kar ni ohranjeno v nobenih pisanih virih: mnenje ljudi o dogajanju. (Navedeno po: Lewis 27)

Anatolij Dmitriev je imenoval vice za »podtalni« komunikacijski kanal (Дмитриев 57). Meljničenko podobno ugotavlja, da so vici predstavljali specifično obliko prenosa javnega mnenja v pogojih ideološkega primata oblasti (Мельниченко 25). Alan Dundes ima politične vice za svojevrstno obliko šaljivega pogovora o resnih temah oziroma sredstvo za skrito ali posredno izražanje javnega mnenja (Панченко 7). Meljničenko namreč pojasnjuje, da določeno javno mnenje obstaja tudi v družbah, kjer človek ne more odkrito izraziti svojega mnenja, le da se to izraža preko alternativnih oblik množične komunikacije. V sovjetski družbi so bili med temi tudi politični vici, ki so sčasoma postali eden od najpogostejših folklornih žanrov v Sovjetski zvezi in so se širili v komunikaciji med ljudmi v sferi, ki je ni kontrolirala država (Мельниченко 15). Graham je zapisal, da so bili vici zaradi svoje kratkosti in ustne oblike idealen kanal za hitro in prikrito širjenje nepreverjenih idej in občutij, zato so vici v sovjetski družbi predstavljali tabu in niso bili prisotni v uradni kulturi [ki je težila k poenotenju in absolutni kontroli nad informacijami]. Širili so se predvsem v zasebnih in obrobni okoljih, denimo za mizo na zabavah ali počitnicah, v kuhinjah, na stopniščih, v kopalnicah, prostorih v službi in na univerzah, kjer so ljudje kadili ali se sproščali, v kupejih na vlakih, čakalnih vrstah pred trgovinami, jedilnicah in med odmori v šolah, v *banjah*, gostilnah ali prostorih na prostem, kjer so se ljudje družili in skupaj pili vodko (11–12).

Raskin izpostavlja dejstvo, da so bili vici pomemben vir neuradnih informacij o aktualnem političnem dogajanju, ki so jih oblasti skušale prikrivati, podobno kot govorice (237).³⁷ A. J. Livšin in I. B. Orlov uvrščata politične vice (poleg *častušek*) v skupino »netradicionalnih virov« («нетрадиционные источники»), ki so nujni za zadostno informacijo o razpoloženju

³⁷ To lahko povežemo z eno od možnih razlag po Dmitrievu, zakaj v postsovjetski Rusiji ni bilo več toliko vicev kot prej – za širjenje neuradnih informacij niso bile več potrebne govorice iz čakalnih vrst, vici niso več služili izmenjavi verjetnih informacij (Дмитриев 58). Ali drugače rečeno, informacije, ki so se razlikovale od uradnih, je bilo mogoče v postsovjetski Rusiji slišati preko drugih kanalov in za izmenjavo takšnih informacij vici niso bili več smiselni (prav tako ni bilo več čakalnih vrst, kot so jih poznali v nekaterih obdobjih sovjetske zgodovine in so predstavljale obliko srečevanja ljudi ter izmenjave novih informacij).

ter življenjskih nazorih in prioritetah prebivalstva v pogojih, ko je naravno izražanje javnega mnenja preprečeno (npr. zaradi reakcije oblasti) in se to izraža preko [alternativnih] mehanizmov, kot je folklor (Мельниченко 17).³⁸ Novi vic je lahko sprožil kakršenkoli odmeven dogodek, po nastanku se je hitro širil od ust do ust po vsej državi, v obliki, ki je bila razumljiva tako pripovedovalcu kot poslušalcu. Zaradi tega je bil vic po Meljničenku tudi nekakšen pokazatelj, kako pripovedovalec razume aktualne razmere v državi (Мельниченко 15). Vici za Meljničenka predstavljajo »enciklopedijo političnih stereotipov razmišljanja« (энциклопедия политических стереотипов мышления) povprečnega sovjetskega človeka (Мельниченко 14) oziroma splošne stereotipe množične zavesti (Мельниченко 25–26).

Zaradi vloge vicev kot virov neuradnih informacij lahko odpremo tudi vprašanje, ali politični vici predstavljajo koristen zgodovinski vir za razumevanje družbenozgodovinskega dogajanja in vsakdanjega življenja v realsocialističnih državah, ker ponujajo informacije in interpretacije, ki so neodvisne od pritiskov oblasti in uradne zgodovine. Takšno stališče v poljudni literaturi med drugim zastopa Ben Lewis, britanski novinar in zbiratelj »komunističnih vicev«: »Zdelo se mi je, da vici ponujajo tretjo pot [med nostalgijo in pretiravanjem desničarskih zgodovinarjev]. Prihajajo iz ust navadnih ljudi, anonimno in ravno ob pravem času. Nanje ne vplivajo niti predsodki zgodovinarjev, niti propaganda držav, niti muhavost osebnih spominov« (20). Menim, da moramo informacije, ki se izražajo v vicih, obravnavati kritično in jih ne smemo avtomatično jemati za verodostojne informacije o nekem družbenem dogajanju. Pripovedovalec vica o nekem dogodku ni nujno imel zadostnih in točnih informacij, nekega družbenega pojava lahko ni zadosti poznal ali ga ni znal popolnoma razumeti, na samo vsebino vica je vplivala želja po smehu poslušalcev, v vicih se izražajo različni stereotipi. Meljničenko prav tako problematizira faktografsko obravnavanje vicev, in sicer z razlago, da je eden glavnih problemov pri preučevanju ustne tradicije odnos med folklornim tekstom in zunajtekstovno realnostjo: humanitarne vede se danes pretežno strinjajo, da folklor ne vsebuje natančnih zgodovinskih informacij, temveč »matrice« (матрицы) družbene zavesti, ki imajo neredko mitološki izvor, zato je [po mojem mnenju, upravičeno] prisoten dvom v vice kot vir faktografskih informacij (Мельниченко 21–22).

³⁸ Vloga vicev kot alternativne ali »podtalne« komunikacije o političnih temah nam lahko služi za eno od možnih razlag, zakaj se je pripovedovanje političnih vicev bistveno zmanjšalo po razpadu Sovjetske zveze. Po tej razlagi je prišlo v devetdesetih letih do prenosa vicev iz vsakdanje [neformalne] komunikacije v institucionalne oblike, kot so televizija, tiskani mediji, literatura, gledališče in estrada. Sovjetska cenzura je omogočala obstoj vicev zgolj v anonimni sferi, po ZSSR pa so vici postali personificirani in uradni – govorile so jih znane konkretne osebe in slišati jih je bilo mogoče v medijih, zato je anonimno in neformalno smešenje politike izgubilo na pomenu (Дмитриев 58).

Za številne avtorje sovjetski politični vici niso zgolj način osmišljanja ali parodije družbenega dogajanja, temveč oblika politične in družbene kritike oblasti, ki na drugačen način zaradi odsotnosti svobode govora ni bila mogoča. Takšno stališče denimo zastopa jezikoslovec Victor Raskin (237), onemogočeno neposredno kritiko pa je kot eno od možnih spodbud za pripovedovanje vicev navajal že Sigmund Freud, kot sem že zapisal v prejšnjem poglavju. Podobno Meljničenko citira Dmitrieva, da vici stimulirajo kritiko uradne ideologije (Мельниченко 27). Vendar je po mojem prepričanju potrebno pripomniti, da to ne velja nujno za pripovedovanje sovjetskih političnih vicev nasploh. Meljničenko citira že omenjena Orlova in Livšina, ki smiselno opozarjata, da politični vic še ni nujno politična kritika in lahko služi tudi preprosto kot razvedrilo (Мельниченко 27). Ali gre za kritiko ali za razvedrilo, je pogosto odvisno od konkretnega konteksta. Za primer bi denimo lahko vzeli naslednji vic, ki smeši lažno poročanje sovjetskih medijev:

Молотов приходит к Сталину и рассказывает: «Вот, в "Правде" было написано, что на такой-то площади построен шестизэтажный дом; а я проходил до этой площади и никакого шестизэтажного дома не видел». Сталин: «Ты бы вместо того, чтоб по улицам шляться, газеты повнимательнее читал». (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 22).³⁹

Navedeni vic je med lahko trockisti poleg smeha služil kot kritika Stalinove politike in način utrjevanja skupne kritične opozicije do Stalina ter vladajoče frakcije v boljševiški partiji. Med drugim je bil, kot opazata Arhipova in Meljničenko, vic objavljen tudi v emigrantskem glasilu ruske sekcije Četrte (trockistične) internacionale *Бюллетень оппозиции* (Архипова, Мельниченко 22). Isti vic je lahko istočasno pri neki politično neangažirani osebi, ki je bila v stiku s sovjetskim tiskom, preprosto služil kot dobra šala, ki je spretno in duhovito razkrila protislovje med enosmernim poročanjem oblasti in realnostjo, brez da bi govorec vica želel kritizirati sovjetsko medijsko politiko ali delovanje partije.

Politične vice bi lahko obravnavali tudi kot obliko verbalne agresije oziroma napada proti politični oblasti, pri čemer je bil vic nadomestek za onemogočeno direktno fizično ali verbalno agresijo. K takšnemu razumevanju bi nas lahko napeljevale Freudove ugotovitve o tendencioznih vicih. Sovražni in cinični vici so (v skladu s Freudovo definicijo in razlago) služili šaljivemu napadu, satiri ali obrambi proti določenim političnim osebnostim,

³⁹ Prevod: Molotov [takratni predsednik Sveta ljudskih komisarjev, položaj podoben predsedniku vlade] pride k Stalinu in pravi: »Glej, v Pravdi [državni časopis] piše, da so na tem trgu zgradili šestnadstropno hišo; jaz pa sem šel do tega trga in tam nisem videl nobene šestnadstropne hiše.« Stalin: »Namesto, da se potepaš po ulicah, raje bolj pozorno beri časopise.«

institucijam in njihovim nosilcem, državni ideologiji, sloganom, simbolom, vsakdanjim družbenim pojavom, sovjetskemu sistemu kot celoti. Družbena »pravila obnašanja« so namreč velik del sovjetske zgodovine zatirala javno nasprotovanje sovjetskim oblastem, izpostavljanje napak, dvomov ali pomislekov v zvezi s trenutno obstoječim sistemom in predstavniki sovjetske oblasti. Najbolj simbolično lahko takšno prepoved vidimo v sovjetski zakonodaji: v desetem odstavku 58. člena (v času Stalina, od leta 1927), 70. členu (od leta 1958) in prvem odstavku 190. člena (od leta 1966) Kazenskega zakonika ZSSR, ki je [ohlapno] prepovedoval in sankcioniral »kontrarevolucionarno« oziroma »protisovjetsko agitacijo in propagando« ter »širjenje laži«, ki naj bi klevetali in spodkopavali sovjetsko državo in sistem (Feldbrugge 627).

Onemogočanje javne kritike, kaj šele dejavnega spreminjanja okoliščin ali fizičnega upora, je spodbujala potlačenje sovražnih vzgibov do neke politične osebnosti, institucije ali sistema v zvezi s sovjetsko vsakdanjostjo. Iz nezavednega (kjer so bila potlačena ta občutja) so se tako rojevali politični vici, ki so predstavljali prikladen način, da se je človek »po ovinku« postavil po robu sistemu, neki osebi ali instituciji, njegovo »osebno zmago« nad temi »sovražniki« pa je potrdil smeh osebe, ki je slišala in se smejala konkretnemu vicu. Takšen zlonamerni politični posmeh je zaobšel tako zunanje ovire (denimo cenzura tiska ali onemogočena javna kritika) kot notranje ovire (na primer priučeni konformizem posameznika sistemu). Vic je lahko odvrnil duševnost od teh zadržkov (inhibicij) in omogočil sovjetskemu človeku, da je zadovoljil neko sovražno tendenco, se ob tem nasmejal in doživel ugodje, osebno sprostitev. Še enkrat spomnim, da je že Freud poudarjal, kako so sovražni vici priljubljeni za agresijo ali kritiko, upor in osvoboditev proti osebam na višjih položajih, ki terjajo avtoriteto, ko zunanje okoliščine prepovedujejo ali preprečujejo direktno žalitev takšne osebe, tudi kadar vici niso najbolj kvalitetni (112) A. Černišev, eden od ruskih zagovornikov takšnega stališča, meni, da je bil v sovjetskih časih motiv nasilja potlačen v podzavesti ljudi in so ga na površju nadomestili vici (Дмитриев 59).⁴⁰ Takšno stališče smiselno povzema pojasnilo, ki ga Pančenko citira po Eliotu Oringu (raziskovalec političnih vicev v represivnih režimih, ki sicer navaja več možnih funkcij političnih vicev), da »necenzurirani« politični humor služi

⁴⁰ S tega stališča isti avtor pojasnjuje tudi upadanje števila političnih vicev po razpadu Sovjetske zveze. Černišev meni, da je z razpadom Sovjetske zveze prišlo do spremenjene obravnave nasilja v množični zavesti. Medtem ko naj bi bil v ZSSR motiv nasilja v podzavesti ljudi, naj bi po razpadu Sovjetske zveze fizično nasilje prišlo v zavest in samo obnašanje ljudi. Ko je fizično nasilje [v postsovjetski Rusiji] postalo vsakdanjost, so vici postali prešibak mehanizem za aktualizacijo nasilnih impulzov v podzavesti (Дмитриев 59–60).

psihološki katarzi, osvoboditvi od gneva, skrbi in nezadovoljstva, ki jih povzročajo dejanja določenega političnega režima (Панченко 7).

Če nad politiko jezen sovjetski človek na primer ni mogel odkrito in direktno izreči, da je Hruščev bedak ali se odkrito upreti njegovi politiki, je lahko te zadržke premagal skozi vic v ozkem krogu svojih dobrih kolegov, kjer si je lahko »privoščil« navedenega politika in se krohotal na njegov račun. Za demonstracijo vzemimo enega od mnogih vicev o neumnosti Hruščova:

Человек сказал о Хрущеве, что тот дурак. Получил 22 года – 2 года за оскорбление личности и 20 лет за разглашение государственной тайны. (Navedeno po: Мельниченко 252).⁴¹

Vic tako pravzaprav ni bil nujno verbalna agresija, temveč nekakšno sproščanje takšnih agresivnih občutij, ki so zadovoljile sovražno tendenco. Literarni kritik Viktor Percov je podobno zapisal že leta 1927, ko je v članku za revijo *Новый лев* objavil prvi poskus sociološke analize vicev. Percov je opozoril, da lahko vice v enaki meri kot agresijo razumemo tudi kot sublimacijo⁴² negativne energije ali nekakšno »sproščanje pare« (Мельниченко 26). Podobno sklepa Graham na podlagi teorij superiornosti in teorij sprostitev [s katerima ima, kot je bilo že omenjeno, Freud veliko skupnega in v svoji teoriji obe zajema]: teorije sprostitev lahko pokažejo na nezadovoljstvo inteligence, ki je po eni strani občutila napade [sovjetske oblasti] in je po drugi strani imela občutek, da živi v družbi, ki ji vladajo nekulturni in neizobraženi ljudje, po »sprostitveni« razlagi pa je sovjetski podtalni humor omogočal sprostitev jeze, frustracij in strahu (24).

Politični vici lahko zadovoljijo neko sovražno tendenco do politikov ali institucij, vendar pa takšnih vicev ne moremo vedno razumeti kot obliko napada in sproščene agresije, temveč je potrebno ponovno upoštevati specifične situacije v praksi. Že omenjeni sociolog Dmitriev ugotavlja, da politični vici služijo raznovrstnim ciljem, ki segajo od osebne samozaščite do odkrite besedne agresije (Дмитриев 57). Na koncu je vprašanje, ali politični vic predstavlja sovraštvo do politikov in institucij (sovražni in cinični vic po Freudu) ali zgolj nedolžno razvedrilo (nedolžni vic po Freudu), odvisno od konkretne osebe in situacije. Nekateri so z vicem zares dosegli užitek v šaljivem napadu proti oblasti in zadovoljili sovražno tendenco, ne velja pa to nujno za vse pripovedovalce in poslušalce vicev v sovjetski družbi. Oseba, ki bi

⁴¹ Prevod: Neki človek je rekel, da je Hruščov bedak. Dobil je 22 let (zapora) – 2 leti za razžalitev osebe in 20 let za razglasanje državne skrivnosti.

⁴² Sprememba, preusmeritev nekih nagnjenj, teženj na višjo, navadno pozitivnejšo stopnjo.

izrekla zgoraj navedeni vic, bi lahko bila odkrito jezna nad neumnostjo Hruščova in bi z vicem zadovoljila psihično tendenco po kritiki in upor, ni pa to nujno – lahko je šlo tudi samo za to, da je bil vic nekaterim ljudem dober in duhovit ter je s svojo igrivostjo na račun v uradnih podobah spoštovanega politika in pretiranega kaznovanja verbalnega izražanja prinašal določeno ugodje, brez dodatnih sovražnih tendenc v ozadju.

V tem kontekstu je povedna izjava znanega formalista Viktorja Šklovskega, ki ga citira Meljničenko. Šklovski je leta 1922 zapisal, da sovjetski vici niso bili toliko razširjeni zaradi nekega sovražnega odnosa do oblasti, temveč zaradi dejstva, da so ljudje nove pojave in protislovja zaznavali kot smešne (Мельниченко 24). Vzroke za vice lahko po Grahamu iščemo v neskladnosti, ki so jo kot vzrok za nastanek humorja navajali mnogi avtorji⁴³: mnoge vice je sprožala nelogičnost ideologije, očitne razlike med ideologijo in prakso [realnostjo] ter vse večjo afiniteto in avtomatizem različnih besed, dejanj ter politik uradnih struktur in voditeljev (25). Smeh ne sprožijo le zadovoljene tendence, kot so sovražni občutki do oblasti, temveč lahko zadoščajo takšne besedne tehnike vicev, ki uspejo odpraviti neko psihično inhibicijo (kot lahko ugotavljamo po Freudu), nelogični in protislovni pojavi v vsakdanjosti sovjetskih prebivalcev ter okosteneli diskurz sovjetske oblasti pa so se na podlagi obstoječih občutij in horizonta pričakovanja izkazali za primerno »gradivo« za porajanje takšnih vicev.⁴⁴

Skozi psihološko sproščanje lahko vici izpolnijo še eno funkcijo, ki jo je omenil Eliot Oring, ki ga citira Pančenko: politični humor lahko skozi manipulacijo simbolov oblasti omogoči običajnemu človeku, da se prilagodi določenemu ideološkemu in socialnemu »dvojnemu mišljenju« ali si »udomači«, zanj strašen in tuj, simboliščni svet uradne ideologije (Панченко 7). Gre za eno od značilnosti humorja, ki jo je Dmitriev opisal na način, da vici spreminjajo nevarne stvari v nične in smešne (Дмитриев 58). Politični vici so tako omogočali sovjetskemu posamezniku, da se je lažje prilagodil obstoječim družbeno-političnim okoliščinam oziroma so mu pomagali, da se je s sprostitevjo skozi smeh vsaj malo otesel strahu pred nekaterimi političnimi pojavi v sovjetski vsakdanjosti. Vici na račun množičnih stalinističnih aretacij so tako na primer vsaj malo omilili težko premagljiv strah pred aretacijo

⁴³ Glej podpoglavje o teorijah humorja, kjer Raskin našteva teorije neskladnosti kot eno od prevladujočih skupin takšnih teorij.

⁴⁴ Šklovski je poleg že omenjene smešnosti novih pojavov opazal tudi dejstvo, da humor pogosto sproža konflikt med dvema dialektoma istega jezika. Graham na podlagi tega dodaja, da je politični jezik boljševikov humorno učinkoval kot tuji dialekt na enak način, kot so med Rusi vice porajali dialekti neruskih govorcev ruščine [ruščina, kot so jo govorili Armenci, Judje, pripadniki sibirskih narodov itd.] (81).

ali internacijo v gulag in omogočili posamezniku, da poskusi sprejeti in razumeti trenutno realnost, kakršna pač je.⁴⁵

Za vsakdanjik sovjetskega človeka je pomembna tudi vloga vicev kot načina navezovanja stikov med ljudmi oziroma načina, s katerim so lahko ljudje na zanimiv način začeli ali podaljševali medsebojni pogovor. Rečeno z besednjakom Romana Jakobsona, pri vicih ima pomembno vlogo tudi fatična funkcija. Graham pojasnjuje, da je človek v sovjetskem obdobju najpogosteje povedal prvi vic v dveh komunikacijskih kontekstih (113):

1. udeleženec v komunikaciji je našel asociacijo z nečim v svojem govoru ali govoru sogovorca;
2. oseba je izrecno ponudila vic ali prosila za vic, pogosto v fatični fazi pogovora; vic je bil lahko iz osebnega repertoarja ali pa je šlo za novi in sveži vic (*свежий анекдот*).

Dosedanji pregled zaključujem s klasifikacijo M. V. Vorobjove, ki je celostno predstavila različne funkcije vicev v enem seznamu. Vorobjova v osnovi deli funkcije na socialne in psihološke. Te funkcije so naslednje (Абильдинова 6–7):

- socialne funkcije:
 - kritična (smejati se nad negativnimi pojavi, na primer oblastjo, človekovim obnašanjem itd.)
 - sprostitvena (nasmejati poslušalca)
 - komunikativna (podpiranje živega stika s poslušalci)
 - integrativna
- psihološke funkcije:
 - harmonizirajoča
 - kompenzacijska

⁴⁵ To nas spet lahko poveže z novo od možnih razlag, zakaj po razpadu Sovjetske zveze ni več toliko političnih vicev: po demokratizaciji v Rusiji v devetdesetih letih ni bilo več nevarnosti represije s strani totalitarnega sovjetskega režima, zato so tudi vici izgubili funkcijo premagovanja strahu in niso bili več tako privlačni.

- psihoterapevtska

Vorobjova v svojem seznamu pokriva aspekte političnih vicev, ki sem jih že obravnaval v dosedanjem poteku te naloge. Že višje sem pisal o sprostitveni in kritični funkciji političnih vicev, prav tako sem se dotaknil komunikativne in integrativne funkcije, ko sem pisal o izrazito socialni naravi vicev, njegovi vlogi pri navezovanju stikov med ljudmi in o inherentni prisili, da za pravo ugodje vic povemo neki drugi osebi. Psihološka harmonizacija, kompenzacija in psihoterapija so pojmi, ki se skladajo s Freudovo tezo o sprostitvi in prihranku psihične energije pri inhibiciji, pa tudi s Pančkovimi in Dmitrijevimi opisi, kako humor pomaga pri premagovanju strahu in prilagajanju vsakdanji realnosti.

Če povzamem ugotovitve v tem podpoglavju, lahko zapišem, da so politični vici v sovjetski družbi služili naslednjim funkcijam:

- razvedrilo, užitek ob smehu,
- psihični prihranek pri inhibiciji, psihološka sprostitev,
- oblika navezovanja in vzdrževanja medčloveških stikov (fatična funkcija jezika),
- osmišljanje, presojanje dogodkov in pojavov v družbi,
- alternativni vir komunikacije o političnem in družbenem dogajanju, vir neuradnih informacij,
- parodija dogodkov in pojavov v družbi,
- vir politične in družbene kritike,
- napad, satira ali obramba proti političnim osebam ali institucijam, pri čemer je prišlo do sprostitev agresivnih oziroma sovražnih tendenc do le-teh,
- način premagovanja strahu ali nerazumevanja ter način prilagajanja sovjetski vsakdanjosti,
- prikaz splošnih političnih mentalitet, stereotipov in prepričanj med sovjetskim prebivalstvom ter potencialni zgodovinski vir za le-ta.

3.2 »Ventil« za sproščanje ali orodje za rušenje oblasti?

V predhodnih poglavjih sem opredelil že veliko funkcij političnih vicev. V drugem podpoglavju se bom z »mikro« ravni podal na »makro« raven in si zastavil vprašanja, ali so politični vici v sovjetski družbi služili le kot »ventil« za sprostitev inhibicij, občutij, napetosti, pri čemer je politična oblast ostajala nedotaknjena, ali pa so bili politični vici tudi nekakšno politično orodje, ki je rušilo obstoječo sovjetsko oblast. Nekateri avtorji namreč pripisujejo političnim vicem veliko vlogo pri rušenju realnega socializma in jih imajo celo za nekakšno orožje zatiranih proti zatirajoči oblasti. Arthur Asa Berger denimo trdi, da so vici pri ljudeh uničili občutek odgovornosti do sistema in so bili ti pripravljeni sprejeti padec režima, ko se je za to pojavila možnost (Graham 7). Podobno vlogo sta vicem pripisovala pisatelj Milan Kundera in etnolog Alan Dundes, ki ju navaja Ben Lewis: prvi je leta 1968 v črtici *Šala (Žert)* zapisal misel, da »nobeno veliko gibanje, ki spreminja svet, ne prenese sarkazma in zasmehovanja. Sarkazem in posmeh sta rja, ki razje vse, česar se dotakne,« medtem ko je Dundes označil vice za »prave namišljene krogle, ki nenehno obstreljujejo represivni sistem in njegovo vodstvo« (38). Na ta poenostavljanja o uporniškem značaju realsocialističnih vicev, ki so še posebej pogosti pri mnogih zahodnih avtorjih, je med drugim opozoril Aleksandr Pančenko v uvodu k zborniku *Русский политический фольклор*:

Когда исследователь полагает, что он знает, для чего существует политика и какой она должна быть, он нередко начинает проецировать свои политические воззрения и приоритеты на исследуемые материалы. Так, например, обстояло дело с западными учеными, занимавшимися политическими анекдотами в странах социалистического лагеря: обычно они видели в них форму и выражение социального протеста, практически полностью игнорируя иные возможные смыслы и функции. В действительности, однако, «ненормативность» вовсе не обязательно подразумевает «оппозиционность»: по всей видимости, тексты, которые мы можем причислить к русскому политическому фольклору, отражают достаточно разнообразные социальные стратегии, тяготеющие и к сопротивлению, и к приспособлению. (Navedeno po: Панченко 7).⁴⁶

Sam zastopam prepričanje, da politični vici sami po sebi niso (bili) zadostni za rušenje določene politične oblasti, četudi utegnejo (so utegnili) omajati ljudsko podporo določeni

⁴⁶ Prevod: Ko raziskovalec predpostavlja, da ve, zakaj obstaja politika in kakšna bi ta morala biti, začne neredko projicirati svoje politične nazore in prioritete v gradivo, ki ga raziskuje. Pod takšnimi vplivi je bilo na primer delo zahodnih raziskovalcev, ki so se ukvarjali s političnimi vici v državah socialističnega tabora: navadno so v njih videli obliko in izraz družbenega protesta, pri čemer so popolnoma ignorirali druge možne smisle in funkcije. V resnici namreč »nenormativnost« sploh ne predpostavlja nujno tudi »opozicijskost«: kot je vidno, teksti, ki jih lahko štejemo k ruski politični folklori, izražajo dokaj različne socialne strategije, ki težijo tako k nasprotovanju kot k prilagajanju.

oblasti. Za razumevanje političnega učinkovanja sovjetskih vicev je koristno raziskovanje Mihaila Bahtina, ki je na temo ljudskega smeha napisal delo *Ustvarjanje Françoisa Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*.⁴⁷ Njegove ugotovitve o funkcioniranju ljudskega smeha, ki ga bom v nadaljevanju označeval tudi s pojmom *karnevalizacije*, po mojem mnenju odpirajo perspektivo, skozi katero lahko razumemo učinkovanje vicev kot oblike ljudske kulture smeha tudi v realsocialistični Sovjetski zvezi. Sovjetski vici so delovali na podoben način kot srednjeveški karnevali in ljudski smeh na trgih, četudi v poznejšem času ter drugačnih družbenoekonomskih in kulturnih okoliščinah. Skozi to podpoglavje bom tako zastopal tezo, da so politični vici predstavljali obliko karnevalizacije v sovjetski družbi, z značilnostmi, ki jih označuje ta pojem.

Če povzamem Bahtina, so v preučevanem obdobju različne smehovne oblike in izrazi po delčkih sestavljali celovito karnevalsko oziroma ljudsko kulturo smeha, ki je stala nasproti uradni in resni kulturi⁴⁸ cerkvenega in fevdalnega srednjega veka ter se je od nje že načelno razlikovala.⁴⁹ Ljudske oblike so prikazovale popolnoma drugačno, izrazito neuradno, necerkveno, nedržavno plat sveta, človeka in medčloveških odnosov, »drugi svet« in »drugo življenje«, v katerem so bolj ali manj vsi ljudje sodelovali in živeli. Takšna dvojnost v dojemanju sveta po Bahtinu obstaja že od začetkov človeške kulture, saj so že prvobitna ljudstva poznala tako resne kot zasmehovalne kulte božanstev, ki so bili sicer takrat med seboj enakovredni, z razvojem držav in družbenih razredov pa so smehovne oblike postale del nedržavne, neuradne, ljudske kulture. Srednjeveške karnevalske oblike so bile dosledno necerkvene in nereligiozne ter so sodile na povsem drugo področje življenja ljudi. Karnevalski obredi so bili osvobojeni cerkveno-religiozne dogmatičnosti, mistike in strahospoštovanja, pa tudi vsega magičnega in molitvenega (karnevalski obredi niso za nič prosili in niso ničesar zahtevali), nekatere oblike teh obredov so celo neposredno parodirale cerkveni kult (10–13).

⁴⁷ Originalni naslov v ruščini: *Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*.

⁴⁸ Dmitriev po Bahtinu povzema, da sta imeli Cerkev in oblast smeh za zlo in rušilno silo, ki ogroža svetost oblasti, medtem ko je bilo v družbi splošno razširjeno [uradno] mnenje o grešnosti smeha. Pokazatelj takšnega odnosa je na primer dejstvo, da se Jezus v cerkvenih predstavah in podobah nikoli ni smejal (Дмитриев 25).

⁴⁹ Bahtin razlaga, da so med takratnim ljudstvom obstajali različni karnevali, »prazniki bedakov«, »oslovski prazniki«, »velikonočni smeh« (»*risus paschalis*«), skoraj vsak cerkveni praznik je imel tradicionalno tudi svojo ljudsko-tržno plat [vzporedno, ljudsko različico praznika], kot so bili denimo »prazniki cerkva«, ki so jih spremljali sejmi s tržnimi razvedrili, misterije in sotije so na primer spremljale farse in burke itn., smeh je spremljal celo državne in vsakdanje slovesnosti, na katerih so nujno sodelovali norci in bedaki, ki so parodirali različne točke resne slovesnosti (*Ustvarjanje* 10–11).

Za razliko od uradnih srednjeveških praznikov, ki so bili izrazito resni in so sankcionirali ter utrjevali obstoječo ureditev z njenimi religioznimi, političnimi in moralnimi vrednotami, so karnevali slavili začasno osvoboditev od prevladujoče resnice in obstoječe ureditve, odpravo vseh hierarhičnih odnosov, privilegijev, norm in pripovedi, nasprotovali so vsakemu ovekovečenju, sklenjenosti in koncu. Medtem ko so uradni prazniki poudarjali obstoječe hierarhične razlike med ljudmi, so bili na karnevalih na trgu vsi ljudje enaki, sproščeni in familiarni, ne glede na stan, premoženje, službo, družino ali starost, ločnice, ki so bile močno vidne večino življenja, kadar karneval ni potekal (Bahtin 15–16). Smeh je bil usmerjen na isti predmet kot srednjeveška resnost, celo posebej je bil usmerjen na tisto, kar je veljalo za višje (Bahtin 93). Premagal je strah pred skrivnostjo, svetom in oblastjo, s tem pa je lahko neustrašno razgaljal resnico o svetu in oblasti, nasproti laži, hvalisanju, laskanju in hinavščini (Bahtin 97). Osvobodil je človeka od »notranjega cenzorja«, od privzgojenega strahu pred svetim, avtoritarno pripovedjo, preteklostjo in oblastjo ter razkril svet na novo, s kar se da vesele in trezne plati (Bahtin 99).

Karnevalsko občutenje sveta spremlja zavedanje, da so vse prevladujoče resnice in oblasti relativne, zanj so značilni logika »nasprotnosti«, logika nenehnega menjavanja vrha in spodka, različne parodije in travestije, znižanja, profanacije, norčevska ustoličevanja in razstoličenja. Drugi svet ljudske kulture deluje kot parodija na vsakdanje (nekarnevalsko) življenje, kot »narobe svet« (Bahtin 17). Pomembno je razumeti specifično naravo tega karnevalskega smeha. Po Bahtinu je karnevalski smeh vseljudski (smejejo se vsi, je smeh vsega sveta), univerzalen (smeh je usmerjen na vse in vsakogar, tudi na udeležence karnevala, ves svet je smešen, veselo relativen) in ambivalenten (smeh je vesel, radosten in hkrati posmehljiv, zasmehovalen, obenem zanikuje in potrjuje, pokopava in preraja). Ambivalentni karnevalski smeh se tako bistveno razlikuje od satire in podobnih oblik smeha – pri karnevalskem smehu se ljudje smejejo tudi sami sebi, satirik pa sebe postavi izven pojava, ki ga zasmehuje (18).

Iz narave ljudske kulture smeha izhaja pomembno bistvo, da pri parodiranju uradnih resnic, sprevračanju vsega visokega, odpravljanju hierarhije in drugih značilnostih, ki bi lahko spominjala na upor, ljudski smeh v resnici ne ruši konkretne politične oblasti, temveč se ambivalentno posmehuje celotnemu svetu (vključno z oblastjo in uradno kulturo) in pri tem utrjuje obstoječe razmerje stvari kot del nečesa, kar vedno umira in se na novo rojeva. Averincev je polemiziral s karnevalsko svobodo in opozarjal, da tradicionalni karnevali niso bili tako svobodni, kot je menil Bahtin, saj so bili regulirani glede na cerkveni koledar in so

iskali svoje mesto v konvencionalnem [že obstoječem, uveljavljenem] sistemu (Graham 85). Kot na podlagi Bahtina pojasnjuje Anatolij Dmitriev, karneval ni predstavljal protesta ali nasprotovanja oblastem, temveč je šlo le za travestijo družbenih in političnih norm ter pravil. Ljudje na karnevalih se niso trudili, da bi spreminjali (družbena, politična) pravila, temveč so zgolj vnašali smeh in veselje v njihov resni red (Дмитриев 25). Bahtin opisuje, da pri srednjeveških ljudeh smeh ni bil zavesten, kritičen in jasno nasproten resnosti. Kljub hinavski, strašni in zatirajoči naravi srednjeveške resnosti strahu in trpljenja, ki se je kazalo v religioznih, socialno-državnih in ideoloških oblikah, je človek do te resnosti gojil občudovanje, saj se je je bal in je bil prešibak pred naravnimi in družbenimi silami. Smeh pri njem ni bil zmeraj zavesten, kritičen in jasno opozicijsko postavljen nasproti uradni resnosti. Avtorji najbolj razbrzdanih parodij na sveta besedila in cerkveni kult so pogosto iskreno sprejemali cerkveni kult in mu služili. Svoboda smeha je bila tako za človeka pogosto le »praznično razkošje« (99–100).

Dmitriev v svoji knjigi o sociologiji političnega humorja med drugim navaja ruskega kulturologa in sociologa Aleksandra Ahiezerja. Ahiezerov opis resnega odnosa sovjetskih oblasti do političnega humorja je v marsičem podoben opisom odnosa med srednjeveško cerkveno in posvetno oblastjo ter ljudsko kulturo smeha:

Борьба политической серьезности и народного смеха всегда была неравной. Смех беззащитен под ударами топора серьезности. Однако смех неистребим, он везде и всюду, и топор слишком груб и неповоротлив, чтобы успеть везде... Социокультурные функции идеологии – обеспечение культурных предпосылок для воспроизводства каждой личностью интеграции общества. Но одновременно идеология может лишь серьезно относиться к массовому сознанию, включая и то, что в нём, с точки зрения идеологии, несерьезно, т.е. смеховую культуру. Её признание неизбежно и одновременно смертельно опасно для идеологии, тщательно скрывающей тайну, так как именно смех важнейший фактор её разоблачения. (Navedeno po: Дмитриев 55–56)⁵⁰

Ahiezerjev opis odnosa med oblastno ideologijo in ljudskim smehom je podoben Bahtinovim opisom. Oblast je imela humor za neresen, neprimeren, še več, celo nevaren, ker je lahko prikazoval luknje v njeni ideologiji, zato se ga je trudila zatreti, podobno kot je Bahtin

⁵⁰ Prevod: Boj med politično resnostjo in ljudskim smehom ni bil nikoli enakopraven. Smeh se ne more zaščititi pred udarci sekire resnosti. Kljub temu smeh ni mogoče iztrebiti, ta je povsod, sekira pa je pregroba in premalo okretna, da bi povsod uspela ... Sociokulturna funkcija ideologije omogoča skupno kulturno ozadje, ki integrira vsakega posameznika v družbo. Ideologija ima lahko le resen odnos do množične zavesti, vendar pa slednja vključuje tudi tisto, kar ideologija kot neresno, tj. kulturo smeha, ki jo mora ideologija neizbežno priznati in je hkrati zanjo smrtno nevarna. Ideologija skrbno skriva svoje skrivnosti, smeh pa je najpomembnejši dejavnik njenega razkritja.

prikazoval nevarno razkrivajočo naravo karnevalskega smeha. Po drugi strani sociolog izpostavlja, da samo smejoče se ljudstvo ni bilo neodvisno od sovjetskih ideoloških vzorcev, saj je ravno ideologija dajala ljudem skupno kulturno ozadje oziroma so bili vsi ti ljudje z njo že prežeti skozi socializacijo. Ljudska kultura smeha ni mogla biti popolnoma neodvisna od uradne kulture. Opažanja so podobna Bahtinovemu pisanju, da so se tisti, ki so na karnevalih parodirali uradno kulturo, povečini po isti kulturi zgledovali, jo ponotranjili in spoštovali.

Sovjetska ideologija in diskurz oblasti sta bila prav tako izrazito resna, sovjetska oblast je bila enako negativno nastrojena do smeha nad politiko. Vice je skozi velik del sovjetske zgodovine razumevala kot sovražno propagando, ki je v času stalinizma postala tudi kazniva po uradnem kazenskem zakoniku. V času Stalinove vladavine so bili mnogi ljudje zaradi pripovedovanja vicev aretirani in internirani v taborišča (gulage).⁵¹ Po smrti Stalina in z začetkom »destalinizacije« se je represija nad političnimi vici zmanjšala in je kazenski pregon v praksi skoraj izginil, čeprav so bili vici uradno še vedno prepovedani.⁵² Meljničenko pojasnjuje, da se je zaradi neuspešnega nadzora država odločila, da preneha preganjati politične vice in jih ignorira, po mnenju tega avtorja v drugi polovici obstoja Sovjetske zveze [po Stalinovi smrti do razpada ZSSR] celo ne obstaja niti eden zanesljiv primer sodnega pregona zaradi vicev (Мельниченко 14). Pregon se je sicer res bistveno zmanjšal, vendar redki primeri sodnih obsodb vendarle obstajajo. Graham denimo citira primer, ko je bila leta 1983 zaradi »sistematične propagande« v obliki vicev na tri leta zapora obsojena Irina Curkova iz Leningrada (9). Ruski sociolog Andrej Dmitriev razlaga, da so kazenski pregon [do glasnosti in perestrojke] nadomestili mehkejši disciplinski ukrepi, kot sta izguba službe ali uničenje kariere (Дмитриев 55). Vici so se tako razširili v neuradni, zasebni sferi, kljub veliki razširjenosti pa političnih vicev ni bilo mogoče brati v [uradnem, cenzuriranem] tisku (Мельниченко 14).

Sovjetski politični vici so, podobno Bahtinovim opisom, postali ena od oblik ljudske kulture smeha, ki je bila izključena iz uradne sovjetske kulture in ji je stala nasproti. Za razliko od teženj sovjetske oblasti po centralizirani kontroli nad informacijami na eni strani so se na

⁵¹ Sovjetski in ruski zgodovinar Roj Medvedjev ocenjuje, da je med Stalinovo vladavino zaradi pripovedovanja vicev v gulagih pristalo okoli 200000 ljudi. Pripovedovalci vicev so bili po Stalinovi smrti sicer izpuščeni med prvimi, kot ljudje, ki so storili majhen [politični] prekršek (Graham 8).

⁵² Po 190. členu Kazenskega zakonika RSFSR [ruske republike znotraj Sovjetske zveze] je bila v času po Stalinu zakonsko mogoča kazen do 7 let zapora za »klevetanje sovjetske državne ureditve« (Мельниченко 14). V času Brežnjeva je bila po 190. členu sovjetskega kazenskega zakonika mogoča zaporna kazen do 3 let zaradi »propagiranja znanih neresnic, ki klevetajo sovjetski sistem« (Graham 8–9).

drugi strani vici širili nenadzorovano, kot poroditev iz nezavednega in plod slučajne ljudske domišljije, četudi seveda pod odločilnim vplivom vladajoče ideologije ter v omejenih, zasebnih prostorih in socialnih krogih, ki jih sovjetska država ni nadzorovala v tolikšni meri, kot je nadzorovala javni prostor in javni diskurz. V večji meri kot uradni narativi so se vici posvečali resničnim pojavom in občutjem vsakdanjega življenja ter so tako, kot je dejal Bahtin za karnevale, prikazovali neuradno, nedržavno plat sveta oziroma »drugo življenje«, v katerem so bolj ali manj vsi ljudje sodelovali in živeli. V svoji osvobojenosti od predpisane ideologije so vici funkcionirali podobno, kot so nekoč karnevalski obredi osvobajali od cerkvenih dogem. Vici so omogočali smeh nad »svetinjami« sovjetske ideologije in sistema, delovali so po svojih zakonitostih in po drugačni logiki kot uradni sistemi idej, pri čemer so parodirali uradne vzorce ali so izrecno uporabljali vzorce, ki jih je uradni »kanon« želel zamolčati.

V naslednjem, sicer že drugič zapisanem primeru so ljudje v »varnem« okolju skozi smeh sprostili duševno inhibicijo in z vicem zapolnili zamolčano praznino v sovjetski propagandi, da opevana »sovjetska demokracija« v praksi ni bila ravno demokratična. Za dodatni učinek je v vicu uporabljena še biblijska analogija, v okolju, kjer je uradna ideologija sistematično zavračala krščansko religijo:

«Когда были проведены первые свободные демократические выборы советского типа?» – «Когда Бог создал Еву из ребра Адама и сказал: "Выбирай себе жену"». (Navedeno po: Мельниченко 601)⁵³

Uradni diskurz in uradne ceremonije so slavili in utrjevali obstoječo sovjetsko ureditev ter njene ideološke, politične in moralne vrednote. Po drugi strani so vici omogočili začasno osvoboditev od prevladujoče »uradne resnice« in ustaljenega razmišljanja o stvareh. Vic je podobno kot srednjeveški karneval parodiral uradno resnico in uradni diskurz ter odpravljaj ustaljene predstave o družbeni hierarhiji. Uradno slavljeni realsocialistični sistem je bil v vicih med ljudstvom ponižan, predstavljen kot smešen in poln protislovij, podobno so bili oblastniki, ki jih je uradna propaganda povzdigovala, prikazani kot smešni, šibki ali neumni ljudje. Zaobšli so odnose moči v družbi, »pravila obnašanja« in predpisane norme izražanja ter se poljubno lotili različnih vidikov sovjetskega političnega reda. Napadali so vse, kar je veljalo za »višje«, in so lahko skozi smeh enako kot karnevali razgaljali skrito resnico o svetu

⁵³ Prevod: »Kdaj so potekale prve svobodne demokratične volitve sovjetskega tipa?« - »Ko je Bog ustvaril Evo iz Adamovega rebra in rekel [Adamu]: 'Izberi si ženo.'«

in oblasti, drugače od laži, hvalisanja, laskanja ali hinavščine, ki je nemalokrat zaznamovala uradne narative. Premagovanje posameznikovih duševnih inhibicij skozi vic predstavlja ravno to, čemur je Bahtin rekel osvobajanje od »notranjega cenzorja«, privzgojenega strahu pred svetim, avtoritarno prepovedjo, preteklostjo in oblastjo.

Seth Graham piše, da je vic na svojem vrhuncu veljal za enega od glavnih karnevaleskih žanrov v organski hierarhiji ljudskih diskurzivnih oblik, ki so se odvijale sočasno z državno predpisano *Ars poetica* [uradno dovoljeno kulturo]. Po njegovem mnenju so vici izstopali zaradi svoje sposobnosti, da zaobidejo, posnemajo, postavijo na laž, dekonstruirajo ali se drugače kritično soočijo z drugimi žanri in teksti vseh vrst in vseh mogočih pozicij, od najbolj uporniških do poslušnih, od neuradnih do uradnih (104). Graham folkloro in ljudsko kulturo smeja v marsičem obravnava podobno kot Bahtin, čeprav z nekoliko drugačno razlago. Če parafraziram njegovo razlago, so skozi zgodovino poleg »visokih« [mitoloških, svetih, uradnih] tekstov vedno obstajali tudi nasprotni pristopi, ki so bili usmerjeni na ta »visoka« besedila in so bili po naravi »igrivi«. Takšni igrivi teksti so služili kot notranja kontrola ali odvajalni mehanizem, s katerim se je lahko kultura refleksivno oprla sama nase in obravnavala svoje lastne formativne trope, podobe in predpostavke. Humor (tudi žanrov, kot so vici) je bil ključen način takšne metakulturnosti (73). Tako so, kot Graham citira Meletinskega, folklorni *анекдоты* komična reakcija na mitološke podobe primitivne folklore, ki diskreditira zastarele in umirajoče značilnosti primitivne ideologije (73). Vic je imel tako že v sebi »genetske predispozicije« za kritično spopadanje z mitološkim in neo-mitološkim diskurzom (Graham 74). Lahko pravimo, da je bil sovjetski ideološki diskurz v marsičem podoben takšnim mitološkim in folklornim pristopom, zato je spodbujal podobne reakcije kot v Bahtinovih opisih, ko so se ljudje na srednjeveških karnevalih karnevalsko smejali cerkvenim mitom in običajem. Graham omenja Julijo Latinino, ki v sovjetskem ideološkem diskurzu opaža številne podobnosti s folklornim diskurzom,⁵⁴ uporaba takšnega jezika pa je v državnem diskurzu ustvarila paradoks med mitološko obliko uradnih tekstov in njihovo racionalno vsebino (Graham 74). Kot ugotavlja Čirkova, so za razliko od »neomitološke« ideologije vici uspešno združili ti dve obliki mišljenja [racionalno in iracionalno] (Graham 75). Kot opaža Graham, se razlika med iracionalnim diskurzom in propagando ter drugačnim

⁵⁴ Latinina med drugim našteva nekaj očitnih primerov, kot so podoba Stalina kot »sonca partije, ki nikoli ne zaide« in »najboljšega vrtnarja v cvetočem vrtu komunizma«, Lenina kot gorskega orla, B/DHX (Razstava o dosežkih narodnega gospodarstva v Moskvi) kot pravljičnega kraljestva ali pripoved o Stalinovi medalji, ki je trikrat rešila vodjo kolhoza pred mahinacijami sovražnih kulakov (Graham 74).

racionalnim zazanavanjem realnosti sklada z ugotovitvami Christie Davies, ki izpostavlja, da je bilo v [realno obstoječih] socialističnih družbah prisotno temeljno protislovje med racionalnim stališčem do produkcije, administracije in znanstvenega raziskovanja ter iracionalnim, arbitrarnim, zmedenim in ovirajočim izvajanjem oblasti, ki je izhajala iz narave političnega sistema (74). Na tem mestu bom navedel enega od nekoliko bolj očitnih primerov, kjer je moč zaznati ta odnos med folklornim jezikom in vici, ki ga omenja Graham na osnovi Latinine:

Принес муж порцию масла домой, ищет-ищет, а масла и нет. Жена и говорит: «Где же ты масло дел?» Муж разворачивает бумагу и радостью: «Вот!» - «Тут только жирная бумага. А масло где?» - «Наверное, растопилось... под солнцем сталинской конституции». (Navedeno po: Мельниченко 218).⁵⁵

Kot piše Graham, je sovjetska ideologija težila k vsesplošni prisotnosti v vseh aspektih življenja ljudi, na to »totalnost« ideologije pa so se enako odzivali tudi politični vici, ki so pokrivali enako širok spekter življenja [kolikor se je vanj eksplicitno vmešavala sovjetska ideologija] (98–99). Sovjetska družbena ureditev je omogočila stanje, ko je bilo mogoče že praktično vsak vic imeti za političnega in nanašajočega se na prakso in diskurz sovjetskih oblasti. Kot komentira Graham:

As textual production continued to stake ideological claims in and/or take credit for every area of individual and collective behavior in the country, the connotative scope of *anekdoty* changed accordingly, reaching a point where virtually any type of *anekdot*—from leader cycles to jokes about the most mundane and superficially apolitical aspects of everyday life—implicitly engaged the obtaining models of reality in critical dialogue. (Graham 101)⁵⁶

Ljudstvo na politične mite reagira na svoj način, pri čemer se ne opira zgolj na pretirano izpostavljanje pomembnosti neke politične osebnosti in podobne ekscese političnega mita, temveč tudi na izpuščene označevalce in tiste splošno znane stvari, ki jih mora mit aktivno ignorirati, da lahko preživi (Graham 77–78). Ljudski, folklorni humor [vključno s sovjetskimi vici] po Grahamu predstavlja učinkovit komentar na politične mite ravno zaradi dejstva, da

⁵⁵ Prevod: Mož je prinesel domov porcijo masla, išče in išče, a masla ni. Žena mu govori: »Kam pa si maslo dal?« Mož obrne papir in veselo odvrne: »Glej!« - »Tukaj je samo masten papir. Kje pa je maslo?« - »Verjetno se je stopilo ... na soncu stalinske ustave.«

⁵⁶ Prevod: Ko je tekstualna produkcija [uradnega sovjetskega diskurza] še naprej dajala ideološke trditve in/ali si je priznavala zasluge za vsako področje individualnega in kolektivnega obnašanja v državi, se je temu primerno prilagodil konotativni obseg *anekdotov* [vicev], do točke, ko je praktično vsaka vrsta *anekdota* [vica] – od vicev o voditeljih do vicev do najbolj vsakdanjih in (površinsko gledano) apolitičnih vidikov vsakdanjega življenja – implicitno vključevala obstoječe modele stvarnosti v kritični dialog.

obe vrsti diskurza izhajata iz ustne kulture. Je tisti del kulture, ki ga mora mit zamolčati: profano, karnevalsko, fiziološko, »nizko« (92). Enako velja tudi za primer Sovjetske zveze, kjer je kulturna industrija agresivno ustvarjala nove in nove mite, da bi določila razumevanje sodobnosti ter utrdila avtoriteto diskurza sovjetskih voditeljev in drugih pomembnih osebnosti (Graham 76).

Vendar pa sovjetski vici predstavljajo le parodijo in travestijo sovjetskega sistema, podobno Bahtinovemu opisovanju srednjeveških karnevalov. Sovjetski prebivalci so si te vice pripovedovali med seboj, se nad njimi smejali, preko njih smešili, parodirali, osmišljali, komentirali ali kritizirali določeno dogajanje v družbi, v kateri so živeli, lahko so potlačili in skozi smeh sprostili težnjo po opoziciji do sovjetskih voditeljev, a ob tem navadno niso aktivno nasprotovali ali spodkopavali sovjetsko oblast. Smejoči se sovjetski državljani s smehom niso spreminjali sistema, temveč so samo dodajali smeh sicer resnemu družbeno-političnemu redu, podobno, kot je to počelo srednjeveško ljudstvo na karnevalih. Zaradi samih vicev še ni moglo priti do družbenih in političnih sprememb, če temu niso sledila tudi izrazito politična dejanja. Vici bi imeli viden politični učinek v primeru, da bi smehu nad oblastjo sledilo resno politično organiziranje, v sovjetskem primeru pa je politična participacija kljub političnemu humorju ostajala nizka. Sami po sebi vici ne dajejo dejanske politične moči ali konstruktivne alternative obstoječemu političnemu režimu, temveč slednjega predvsem parodirajo. Antropolog Gregor Benton je konec osemdesetih let pri preučevanju sovjetskega humorja poudarjal, da sam politični vic ni spremenil ničesar, ni predstavljal aktivnega upora, ni reflektiral nobenega političnega programa in nikogar ni mobiliziral. Dejal je, da je vic sicer sovražen do pohlepa, nepravčnosti, krutosti, represije, a hkrati ne more obstajati brez le-teh. Po Bentonu je vic pripomogel k določeni razumnosti in stabilnosti v družbi, omehčal udarce krute vlade in omogočal sladko iluzijo maščevanja, lahko je za trenutek osvobodil milijone ljudi od pritiskov in frustracij, ki bi jih tudi najboljša politična opozicija razrešila zgolj na dolgi rok, dejanski [politični] učinek humorja pa je bil enako bežen, kot je bil bežen njegov smeh (Sørensen 168–169). Za zaton sovjetskega sistema so bili odločilni družbeni, ekonomski in politični dejavniki, ki so po moči in vplivu bistveno presegali ljudski smeh.

Vici nosijo podobnosti s karnevalskim občutenjem sveta, da so vse prevladujoče resnice in oblasti relativne – sami po sebi vici namreč ne zastopajo oziroma ne predpisujejo nobenega nasprotnega političnega programa, temveč omogočajo parodijo in travestijo obstoječega, menjavanja visokega z nizkim, spreminjanja visokega v profano ter sestavljajo, kakor je rekel

Bahtin za ljudsko kulturo, »narobe svet«, ki je parodija na vsakdanje nekarnevalsko življenje. »Nerušilni« karnevalski smeh za razliko od »moderne« satire, kjer je avtor izvzet iz tarče posmeha, usmerjen tudi na tistega, ki se smeje, in na ves svet. Mnogi se niso izvzeli in izolirali od tistega, čemur so se smejali, temveč so govorili in poslušali vice, a hkrati še naprej živeli svoje vsakdanje življenje v sovjetskem sistemu. Čeprav je po eni strani politični vic kritična satira na obstoječo oblast in politični red, so mnogi sovjetski ljudje ob smehu še naprej spoštovali sistem in živeli iz dneva v dan po vsakdanjem sovjetskem redu. Ambivalentno so bili vici veseli, radostni in hkrati posmehljivi, vendar so obenem zanikovali in potrjevali, pokopavali in prerajali vse sovjetsko, kar je bilo sicer v vicih napadeno.

Za razliko od srednjeveškega smeha je bil smeh sovjetskih vicev vendarle bolj zavesten in kritičen, sovjetski človek se je lahko zavedal, da mnoge pomanjkljivosti izhajajo iz načina sovjetske oblasti in njenih nosilcev ter politično-ekonomske ureditve. Vendar to vseeno še ni pomenilo, da je moral smeh na račun sovjetskega socializma nujno rojevati odpor proti letemu. Tako kot pri bahtinovskem karnevalu je tudi svoboda sovjetskega smeha povečini pomenila nekakšno »praznično razkošje«. Mnogi sovjetski ljudje so sistem še naprej spoštovali in iskreno cenili njegove pozitivne strani, do njega so nekateri gojili tudi nekakšno strahospoštovanje, saj so se lahko sile, ki so usmerjale sovjetski sistem, malemu človeku zdele neobvladljive in nepremagljive. Mešana občutja ljubezni, sovraštva in strahu oziroma mešani odnos do oblasti in sistema dobro reflektira tudi naslednji sovjetski vic:

— Как Вы относитесь к Советской власти?

Первый ответ:

— Как к собственной жене — не люблю, но терплю.

Второй ответ:

— Как к собственной жене — немножко люблю, немножко боюсь, и страсть как хочется другой.

(Navedeno po: Андреевич 10).⁵⁷

Smeh nad vici je bil povečini tudi »karnevalsko« vseljudski. Ne samo, da si jih je izmenjevalo preprosto (zlasti mestno) ljudstvo in kritična inteligenca, segali so celo med visoke funkcionarje komunistične partije same: Graham v disertaciji citira Vladimirja Bahtina⁵⁸, da je leta 1989 v televizijskem prenosu celo sovjetski voditelj Mihail Gorbačov priznaval, da so

⁵⁷ Prevod: »Kakšen je Vaš odnos do sovjetske oblasti?« Prvi odgovor: »Kot do lastne žene – ne ljubim je, ampak jo prenašam.« Drugi odgovor: »Kot do lastne žene – malo jo ljubim, malo se je bojim, in strastno si želim druge.«

⁵⁸ Opomba: V tem primeru ne gre za Mihaila Bahtina, temveč za folklorista Vladimirja Bahtina, ki se je ukvarjal z vici. V nadaljevanju bom zgolj s priimkom še naprej označeval Mihaila Bahtina.

bili pred perestrojko »vici vedno naše zatočišče« (30). Enako velja tudi za druge ljudi, ki so močno vplivali na različne sfere sovjetskega sistema: Graham denimo opozarja na zanimivo dejstvo, da je ključni avtor »marksistično-leninistične« estetike Jurij Borev [ki je bistveno določal normo uradne sovjetske estetike] leta 1990 objavil svojo zbirko političnih vicev (30).⁵⁹ Znano je, da se je Stalin pogosto celo sam šalil na račun svoje podobe (Graham 86, sprotna opomba), višje pa sem že omenjal tudi druge politike, ki so zasloveli s političnimi vici – tipični primer je Karel Radek.

Graham izpostavlja, da so sovjetski vici za razliko od čiste moderne satire (ki je bila med drugim prisotna v uradnem sovjetskem humorju) vsebovali refleksivnost (nagnjenost k smehu nad samim seboj), podobno kot ljudska smehovna tradicija, ki jo je opisoval Bahtin. [Karnevalska] Ljudska tradicija smeha je imela po Grahamu velik vpliv na razvoj sovjetskih vicev, avtor pa vidi izvore tudi v drugih virih, kot sta nagnjenost sovjetske inteligence k samoironiji, ki je vzela vice za svojo folkloro v letih Stalinove vladavine, in židovski humor, ki je bil prav tako močno nagnjen k smehu nad samim seboj. Ta dva vira sta še okrepila refleksivnost vicev v obdobju, ko je inteligenca postala pomemben ustvarjalec in prejemnik ustne kulture v sovjetski družbi. Ameriški kulturolog piše, da so se vici pritisku ideologije na telo in dušo sovjetskega državljana zoperstavili z nekakšno simbolično norostjo in samoparodijo, ljudska zavest pa se je uradni podobi zoperstavila z obliko stiliziranega verbalnega mazohizma, ki je izhajal iz obstoječe ljudske tradicije in jo je prilagajal sodobnosti (165–166).

Povedna je primerjava, ki jo opravi Graham med vici in disidentskimi umetniki. Po Grahamu je bila pozicija disidentskih umetnikov večinoma individualna, tendenciozna in eksplicitno usmerjena proti režimu in njegovim služabnikom, takšna pa je bila tudi njihova ironija, kadar je bila uporabljena v njihovih delih, v katerih je mogoče najti patos, ki ga večinoma zaznamuje opisovanje in pričevanje o posledicah totalitarizma na duševnost in telo posameznika. Vici so po drugi strani implicitno parodirali patos in poudarjanje lastne pravičnosti ter tako niso zastopali niti pozicijo uradne ideologije niti pozicijo moralno ogorčene [disidentske] opozicije. Če je disidentska kultura predstavljala strateško opozicijo institucionalni ideologiji, se je vic taktično soočal s konkretnimi manifestacijami te ideologije.

⁵⁹ Njegove knjige o vicih vključujejo naslednje izdaje: *Сталиниада* (1990), *Фарисея: Послесталинская эпоха в преданиях и анекдотах* (1992), *История государства советского в преданиях и анекдотах* (1995) (Naslovi navedeni po: Архипова, Мельниченко 91, sprotna opomba).

Vici so bili takojšnje, samoporajajoče se satirične geste, označevalci večjega, bolj abstraktnega občutja ironije med takratnim ljudstvom (Graham 117). Po Jurčaku je vic označeval srednjo pot v obnašanju med dvema nezaželenima ekstremoma, med komunističnim konformističnim aktivizmom in antikomunističnim patetičnim disidentstvom (Graham 124–125). Ljudje so se tako odzivali na ironijo, ki so jo zaznavali v vsakdanjem sovjetskem življenju, ne da bi to spodbujalo tudi politični upor proti sovjetski oblasti. Kot razlaga Miljutin, še eden preučevalec vicev, vici [sami po sebi] ne predpostavljajo resnega odnosa, temveč preprosto »priletijo mimo« kot brezkoristna zabava-igra. Vic je do dejanskosti neodgovoren in indiferenten, a ima do nje specifičen odnos, saj v svojih posameznih fragmentih manipulira resnične dogodke. Vici zanj predstavljajo obliko individualne psihoterapije pod avtoritarno vlado, saj so na fonu oblastne prisile predstavljali možnost distanciranja od vsiljenih pravil obstoja (Милютин).

Ruski sociolog Anatolij Dmitriev pojasnjuje, da so politični vici funkcionalno služili kot sredstvo popularne sprostitev oziroma osvoboditve od preobremenitve. Prebivalci Sovjetske zveze so se lahko denimo sproščali ob gledanju kinokomedij, cirkusov in estradnih predstav, ni pa bilo mogoče najti čistega političnega humorja. Pripovedovalci in poslušalci so z vici pogosto preprosto zapolnili deficit pri oblikah sprostitev, ki so bile ljudem na voljo [le-te niso vključevale tudi smeha nad politiko]. Pomembno je njegovo opažanje, da večina teh ljudi [ki so govorili in se smejali vicem] ni bila pripravljena iti dlje od tega smeha nad oblastjo, temveč so ti zgolj nevtralizirali prevelik pritisk ideologije – politični humor se tako ni bistveno razlikoval od drugih oblik sprostitev. To je podobno Bahtinovi razlagi, da karnevalne šale nad državniki in političnimi osebnostmi služijo predvsem očiščenju duše od izrazitih negativnih emocij (Дмитриев 57).

Na politične vice tako lahko gledamo kot na nekakšen »ventil«, skozi katerega so se lahko sprostila določena mnenja in občutja v zvezi z življenjem v Sovjetski zvezi, ki jih na drugačen način ni bilo mogoče izraziti, to pa je omogočilo sprostitev oziroma osvoboditev od pritiskov sovjetskega redu. Podobno mojemu stališču ruski raziskovalec vicev V. V. Himik navaja O. S. Issersa in N. A. Kuzjmino:

На протяжении семидесяти лет существования тоталитарного государства анекдот был своего рода клапаном, который позволял хотя бы частично ослабить идеологический пресс, давал

выход стихийному протесту народных масс. В определенном смысле юмор компенсировал отсутствие возможных свобод. (Navedeno po: Химик)⁶⁰

Takšne zaključke bi lahko potrdile tudi nekatere študije, kot je denimo pilotska raziskava o vicih v sovjetski republiki Estoniji, ki jo je opravil folklorist Martin Rebane. Rebane je v zvezi z vici intervjuval pet ljudi z univerzitetno izobrazbo, ki so živeli v Estoniji v 70-ih letih 20. stoletja, in predstavil v prvi vrsti izsledke iz treh intervjujev, ki so dali najboljši vpogled v obravnavano tematiko.⁶¹ Kot navaja avtor, so vsi intervjuvanci v pilotski raziskavi izpostavili, da je bilo šaljenje v tistem času močno razširjeno, bistveno bolj kot v današnjih časih (112–113). Vici so bili prisotni povsod, a so bili hkrati omejeni na določen zaprti prostor ali zaprti krog ljudi. Niso bili skrivnost, a jih ljudje hkrati niso govorili pred veliko in nepoznano publiko (Rebane 114). Konkretni anketiranci so kot kraje ali dejavnosti, kjer so bili z vici največ v stiku, navedli seminarsko sobo, dolgo potovanje z vlakom, pristočasne dejavnosti in ideološke dogodke, pri katerih so bili prisiljeni v sodelovanje s strani komunistične partije (Rebane 113). Slednje ugotovitve potrjujejo že omenjeno razlago, da so se vici množično širili v zasebni sferi oziroma v majhnih krogih poznanih ljudi.

Četudi na majhnem vzorcu, bi nas raziskava lahko napeljala na tezo o vicih kot ventilu. Pomembna je ugotovitev avtorja, da so ljudje pogosto rabili vice kot način spopadanja s stresom zaradi iracionalnih ureditev v sovjetski družbi. Trije intervjuvanci so se znašli v absurdnih situacijah, ki so jih lahko razrešili zgolj s humorjem: neumen ukaz nadrejenega v službi, odpoved letalskega poleta zaradi pijanosti pilota, dolgočasna prvomajska parada, v kateri so morali ljudje sodelovati po nareku partije (Rebane 113). Vic je bil edini način, s katerim so ti posamezniki lahko »rešili« določeni realni problem, ker ga v nedemokratični sovjetski družbi niso mogli rešiti z nobenim racionalnim dejanjem. Ker niso mogli storiti ničesar, jim je ostal samo še humor kot oblika osebne sprostitve. V neki demokratični družbi bi se ljudje morda lahko nad določeno stvarjo odkrito razjezili, lahko bi preklinjali, poklicali na pomoč ali storili nekaj konstruktivnega, da se problem odpravi, medtem ko je bil sovjetski sistem v pravilih ali njihovi slabi implementaciji v praksi tako rigid, da je bilo iz

⁶⁰ Prevod: »Skozi sedemdeset let obstoja totalitarne države je bil vic svojevrstna oblika ventila, ki je omogočal vsaj delno oslabitev ideološkega pritiska, dajal izhod stihijnemu protestu ljudskih množic. V določenem smislu je humor kompenziral pomanjkanje mogočih svobod.«

⁶¹ Četudi je Rebane raziskoval sovjetske vice v Estoniji, so njegove ugotovitve enako relevantne tudi za Rusijo, saj so prebivalci obeh republik živeli pod istim sistemom, ki se je v osnovi razvil v Rusiji in je bil relativno homogen po vseh sovjetskih republikah. S tem se strinja tudi Rebane v obravnavanem članku, ki v študiji uporablja besedno zvezo »Soviet society« (»sovjetska družba«), ne pa »estonska«, čeprav je v empiričnem delu ostal omejen na Estonijo (112).

določenega absurda mogoče iziti zgolj na način, da so samo situacijo spremenili v vic (Rebane 114). Za ljudi so imeli vici to praktično vrednost, da so predstavljali [v kontekstu sovjetske družbe] edini konstruktivni način za premagovanje nepredstavljljive iracionalnosti in neumnosti [ki so jo zaznavali v svojem življenju] (Rebane 115). Rebane se je sicer med pogovori z intervjuvanci izogibal splošno razširjenima interpretacijama, da predstavljajo politični vici obliko bodisi »varnostnega ventila« bodisi političnega »šaljivega upora«, s čimer je po njegovem mnenju lahko prišel do drugačnih vpogledov v pripovedovanje vicev, ki so se razlikovali od že obstoječe literature. Omenjenih pojmov niso uporabljali niti vprašani udeleženci, ki so namesto le-teh govorili o živih situacijah, neumnih družbenih pravilih in človeških vidikih humorja (Rebane 114–115). Kljub temu sam menim, da Rebanove ugotovitve potrjujejo tezo o vicih kot »ventilu«.

Vendar ta »ventil« še ne pomeni avtomatično, da so bili vici le vir za sproščanje nekih negativnih frustracij in občutij do sovjetskega življenja, temveč so bili kanal za sprostitvev najrazličnejših misli, ki so se zgoščale v duševnosti sovjetskih prebivalcev. Graham opozarja na pomanjkljivost pogleda, da so vici predstavljali le način zatekanja za obupano in razočarano prebivalstvo ali zatekanje ob odsotnosti drugih virov izražanja, saj se ta pogled preveč osredotoča na diskurzivni negativni prostor in pozablja, da so bili vici sami po sebi privlačni kot vir zabave in izražanja, kot nacionalna zabava za informirane državljane, kar bistveno pripomore k drugačnemu uvidu v vice (103–104). Pri sovjetskih vicih gre za sproščanje v širšem pomenu besede, podobno kot je psihoanalitik Sigmund Freud opazal, da so vici vedno sproščali neke inhibicije v človekovi duševnosti, pri čemer ni bilo nujno, da je človek zadovoljeval tudi neke specifične tendence, kot bi bila denimo (zavrta) agresija proti sistemu. Sovjetske množice so se lahko preprosto zabavale z vicem, ki je na smešen način prikazal nek zamolčani vidik sovjetskega sistema, diskurza ali politika, in pri tem skozi »ventil« vica doživele sprostitvev. Smejali so se celotnemu sovjetskemu življenju, vključno s svojo pozicijo v njem, pri čemer so bili lahko tudi močno zvesti in pripadni obstoječemu sistemu – preko »smehovnega ventila« so bili udeleženi v »karnevalskem« smehu, sovjetski karnevalizaciji.⁶²

⁶² Karnevalizacija in »funkcija ventila« podpirata tudi eno od najbolj razširjenih razlag, zakaj je po razpadu Sovjetske zveze v devetdesetih letih prišlo do bistvenega zmanjšanja političnih vicev. Ena takšna trditev je, da so vici izginili zaradi odpravljene nevarnosti s strani totalitarnega režima, ker humor transformira tisto, kar človek vidi kot nevarno, v nično in smešno (Дмитриев 58). Po razpadu Sovjetske zveze so politične vice v veliki meri nadomestile druge »tabu« teme. Kagan navaja, da so v ospredje prišli erotični vici, saj je bila seksualnost še

Sovjetska politika je vicem sicer pripisovala vlogo možnega orodja v političnem boju. V prvi izdaji *Velike sovjetske enciklopedije* (1926) so avtorji o političnih vicih zapisali, da imajo lahko ti v političnih krizah velik agitacijski pomen in predstavljajo svojevrstno orodje političnega boja (Мельниченко 10). Leta 1927 je Viktor Percov v članku o političnih vicih v reviji *Новый лев* pisal, da imajo lahko politični vici tako revolucionarno kot protirevolucionarno vlogo: »odgovorni delavec-revolucionar« naj bi si izmišljeval in širil vice kot obliko revolucionarnega boja, pri čemer brez slabe vesti smeši najvišje državne titule takoj, ko se mu konkretne osebe zdijo vredne posmeha [ni pa posmeh nastrojen proti revoluciji], medtem ko lahko vici v ustih *nepmana*⁶³ [ki ga takrat že označujejo za kontrarevolucionarja] kažejo »figo v žepu« sovjetski oblasti. Ali kot zaključí Percov:

«Никто не может отнять у побежденного класса в эпоху диктатуры пролетариата возможность самоудовлетворения. И обратно: анекдот, сочиненный нэпманом, попадая в революционную среду, может при известных условиях стать революционным орудием и сигналом» (Navedeno po: Мельниченко 10–11; Архипова in Мельниченко 12–13).⁶⁴

Po opažanjih Meljničenka večina političnih vicev sicer nosi nekakšno agresijo in posmeh proti obstoječemu družbenemu redu, vendar pa vici še zdaleč niso bili avtomatično oblika političnega boja, kot so to poskušale dokazati sovjetske oblasti (Мельниченко 25). Vloga vica je bila na koncu odvisna od samega pripovedovalca vica in navadno ni bila sredstvo političnega boja, temveč oblika razvedrila, osmišljanja aktualnega političnega in družbenega dogajanja ali oblika sproščanja emocij do pojavov v sovjetskem sistemu, kot sem do sedaj v tej magistrski nalogi že pisal.

Kljub vsemu nekateri avtorji vidijo humor kot koristno politično orodje proti oblasti. Takšno stališče med drugim zagovarja Majken Jul Sørensen, ki je preučeval vlogo humorja pri srbskem gibanju Otpor. V letih 1999 in 2000 je to gibanje z miroljubnimi metodami pomembno vplivalo na padec vlade Slobodana Miloševića v Srbiji, pri svojem delovanju pa je

naprej tabu, ki je bil sicer prisoten že v sovjetskih časih (Karan), Dmitiev opaža, da so se na seksualne teme začele osredotočati tudi nekatere znane satirične revije, kot je *Крокодил* (Дмитриев 59). Temu podobna je teza Črniševa, ki pojasnjuje, da so lahko ljudje po razpadu Sovjetske zveze našli druge oblike uporabe svoje intelektualne energije, zato se je pri vicih zaustavil razvoj in so bili tudi vici o kremeljskih voditeljih konec 20. stoletja bodisi »primitivni« bodisi zgolj mehanične ponovitve vicev iz časa Hruščova in Brežnjeva, v katerih je prišlo le do zamenjave oseb (Дмитриев 59).

⁶³ Pojem *нэпман* označuje privatnega podjetnika ali trgovca v času Nove ekonomske politike v dvajsetih letih 20. stoletja v Sovjetski zvezi (Ожегов 537).

⁶⁴ Prevod: »V diktaturi proletariata ne more nihče zmagovitemu razredu vzeti možnosti samozadovoljstva. In obratno: vic, ki ga ustvari nepman in pride v revolucionarno okolje, lahko pod določenimi pogoji postane revolucionarno orodje in signal.«

v veliki meri uporabljala tudi taktiko odkritega smešenja politične oblasti. Sørensen piše, da je politični humor pripomogel k privabljanju novih članov v gibanje (175), krepljenju vezi in kulture odpora med aktivisti (176) ter zmanjševanju apatije in strahu pred Miloševičevo oblastjo med prebivalstvom (180). Humor je na primer spodkopaval avtoriteto oblasti, ko so bile njene besede humoristično uporabljene proti njej ali je bil osmešen njen represivni aparat (181–182). Toda avtor hkrati priznava, da je šlo v primeru Otpora za izjemen in nenavaden primer, ko je bil humor uporabljen v bistveno večji meri ter je imel bistveno večjo vlogo in strateški pomen kot pri drugih podobnih političnih gibanjih. Četudi je Otpor s humorjem dosegel veliko, humor ni prevladujoči element vsakega političnega odpora in ima v večini primerov obrobno vlogo (169–170), prav tako pa je tudi Odpor za dosego svojih ciljev organiziral veliko število »resnih« političnih akcij, ki so imele za gibanje velik pomen (173). V srbskem primeru humor sam po sebi tako ni zrušil Miloševičeve oblasti, je pa pripomogel k rušenju kulture strahu pred oblastjo in politični mobilizaciji dela prebivalstva, kar gotovo predstavlja določen politični učinek. Toda enake ugotovitve večinoma ne veljajo tudi za sovjetsko družbo, kjer je kljub razširjenim političnim vicem »opozicijska« politična aktivnost prebivalstva ostajala relativno nizka. Sovjetski vici so pripomogli k določeni osvoboditvi od pritiskov oblasti in sistema, vendar to večinoma ni rezultiralo v politični mobilizaciji proti sovjetski oblasti.

Pomembno je priznati, da so bili vici v nekem delu sovjetske revolucionarne zgodovine vendarle vključeni tudi v neposredni politični boj, predvsem kot oblika zasmehovanja nezaželenih političnih nasprotnikov. Arhipova in Meljničenko razlagata, da je bila uporaba humorja kot političnega sredstva močno opazna v obdobju med februarско in oktobrsko revolucijo leta 1917 [čas t.i. dvovladja in konflikta med novo meščansko oblastjo in opozicijo, organizirano v boljševistični stranki in v sovjetih], ko so se politične stranke med seboj ostro spopadale v različnih časopisih in revijah, v političnem boju pa so se pripadniki strank svojim nasprotnikom tudi humorно posmehovali. Takšna »revolucionarna tradicija« je po prepričanju Arhipove in Meljničenka tudi razlog, da je bil pozneje politični humor proti Stalinu in Politbiroju močno razširjen celo znotraj same sovjetske družbene elite (11–12). Vrednost političnega humorja je cenil tudi Lenin, ki je v različnih pismih iskal avtorje, ki bi pisali humoristične feljtone in druge zapise v uradnih glasilih (Дмитриев 135). V obdobju boja za oblast po Leninovi smrti in Stalinovega vzpona je politični humor postal oblika propagande proti Stalinu, ki so jo veliko uporabljali predvsem trockisti. Trockisti so si izmišljevali in širili različne humoristične pesmi in vice o Stalinu ter o aktualnemu življenju v Sovjetski zvezi

(pogosto na napol ilegalnih srečanjih), vici pa so predstavljali tudi način medsebojnega prepoznavanja ljudi, ki so bili nastrojeni proti Stalinu [in so tako sestavljali levo, komunistično in protistalinsko opozicijo] (Архипова in Мельниченко 17–23). Pančenko tako opozarja, da so bili mnogi politični vici [tistega časa] povezani s političnimi boji znotraj komunistične partije, hkrati pa »spodnji sloji«, številni delavci in kmetje v svojih humorističnih pripovedih in pesmih o sovjetski državi in voditeljih niso videli nobenega političnega smisla – političnega pomena so se [v času Stalina] ti običajno zavedali šele ob aretacijah s strani GPU-ja ali NKVD-ja (Панченко 8).

Zgodovinska dejstva dokazujejo, da je politične vice (bilo in še vedno je) mogoče uporabljati kot pomoč pri politični mobilizaciji, vendar pa sami po sebi niso sposobni rušiti nekaj tako utrjenega, obsežnega in kompleksnega, kot je neka politična oblast ali družbeno-politična ureditev, temveč igrajo kvečjemu pomožno vlogo pri pridobivanju podpore za določeno politično silo ali rušenju legitimnosti političnih nasprotnikov, pa še to ne velja za večino kontekstov pripovedovanja političnih vicev. Sovjetski realsocializem tako ni razpadel zaradi smeha v zasebnih ali polzasebnih krogih med ljudstvom, temveč zaradi globljih družbenih, političnih in ekonomskih vzrokov.

4 Kronološko-tematski pregled

V naslednjem poglavju bom na kratko predstavil evolucijo političnih vicev v Rusiji skozi 20. stoletje glede na posamezna časovna obdobja. Podpoglavja sem razdelil kronološko na naslednji način: začetki političnih vicev (pred oktobrsko revolucijo), prvo desetletje sovjetske oblasti (1917–1927), obdobje stalinizma, obdobje »odjuge«, obdobje zastoja, glasnost in perestrojka, čemur na koncu dodajam še kratek komentar na evolucijo političnih vicev po razpadu Sovjetske zveze. Poleg nekaterih splošnih informacij o razširjenosti in odnosu političnih oblasti do vicev bom pri vsakem obdobju navedel tudi nekaj tipičnih primerov vicev iz določenega obdobja, ki nakazujejo na nekatere glavne družbeno-politične teme, ki so jih vici načenjali. Pri tem poudarjam, da tovrstni tematski pregled še zdaleč ni popoln, saj je korpus sovjetskih političnih vicev tako bogat, da bi zgolj poglobljeno ukvarjanje s temami in primeri vicev že močno preseglo okvir te magistrske naloge. Za prikaz bogastva sovjetske kulture političnih vicev naj samo navedem dejstvo, da je Mihail Meljničenko v obširni znanstveni zbirki *Советский анекдот: Указатель сюжетов* uspel na okoli tisoč straneh zbrati 5852 vsebin (ki so večinoma razdeljene še na več podrazličic vicev s podobno vsebino), pri čemer primerjava z drugimi viri hitro pokaže, da avtor kljub obsežnosti ni uspel zaobjeti vseh sovjetskih vicev.⁶⁵

4.1 Začetki političnih vicev

Kot sem že pisal v poglavju o splošnih značilnostih vicev, so se *анекдоты* v Rusiji postopoma razvijali iz anekdot v vice od druge polovice 19. stoletja, ko je začela z družbenimi spremembami visoka kultura prehajati na nižje razrede, pri čemer je prišlo do mešanja »visokih« in »ljudskih« žanrov, kot vici pa so se med množice dokončno razvili in razširili v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Podobno velja tudi za politične vice kot specifično vrsto. Politični vici (*политические анекдоты*) v sodobnem pomenu besede [politično obravane kratke, šaljive pripovedi] so se v ruski kulturi pojavili na začetku 20. stoletja in so močno vezani na aktualne politične in družbene spremembe. Meljničenko razlaga, da so v 20. stoletju politični vici zamenjali stare žanre in kmalu postali osrednji ustni

⁶⁵ V magistrski nalogi nekatere vice, ki jih ni bilo v zborniku Meljničenka, citiram iz disertacije Setha Benedicta Grahama o kulturni analizi sovjetskih vicev (*A Cultural Analysis of the Russo-Soviet Anekdot*) ter iz emigrantske zbirke zgodnjih petdesetih let z naslovom *Кремль и народ*. Prav tako se lahko le sprašujemo, koliko drugih vicev je krožilo v veliki sovjetski državi, a bodisi niso bili nikoli zabeleženi v pisnih virih bodisi niso »prodrli« v večje in bolj brane zbirke.

žanr v mestih, saj so se bolje skladali s hitrejšim tempom mestnega življenja (Мельниченко 8).

Dmitriev je opozoril, da so se šele na prelomu 19. in 20. stoletja pojavile duhovite anekdote z izrazito politično vsebino [kjer ni šlo le za zgodbe iz življenja pomembnih političnih oseb], so pa bile politične osebnosti še vedno prikazane zgolj kot pozitivne (Дмитриев 53–54). Primer:

Император Павел 1, подходя к Иорданскому подъезду Зимнего дворца после крещенского парада, заметил белый снег на треугольной шляпе поручика.

- У вас белый плюмаж! – сказал государь. А белый плюмаж составлял тогда отличие бригадиров, чин которых в армии, по табелю о рангах, соответствовал статским советникам.

- По милостей божьей, Ваше Величество! – ответил находчивый поручик.

- Я никогда против бога не иду! Поздравляю с бригадиром! – сказал император и пошел во дворец. (Дмитриев 54)⁶⁶

Arhipova in Meljničenko menita, da se zgodovina ruske »politične folklore« začneta z revolucijo leta 1905, ko se je v Rusiji pojavila množica satiričnih časopisov in revij, medtem ko se je sama »kultura političnega humorja« razširila na vse sloje mestnega (ne pa tudi podeželskega) prebivalstva (Архипова, Мельниченко 11). Zanimiv je podatek zgodovinarja Sergeja Isakova, ki ga navajata omenjena avtorja, po katerem je bilo leta 1905 registriranih kar 150 novih satiričnih publikacij v Peterburgu, 100 v Moskvi in še 150 v provincialnih mestih, pri čemer je večinoma šlo za male publikacije oziroma »satirične listke« s šalami na aktualne politične dogodke (Архипова, Мельниченко 11). Leto 1905 tako predstavlja začetek »prvega vala« ruskega političnega humorja. Kot ugotavlja Meljničenko, so bili *анекдоты* tistega časa še relativno »mehki« (pogosto niso uperjeni proti carski oblasti) in ozko usmerjeni v primerjavi s poznejšimi sovjetski vici (Мельниченко 10). Meljničenko navaja tudi zanimiv podatek, da so se že takrat pojavili tudi prvi *анекдоты* o boljševikih in menjševikih. Boljševik Martin Ljadov je v svojih spominih zapisal naslednjo zgodbico, ki so si jo ljudje pripovedovali leta 1905:

⁶⁶ Prevod: Imperator [car] Pavel I. je prišel do Jordanskega vhoda Zimskega dvorca po paradi za svete tri kralje in videl beli sneg na tristranskem klobuku poročnika. »Imate beli *pljumaž* [okras iz perja na pokrivalu]!« je rekel vladar. Beli pljumaž pa so takrat nosili brigadirji, katerih čin v vojski je po tabeli rangov ustrezal državnemu svetniku.

»Po milosti božji, Vaše Veličanstvo!« je odgovoril iznajdljivi poročnik.

»Nikoli ne delam proti Bogu! Čestitam za čin brigadirja!« je rekel car in šel v dvorec.

[Д]вое полицейских ведут вешать двоих – большевика и меньшевика. Конвоиры хотят выпить, но бояться оставить арестованных. Однако узнав, кто они, смело идут в кабаки. Будь одни большевики и меньшевики, обязательно убежали бы, а раз те и другие вместе, запросят и забудут про побег. (Navedeno po: Мельниченко 9)⁶⁷

Анекдоты na politične teme so se tako začeli postopoma približevati političnim vicem, kar nam lahko pokaže tudi navedeni *анекдот* o boljševikih in menjševikih, ki že nakazuje prestopni prehod v novo, veliko bolj kratko in jedrnato obliko, četudi ta primer še ohranja daljši pripovedni slog anekdote.

Nov izbruh političnega humerja Arhipova in Meljničenko opažata v revolucionarnem obdobju leta 1917, točneje v času med obema revolucijama [februarsko in oktobrsko], kar avtorja imenujeta za »drugi val« satire in tiskanega političnega humerja. V prvi vrsti se je humor uporabljal v političnem boju med različnimi strankami, ki je takrat potekal na straneh različnih časopisov in revij, kot oblika zasmehovanja nasprotnika (Архипова, Мельниченко 11–12). Vidna je evolucija: Dmitriev piše, da so se leta 1917 že uporabljali kratki, dialogični vici (Дмитриев 54). Primer iz časa po februarški revoluciji:

«Что это за шум в зале заседаний?» - «Умеренные правые колотят стол президиума». - «Ах, так! А я думал, что-нибудь случилось». (Navedeno po: Дмитриев 55)⁶⁸

4.2 Prvo desetletje sovjetske oblasti (1917–1927)

Vici so dosegli pravi razcvet v sovjetskih letih, ko so se širili od ust do ust in pokrivali širok nabor tem (Дмитриев 55). Pomembna značilnost sovjetskega obdobja je ta, da so se z [oktobrsko, boljševiško] družbeno revolucijo vici izrazito politizirali [začeli so se izrazito nanašati na politične teme]. Kot razlaga Meljničenko, so bili novi sovjetski vici izrazito politični, tradicija [bolj »apolitičnih«] vicev o vsakdanjem življenju (*бытовой анекдот*) pa se je v novih razmerah začela izgubljati. *Бытовые анекдоты* so se večinoma bodisi politizirali bodisi so izgubili na aktualnosti (Мельниченко 10). S politizacijo med nižjimi razredi [naraščanje očitne neposredne prisotnosti aktualne politike⁶⁹] se je meja med tema

⁶⁷ Prevod: Dva policaja peljeta na obešanje dva človeka – enega boljševika in enega menjševika. Oborožena spemljevalca [policaja] želita nekaj spiti, ampak se bojita pustiti aretiranca sama. Ko pa sta izvedela, kdo sta aretiranca, sta policaja pogumno odšla v krčmo. Kajti ko so boljševiki ali menjševiki sami, bi ti vsekakor zbežali, ko pa so tako eni kot drugi skupaj, se bodo začeli prepirati med seboj in bodo pozabili na pobeg.

⁶⁸ Prevod: »Kaj je ta hrup v sejni dvorani?« - »Zmerno desni tolčejo po mizi predsedstva.« - »A, tako! Jaz pa sem mislil, da se je kaj zgodilo.«

⁶⁹ Prepričan sem, da ima politika vedno pomemben vpliv nad vsakdanjim življenjem vsakega človeka v družbi, saj določa družbena razmerja in pravila, ki neposredno ali posredno vplivajo na vsakega posameznika, le da

vrstama vicev zabrisala. Graham razlaga, da je tedaj prišlo do stika med ljudsko folkloro in politično zavestjo, ki sta bili tradicionalno bistveno bolj ločeni (94).

Meljničenko pojasnjuje, da je to v veliki meri posledica politizacije množične zavesti in združevanja sovjetskih prebivalcev v enotni način političnega življenja («унификация политического быта населения СССР») s strani sovjetskih oblasti, ki je ciljala na ustvarjanje ideološko monolitne brezrazredne družbe. Politizacija življenja ter poenotene politične informacije v medijih in v vsakdanji komunikaciji so privedle do tega, da je večina prebivalstva imela zadosti osnovnega védenja, da je lahko razumela večino političnih vicev. Politični vici so tako dobili plodna tla za množično širjenje med prebivalstvom. Pripovedovali so se na vseh ravneh mestnega življenja, od nepismenih fizičnih delavcev do predstavnikov najvišjih slojev sovjetske družbe. Sami *анекдоты* so se tako kot žanr dokončno utrdili ravno v sovjetskem obdobju (10).

Ob izbruhu revolucije je bilo med prvimi vici že mogoče zaslediti »karnevalsko« ljudsko logiko, da se politični režimi kot vse druge stvari stalno rojevajo in umirajo, medtem ko se med preprostim ljudstvom na periferiji življenje nadaljuje po starem. Tako so se med drugim pojavili novi vici, kjer kot liki nastopajo preprosti junaki kavkaških narodov, ki zaradi polomljene izgovorjave ruščine še dodatno sprožajo smeh pri naravnih govornikih ruskega jezika:

Приходят в голову новые «армянские» анекдоты: «Старый режим, новый режим, – всех рэжим». (Navedeno po: Мельниченко 77)⁷⁰

Украинец, бежавший от преследования на Кавказ, спросил местного грузина: «Какой тебе больше нравится, старый или новый режим?». Грузин посмотрел на украинца проницательным взглядом, а потом ответил на ломаном русском языке: «Старый режем, новый режем, шашлык делать будем ...» (Navedeno po: Мельниченко 77)⁷¹

Prva leta po oktobrski revoluciji zaznamuje državljanska vojna, ki je trajala od leta 1917 do leta 1922 in v kateri sta bila glavna protagonista revolucionarna boljševiška Rdeča armada in Bela armada, ki so jo sestavljali pripadniki različnih političnih opcij, nasprotnih boljševikom

politične tematike niso nujno vedno izrazito poudarjene in se nam lahko zaradi tega določena sfera življenja zdi »apolitična«.

⁷⁰ Prevod: Spomnim se novih »armenskih« vicev: »Stari režim, novi režim – vse režemo.«

⁷¹ Prevod: Pregarjani Ukrajinec pobegne na Kavkaz in tam vpraša tamkajšnjega Gruzince: »Kateri ti je bolj všeč, stari ali novi režim?« Gruzinec pronicljivo pogleda Ukrajinca in mu potem odgovori v polomljeni ruščini: »Stari režem, novi režem, delali bomo *šašlik* [kavkaški ražnjiči] ...«

(od monarhistov in zagovornikov kapitalizma do nekaterih socialistov) in je uživala podporo zahodnih vojaških sil.⁷² Ljudski smeh je znal tudi v kaosu državljanske vojne najti »karnevalsko« nevtrarno stališče ali se pošaliti na račun različnih strani v vojni:

Благоразумный патриот: «Ура! Наши взяли город!» - «Кого ты называешь нашими?» - «Тех, кто взял город». (Navedeno po: Мельниченко 78).⁷³

[Д]ети играли в красных и белых, красные вскочили на забор, крикнули: «Казачи!» - и целая рота настоящих красных солдат бросила ружья и бросались бежать в разные стороны. (Navedeno po: Мельниченко 78).⁷⁴

В период освободительной борьбы на Правобережье очень часто менялись политические режимы. Один раз, когда отступили войска УНР и пришла деникинская армия, ее бойцы стали приставать к еврею: «Ты за какую власть?». Испуганный еврей еще не знал, что войска УНР уже утступили, и выпалил: «Я за Петлюру!» - «А-а, раз так, снимаю штаны! Всыпать двадцать раз! Надо говорить: "Я за единую и неделимую!"» Потом деникинцы отступили, и вровались в городок махновцы. Снова придрались к еврею: «Ты за кого?» - «Я?.. За "Единую и неделимую!"» - «Ага, за золотопогонников? Снимай штаны!.. Надо говорить: "Я за батьку Махно!"» Отступили махновцы, пришли красные. Снова к еврею: «Ты за кого?» «Я за батьку Махно!» - «Ага, за бандита Махно? Снимай штаны!.. Надо бороться только за советскую власть!». Отступили и красные, и в городок снова пришли войска УНР. Солдаты – к еврею: «Ну, за кого ты?». Жид молча снял штаны: «Бейте, только не спрашивайте!» (Navedeno po: Мельниченко 68–69)⁷⁵

Prvo desetletje sovjetske države zaznamuje bistveno bolj odprta politična kultura kot v poznejših letih, ko se je začela zaostrovati stalinistična represija. Kot opažata Arhipova in Meljničenko, je bil politični humor tedaj stalno prisoten del političnega življenja, v mestih je bil močno razširjen na ulicah, med inteligenco, delavci, lumpenproletariatom in celo med

⁷² Pa tudi tretje sile, kot so anarhisti, različne »zelene armade« in tako naprej, vendar se bom v tej nalogi osredotočal predvsem na vice, zato podrobnosti o državljanski vojni puščam ob strani.

⁷³ Prevod: Razumni partiot [zakriči]: »Hura! Naši so zavzeli mesto!« - »Kdo pa so zate 'naši'?« - »Ti, ki so zavzeli mesto.«

⁷⁴ Prevod: Otroci so se igrali rdeče in bele. Rdeči so skočili na ograjo in zakričali: »Kozaki!« In cela četa pravih vojakov rdeče armade je odvrгла orožje ter pobegnila na različne strani.

⁷⁵ Prevod: V času osvobodilnih bojev [državljanske vojne] so se na desnem bregu [v Ukrajini] pogosto menjali politični režimi. Enkrat, ko se je umaknila vojska Ukrajinske ljudske republike [kratkotrajna nacionalna država, ki je nastala v Ukrajini leta 1917 po razpadu ruskega cesarstva] in je prišla denikinska vojska [bela garda], so denikinci nadlegovali Juda: »Za katero oblast si ti?« Prestrašeni Jud še ni vedel, da se je vojska ULR že umaknila in je bleknil: »Jaz sem za Petljuro [voditelj ULR]!« - »A tako, sleci si hlače! Bičajte ga dvajsetkrat! Treba je govoriti: »Sem za enotno in nedeljivo [Rusijo]!« Potem so se denikinci umaknili in so v mesto vdrla mahnovci [anarhisti, ki jih je vodil »Batko« («očka») Nestor Mahno]. Spet so se spravili na Juda: »Za koga si ti?« - »Za koga sem? ... Za 'Enotno in nedeljivo!'« - »Aha, za tiste, ki se grebejo za zlato? Sleci hlače! ... Treba je govoriti: 'Jaz sem za očka Mahno!'« Umaknili so mahnovci in prišli so rdeči [Rdeča armada, boljševiki]. Spet pridejo k Judu: »Za koga si ti?« »Jaz sem za očka Mahno!« - »Aha, za bandita Mahno! Sleci hlače! ... Treba se je boriti samo za sovjetsko oblast!« Umaknili so se rdeči in v mestece je spet prišla vojska ULR. Vojaki pridejo k Judu: »No, za koga si ti?« Jud si molče sleče hlače: »Bičajte me, samo ne sprašujte!«

visokimi partijskimi funkcionarji (Архипова in Мельниченко 12). Država je silni razvoj političnih vicev dopuščala in dovoljevala celo izdajanje vicev v zbornikih (Мельниченко 10). Zaradi relativne odsotnosti cenzure in razširjenosti tiskanega političnega humorja nekateri avtorji imenujejo dvajseta leta za »zlato dobo« sovjetske satire (Lewis 51). Lewis izpostavlja, da je med letoma 1922 in 1928 tedensko izhajalo sedem satiričnih revij z naklado pol milijona izvodov, v tem obdobju pa so zasloveli tudi številni satirični literarni avtorji, kot so Mihail Bulgakov, Evgenij Zamjatin, Jurij Oleša in Mihail Zoščenko (Lewis 53–58).

Nemalo vicev se nanaša na ekonomsko politiko nove sovjetske države, ki je imela močan odmev in vpliv v vsakdanjem življenju prebivalcev. V času državljanske vojne je boljševiška oblast izvajala politiko t.i. vojnega komunizma, ki je temeljila na močno centraliziranem birokratskem nadzoru gospodarstva in delitve dobrin, s katerim so boljševiki med drugim želeli zagotoviti učinkovitejšo oskrbo Rdeče armade. V vsakdanjem življenju »malega« človeka se je to odražalo v razdelitvi hrane na karte in nezakonitih špekulacijah, ki so se dogajale zunaj okvira uradne ekonomije, ti motivi pa so se na nove načine pojavljali tudi v vicih:

Заградительный продовольственный отряд ночью задерживает у заставы обывателя: «Ваши документы?». Обыватель в страхе роется в кармане и из сотни разных документов вынимает первый попавшийся. Красноармеец читает: «"А-на-лиз"... Иностранец? (читает дальше) "Белку нет. Сахару нет."... Проходи». (Navedeno po: Мельниченко 82).⁷⁶

Период гражданской войны. Поезд, теплушка, набитая пассажирами. Один пассажир развесил вонючие носки. Другой пассажир его деликатно спрашивает: «Скажите, гражданин, вы меняете носки?» - «Только на сахар.» (Navedeno po: Мельниченко 82).⁷⁷

Mnogi vici so prevpraševali legitimnost »ljudske« boljševiške oblasti ali komentirali določene elemente novega sistema, kot je denimo birokratizacija:

Инспектор Рабкрин спрашивает служавшего в проверяемом учреждении: «Что вы здесь делаете?» - «Ничего». - «А вы что здесь делаете?» - спрашивает он другого служавшего. -

⁷⁶ Nekoliko poenostavljena različica, ki ohranja bistvo vica, v slovenskem prevodu (Lewis 44): »Policista ustavita mimoidočega in zahtevata papirje. Mož ima pri sebi samo izvid preiskave urina. Prvi policist: 'Analiza: beljakovine, negativno; sladkor, negativno.' Drugi policist: 'Nima sladkorja, torej ni špekulant. Državljan, lahko greste ...'«

⁷⁷ Prevod: Obdobje državljanske vojne. Vlak, *tepluška* [tovorni vagon, prirejen za prevoz potnikov] je nabita s potniki. Eden od potnikov je obesil smrdeče nogavice. Drugi potnik ga delikatno vpraša: »Povejte, državljjan, ali kdaj menjate nogavice?« - »Samo za sladkor.«

«Ничего». Инспектор пишет вывод: «Сократить штаты – уволить второго за ненужную дубликацию». (Navedeno po: Мельниченко 512–513)⁷⁸

В адрес съезда народных депутатов приходит телеграмма: «Срочно пришлите эшелон водки. Народ протрезвел, спрашивали, куда дели царя-батюшку». (Navedeno po: Мельниченко 727)⁷⁹

Ob koncu državljanske vojne je »vojni komunizem« zamenjala Leninova Nova ekonomska politika (NEP), ki je v procesu obnove po vojnem opustošenju v gospodarstvo vključila določene elemente tržnega gospodarstva ter v neki meri dopuščala privatno lastnino podjetij in zemlje, medtem ko je ključne segmente gospodarstva, kot so velika podjetja in zunanja trgovina, še naprej kontrolirala sovjetska država. V novem gospodarskem okolju so se pojavili posamezni zasebni podjetniki, ki so uspeli izkoristiti novo situacijo in v tem času veliko zaslužiti (t.i. *нэпманы*, *непманы*, ki so v vicih pogosto nastopali kot koristoljubni in iznajdljivi, a neizobraženi liki), NEP pa je bila včasih ozaveščena tudi kot korak nazaj v revoluciji ali kot politika, ki je posebej odgovarjala »podjetnim« Judom:

У нэпманов: «Я застраховал имущество от грозы с шаровой молнией». - «А как ты сумеешь организовать грозу с шаровой молнией?» (Navedeno po: Мельниченко 87).⁸⁰

Ленин получил такую телеграмму: «Приветствуем введение государственного капитализма. Снимаем кандидатуру Михаила Романова, выставаем Вашу. Гучков. Рябушинский.» (Navedeno po: Мельниченко 83).⁸¹

ТРЕСТ – Троцкий Разрешил Евреям Свободную Торговлю. (Navedeno po: Мельниченко 83).⁸²

Kot sem že govoril v prejšnjem poglavju o funkcijah političnih vicev, vici pogosto niso bili sovražno usmerjeni proti sovjetski oblasti. Še enkrat na tem mestu navajam opažanje Viktorja Šklovskega iz leta 1922, da sovjetski vici niso bili toliko razširjeni zaradi nekega sovražnega odnosa do oblasti, temveč zaradi dejstva, da so ljudje nove pojave in protislovja zaznavali kot smešne (Мельниченко 24, Graham 80). Smeh je lahko sprožal že sam sovjetski politični

⁷⁸ Delno prirejen slovenski prevod (Lewis 45): »Инспектор се razgleduje po tovarni, kjer opravlja nadzor. Delavca vpraša: 'Kaj pa vi počnete na svojem delovnem mestu?' – 'Nič.' – 'In vi?' se obrne k drugemu. 'Tudi nič.' V svoje poročilo zapiše: 'Drugega delavca lahko zaradi nepotrebnega podvajanja odpustimo z delovnega mesta.'«

⁷⁹ Prevod: V kongres ljudskih komisarjev je prišel telegram: »Nujno pošljite vlak z vodko. Ljudstvo se je streznilo, sprašuje, kam smo dali carja.«

⁸⁰ Prevod: Pogovor med dvema NEP-manoma: »Zavaroval sem premoženje pred nevihto s kroglastimi strelami.« - »Kako pa boš organiziral nevihto s kroglastimi strelami?«

⁸¹ Prevod: Lenin je dobil takšen telegram: »Pozdravljamo uvedbo državnega kapitalizma. Umikamo kandidature Mihaila Romanova [potomec carske dinastije], podpiramo Vašo. Gučkov. Rjabučinski [dva ruska meščanska politika, ki sta nasprotovala boljševiški revoluciji].«

⁸² Prevod: ТРЕСТ [trust, združenje državnih podjetij] - Троцкий je Dovolil [Razrešil] Judom [Eвреям] Svobodno Trgovino.

jezik. Graham se opira na razlago Šklovskega, da humor sprožajo konflikti med dvema različnima različicama (dialektoma) jezika. Ameriški avtor to opaža tudi v novem sovjetskem političnem jeziku, ki je [pri ruskih govornicah] učinkoval kot »tuji dialekt«, na enak način, kot je pri Rusih humor sprožala govorica neruskih govorcev ruščine [Judje, Armenci, Nemci itd.] (81). Graham kot primer smeha in ironičnega komentarja na državno spreminjanje jezika navaja naslednji vic, ki ga je našel pri ruskem raziskovalcu Rašitu Jangirovu:

Вскоре после смерти Ленина в Госиздате был выпущен популярный очерк астрономии. Просмотрев книжку, Крупская, занимавшаяся в Главполитпросвете цензурой литературы по общественно-политическим вопросам, написала письмо в Госиздат: «Товарищи, ставлю вам на вид недопустимое политическое головотяпство. Предлагаю немедленно изъять эту книгу и выпустить ее в исправленном виде и в соответствии с решением Совнаркома поменять в ней название 'Юпитер' на 'Ю-Ленин'». (Navedeno po: Graham 82)⁸³

Vic se poigava s preimenovanjem Peterburga (pogovorno »Piter«) v Leningrad in na splošno veliko vlogo ideološkega političnega jezika v vsakdanjem življenju. V tem primeru vic vključi astronomijo in ime planeta Jupiter, ki seveda v resnici nima povezave z imenom oziroma preimenovanjem ruskega mesta. Vic tako s pretiravanjem odraža tudi že omenjeno politizacijo vsakdanjega življenja.

Mnogi vici so se nanašali tudi na težnje države, da bi nadzorovala popolnoma vse dejavnike v fizičnem okolju, in njene poskuse, da kompenzira [prikaže v lepši luči] pomanjkljivosti v sovjetski realnosti (Graham 83). Graham denimo citira naslednji primer »olepšavanja«, ki ga je v zgodnjih dvajsetih zapisal Šklovski: «В Москве говорили, что совнарком приказал, в виду отсутствия топлива, перевести градусник на четыре градуса вверх.» (Navedeno po: Graham 83).⁸⁴

Sovjetski sistem je izoblikoval veliko število novih kratic in skovank za nove organe, institucije, politične prakse in programe, ki so prav tako postale tarča novih vicev skozi vso sovjetsko zgodovino. Ti vici so oblikovali poseben podžanr, ki ga številni avtorji imenujejo *расшифровка* [dekodiranje] (Graham 82, Дмитриев 43). Na tem mestu bom kot primera

⁸³ Prevod: Kmalu po smrti Lenina je Gosizdat [državna založba] izdal priljubljen astronomski priročnik. Ko je Krupska [Leninova žena], ki se je ukvarjala s cenzuro družbeno-politične literature, pregledala to knjigo, je napisala pismo v Gosizdat: »Товарищи, на взгляд вам pošiljam nedopustno politično šlamparijo. Predlagam, da takoj umaknete knjigo in jo izdate v popravljeni obliki, kjer boste v skladu z odločitvijo Sovnarkoma [sovjet narodnih komisarjev] spremenili ime 'Jupiter' v 'Ju-Lenin'.«

⁸⁴ Prevod: V Moskvi so pravili, da je Sovjet narodnih komisarjev zaradi pomanjkanja goriva naročil, da se dvigne termometre za štiri stopinje.

navedel dva vica iz dvajsetih let, ki se tičeta kratice *ВКП(б)*, ki označuje vladajočo Vsezvezno komunistično partijo boljševikov, in kratice *ВЧК*, ki je označevala boljševiško varnostno službo za boj proti kontrarevoluciji v Rusiji pred ustanovitvijo Sovjetske zveze.⁸⁵ Ljudska domišljija se je poigrala z obema »pomembnima« kraticama in jima dala drugačen, »profan« pomen:

«ВКП(б) – воры, карманники, проститутки (бляды)» (Navedeno po: Мельниченко 101).⁸⁶

ВЧК – Век Человека Короток. (Navedeno po: Мельниченко 340).⁸⁷

Nekatere kratice, kot je *ЧК*, so dopuščale tudi besedne igre z drugimi enakozvočnicami:

«Какое сходство между телегой и советской властью?» - «И то и другое держится чекой». (Navedeno po: Мельниченко 340).⁸⁸

Ljudska domišljija je šla še korak dlje in ustvarila nove kratice in skovanke, ki so imele enak »sovjetski« zven, vendar so v sebi pogosto vsebovale kletvice in drugi »profani« besednjak:

«Замкомпоморде – Заместитель комиссара по морским делам» (Navedeno po: Graham 83).⁸⁹

«Папа, что такое "идиот"?» - «Это – Исполняющий Должность Инструктора Отдела Топлива» (Navedeno po: Мельниченко 658).⁹⁰

Vicem niso ušli niti drugi pomembni simboli in rituali nove sovjetske države. V tem klasičnem primeru so se ljudje šalili na račun *Internacionale*, himne mednarodnega delavskega gibanja, ki je bila v prvih letih tudi himna sovjetske države:

Приставили к Ленину красноармейца. Новенького. Ленин ему и говорит: вот что, брат. Разбуди меня завтра ровно в 7 часов. —Слушаюсь-с... ваше... Пришло утро. Идет Красноармеец к двери. Без 1/4 7. Как его назовешь? Шепчет: Ваше сиятельство... господин Ленин... Нет, не сиятельство... Ваше благородие... Нет, тьфу ты. Какое благородие, когда он пролетарий. Товарищ? Нет, какой он мне товарищ! Ваше... Батюшки! Семь часов! - Как угорелый летит

⁸⁵ *Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем*. Beseda *čeka* je tu skovanka iz besedne zveze *чрезвычайная комиссия*.

⁸⁶ Prevod: ВКП(б) – lopovi [vory], žeparji [karmanniki], prostitutke (kurbe [bljady]).

⁸⁷ Prevod: ВЧК – Doba (vek) Človeka je Kratka.

⁸⁸ Prevod: »Kaj imata skupnega voz in sovjetska oblast?«- »Oboje se drži s *čeko*.« Beseda *čeka* ima dva pomena: klin (s katerim so vlekli vozove) in že omenjeno boljševiško varnostno službo za boj proti kontrarevoluciji.

⁸⁹ Prevod: »Zamkompomorde – Namestnik komisarja za morske zadeve.« S presledki «замком по морде» pomeni »s ključavnico po gobcu«. Meljničenko je ta vic našel v zapisu iz leta 1927 (659).

⁹⁰ Prevod: »Očka, kaj je 'idiot'?« - »To je Vršilec Dolžnosti Inštruktorja Oddelka za Gorivo [Ispol'njajuščij Dolžnost' Instruktora Otdela Topliva]. «

красноармеец к двери, но все еще не знает, как же его назвать? Благим матом кричит: - Вставай, проклятем клейменный! (Navedeno po: Graham 96)⁹¹

Tudi druge pojave in dogodke iz sovjetskega življenja je bilo mogoče predelati v duhovito politično vsebino. Demonstraciji lahko služi naslednji vic, kjer starka v živalskem vrtu prvič zagleda kamelo in to narobe pripiše boljševikom:

Старуха перед верблюдом: «Ну и большевики! С лошады-то что сделали! Срам какой!» (Navedeno po: Graham 84).⁹²

Obstoj vicev je bil takrat priznan tudi v javni publicistiki. Politični vici so denimo dobili svoj članek v prvi *Veliki sovjetski enciklopediji*⁹³ leta 1926 (Мельниченко 10), leta 1927, ko se je že začela krepiti stalinistična represija, pa je Percov v članku za *Новый лед* takole slikovito opisal njihovo razširjenost:

Можно думать, что сейчас на советский рынок работает целая анекдотная фабрика. Она торгует на корню. Ее товар каждый день взрывается. Спрос рынка – неуголим. 'Похабный жанр' русского анекдота сейчас почти вымер. Где теперь эти 'мужские компании'? 'Политический жанр' процвел. Политический анекдот может быть революционным и противореволюционным. Но в том и другом случае он не выдерживает цензуры. Напечатать его нельзя, можно только рассказать. Это своеобразное устное, «народное», по преимуществу городское творчество. Оно работает на крайних полюсах советской жизни [...] (Navedeno po: Архипова in Мельниченко, 12)⁹⁴

Kljub tej relativni odprtosti pa je potrebno omeniti, da je oblast začela pozorno spremljati vice že v tistem obdobju, a jih ni preganjala. Arhipova in Meljničenko pišeta, da so morali oddelki politične obveščevalne službe (ВЧК, pozneje ГПУ/НКВД) od leta 1921 vsak dan poročati partijskim in državnim organom o političnem razpoloženju v določenem delu države ter

⁹¹ Prevod: Leninu so dali vojaka Rdeče armade. Novega vojaka. Lenin mu reče: poslušaj, brat. Zbudi me jutri točno ob sedmih. »Razumem ... vaše ...« Prišlo je jutro. Rdečearmejec gre proti vratom, 15 do sedmih. Kako ga bo zbudil? Šepeta: »Vaša ekselencija ... gospod Lenin ... Ne, ne ekselekca ... Vaše veličanstvo... Fuj, ti. Kakšno veličanstvo, če je proletarec. Tovariš? Ne, on pa mi vendar ni tovariš. Vaše ... Ojoj! Je že sedem!« Kot zmešan leti vojak do vrat, a še vedno ne ve, kako naj ga pokliče. Z blagim preklinjanjem kriči: »Vstanite, v suženjstvo zakleti!«

⁹² Prevod: »Ah, ti boljševiki! Kaj so naredili s konjem! Kakšna sramota!«.

Lewis ta vic komentira na naslednji način (43): »Enkraten komunistični vic, ki pove veliko z malo besedami. V njem se kaže vsa osuplost preprostih Rusov nad novim svetom, ki so ga ustvarjali komunisti, pa tudi zbeganost ob njihovih idejah in načrtih [...]«

⁹³ Za podrobnejši opis vsebine glej prejšnje poglavje o funkcijah političnih vicev.

⁹⁴ Prevod: Lahko si mislimo, da zdaj za sovjetski trg dela cela tovarna vicev. Z njimi trguje v izvorni obliki. Njeno blago vsak dan na novo izbruhne. Povpraševanja trga ni mogoče zadovoljiti. 'Opolzki žanr' ruskih vicev je zdaj skoraj zamrl. Kje so zdaj te 'moške družbe'? 'Politični žanr' je zacvetel. Politični vic je lahko tako revolucionaren kot protirevolucionaren, toda v nobenem primeru ne prenese cenzure. Ne sme se ga natisniti, lahko se ga samo pove. To je svojevrstno, "ljudsko", v prvi vrsti ustno ustvarjanje. Ustvarja se na skrajnih polih sovjetskega življenja [...]

spremljati, kako različne skupine prebivalstva sprejemajo različne politične ukrepe. To je botrovalo tudi zapisovanju številnih vicev, ki so krožili med prebivalstvom (Архипова, Мельниченко 24–25). Arhipova v zborniku Pančenka citira uradni dokument *čeke* (ВЧК), da sta tistega leta partijski centralni komite in VCNK [tedanjega vrhovnega izvršilnega organa] izdala direktivo o ustanovitvi enotnega sistema državnih informacij, ki naj bi pripomogle k pravočasnemu in polnemu obveščanju ter sprejemanju ustreznih ukrepov. Agenti so tako morali dnevno sestavljati takšna poročila o razpoloženju, v katerih so tudi zapisovali konkretne tekste, ki so jih slišali, udeležene osebe, njihov družbeni položaj in okoliščine (kraj, čas), v katerih je ta tekst slišal (Панченко 49). Vici so tako tedaj v očeh oblasti imeli (poleg negativne, »protirevolucionarne«) tudi nekakšno pozitivno vlogo: bili so odraz javnega mnenja, komentarja in kritike množic na aktualne politične razmere v mladi sovjetski državi, ki naj bi vsaj teoretično vplivale tudi na ustrezne politične ukrepe oblasti, v kolikor bi prihajalo do napak in nepravilnosti. To se bistveno razlikuje od poznejše sovjetske zgodovine, začevši s krepitvijo stalinistične represije po letu 1927, ko so vici veljali predvsem za »sovražno propagando« in »protisovjetsko agitacijo«, kar se je bistveno odražalo v pregonu in kaznovanju s strani sovjetskih oblasti, kot bom prikazal v naslednjih podglavjih.

Arhipova in Meljničenko sta opozorila, da se je med političnim humorjem v tem desetletju povečala tudi razširjenost različnih židovskih in antisemitskih vicev (Архипова, Мельниченко 13). Kot razlaga Graham, je bilo priseljivanje pripadnikov neruskih narodov v Moskvo in Sankt-Peterburg (Judje, Cigani, prebivalci kavkaških narodov) tedaj nov fenomen, ki je dajal mestoma nov, multikulturni značaj in je močno vplival na obstoječe mestne kulturne oblike (80). V političnem smislu je bilo nezanemarljivo tudi dejstvo, da je bil velik del pomembnih sovjetskih revolucionarjev judovskega porekla. Tako sta denimo Arhipova in Meljničenko v nekem dnevniku iz leta 1921 našla naslednji vic:

Если за столом сидят шесть советских комиссаров, то что под столом? – Двенадцать колен израилевых. (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 13)⁹⁵

Navedena avtorja opažata, da so nekateri vici nastajali med samimi Judi (pri tem omenjata poročila NKVD-ja, da so si Judje pogosto v jidišu govorili različne »protisovjetske« politične vice), medtem ko so bili nekateri vici usmerjeni proti Judom. Ponekod v Sovjetski zvezi so namreč obstajale ljudske predstave, da je revolucionarna oblast pravazprav židovska [z

⁹⁵ Prevod: Če za mizo sedi šest sovjetskih komisarjev, kaj se skriva pod mizo? Dvanajst kolen Izraelcev.

izrazito negativno, antisemitsko konotacijo]. Politična policija *ОГПУ* je denimo en teden po smrti Lenina zabeležila izjavo nekega državljana, da državi vladajo Judi, ki so se znebili Lenina, in kmetje ravno zaradi njihove vladavine tako slabo živijo. Poznejša izključitev Zinovjeva in Kamenjeva⁹⁶ iz partije [med Stalinovimi čistkami] se je v takšnih predstavah pokazala kot nekakšen logični zaključek le-tega. Razširjenost takšnega stereotipa avtorja predstavitve tudi z zanimivim primerom zaskrbljenega sovjetskega študenta, ki je v pismu Stalinu leta 1927 govoril o razširjenih govoricah, da državni in gospodarski aparat obvladujejo Judje, ki se ukvarjajo s špekulacijo in trgovino, gradijo svoje kariere in ne skrbijo za Ruse, pri tem pa se je opiral tudi na politične vice (Архипова, Мельниченко 13–15). V podkrepitev te trditve je omenjeni študent citiral vic v zvezi s preimenovanjem komunistične partije iz *РКП(б)* v *ВКП(б)*⁹⁷:

«Почему РКП(б) переименована в ВКП(б)?» /.../ это потому, что в партии вольшинство евреев и им трудно выговаривать букву «р» и посему, выходит, для евреев переименовали партию в ВКП». (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 13–15)⁹⁸

4.3 Politični vici v stalinizmu

Pomembna prelomnica je bilo leto 1927, v katerem je prišlo do številnih korenitih sprememb v sovjetski družbi in politiki, ki naznanjajo dokončno utrditev Stalinove oblasti. Sem lahko štejemo začetke prve petletke, industrializacije, kolektivizacije, izključevanja iz komunistične partije in preganjanja trockistov ter vse »leve« in »desne« opozicije Stalinu.⁹⁹ V tem času se je izrazito okrepila stalinistična represija. Arhipova in Meljničenko navajata podatek, da se je po relativno zmerni represiji večine dvajsetih let le-ta od leta 1926 do leta 1927 v enem letu povečala za 2,5-krat in se nato še naprej povečevala do leta 1937, ko je represija dosegla svoj vrhunec (Архипова и Мельниченко 24). To se je poznalo tudi v pritisku oblasti na ljudi, ki

⁹⁶ Dva pomembna predstavnika okrobrske revolucije, oba judovskega porekla. Člana prvega (7-članskega) sovjetskega politbiroja, kratek čas po Leninovi smrti pa tudi pripadnika trojke sovjetskih voditeljev (skupaj s Stalinom), dokler se nista obrnila proti Stalinu in postala del Trockijeve opozicijske frakcije.

⁹⁷ *РКП(б)* pomeni *Российская коммунистическая партия (большевиков)*, *ВКП(б)* pa *Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)*, torej gre za preimenovanje boljševiške partije iz »ruske« v »vsezvezno« (partijo celotne Sovjetske zveze), v skladu z ustanovitvijo Sovjetske zveze, ki je združila več različnih republik.

⁹⁸ Prevod: »Zakaj se je *РКП(б)* preimenovala v *ВКП(б)*?« /.../ Zato, ker je večina v partiji Judov, ki jim je težko izgovarjati črko 'r', iz česar sledi, da so za Jude preimenovali stranko v *ВКП*.

⁹⁹ Stalinov vpliv v partiji se je sicer vidno krepil že od 13. partijskega kongresa partije leta 1924, ko so prvič vidno obsodili stališča Trockega v korist Stalina.

Mimogrede, napeto vzdušje 13. kongresa izraža tudi kratek vic iz tistega časa: »Тринадцатый съезд – кто кого съест.« (Navedeno po: Мельниченко 101). Prevod: »Trinajsti kongres – kdo bo koga pojedel [v prevodu se izgubi rima].«

so govorili vice na račun sovjetskih oblasti in sistema. Medtem ko je sovjetska obveščevalna služba že v Leninovem času spremljala politično razpoloženje med prebivalstvom, a dopuščala pripovedovanje in širjenje vicev, so oblasti v času stalinizma začele z »ofenzivo« proti političnim vicem in drugim oblikam političnega humorja.

Kot pojasnjujeta Arhipova in Meljničenko, je politični humor postal formalno nezakonit z 58. členom Kazenskega zakonika ZSSR o »protisovjetski agitaciji«. Sovjetske oblasti so začele razumeti za kontrarevolucionarno propagando vsako negativno opažanje o sovjetskem življenju in vsako pozitivno ali celo nevtrarno mnenje o Levu Trockem (Архипова in Мельниченко 25). Avtorja opažata, da je prepoved nastopila ravno v obdobju, ko je začel Stalinu naklonjeni del komunistične partije politično obračunavati s trockisti in t.i. »levo opozicijo« (leto 1927, vidni predstavniki: Trocki, Kamenjev, Zinovjev in drugi) ter s t.i. »desnim odklonom« (leto 1928, vidni predstavniki: Buharin, Rikov, Tomski in drugi) (Архипова in Мельниченко 16–17). Kljub formalni prepovedi »protisovjetske agitacije« oblasti sicer niso sprejele nobenega pravnega dokumenta, ki bi eksplicitno narekoval zaporno kazen za politične vice (Архипова in Мельниченко 25–26). Preganjanje političnega humorja je tako v veliki meri povezano s koncentracijo partijske politične moči v rokah Stalina in njegovih privržencev ter boja proti političnim nasprotnikom. Kaznovanje zaradi vicev je bilo tako odvisno od interpretacije, kaj predstavlja »protisovjetsko propagando«, interpretacija pa se je skozi čas spreminjala. Spremembe so se zgodile tudi v uradnih satiričnih publikacijah, kar Graham opisuje na naslednjem primeru: Če je lahko sovjetski satirični časopis *Krokodil* v dvajsetih letih odkrito smešil domače like, kot so neumni sovjetski birokrati, je stalinistična satira v tridesetih letih smešila le še uradne sovražnike, kot so bili kapitalistični Zahod, trockisti, NEPovci, Hitler, kapitalizem (13). Po drugi strani smešenje birokratov po pričevanju sovjetskega emigranta Azova ni šlo višje od sekretarja tovarniške partijske celice (Graham 13).

Meljničenko opaža, da oblasti sprva niso toliko sankcionirale vicev, temveč so bile bolj pozorne na žanre, ki so se širili »kolektivno« – bolj so bile pozorne na prepevanje častušk in drugih pesmi, ki so na primer klevetale visoke sovjetske politike ali obrekovale ureditev kolhozov (Мельниченко 11).¹⁰⁰ *Главлит*¹⁰¹ je denimo še pred začetkom tridesetih let

¹⁰⁰ Za ilustracijo navajam dva primera podeželskih častušk, ki ju navaja Pančenko iz poročila politične policije GPU 13. 4. 1932 v Ejskem oziroma Novopokrovskem rajonu (Панченко 37):

prepovedal številne politične častuške, ki so bile zbrane in objavljene v dvajsetih letih in v katerih je Trocki nastopal skupaj z Leninom (Архипова in Мельниченко 25). Vendar Meljničenko prav tako piše, da se je ostrejši odnos oblast do vicev kazal že konec dvajsetih let, in sicer v izgonu nekaterih tujcev, ki so govorili te vice, ter v manjšem številu dostopnih virov [kar bi lahko pripisali povečani cenzuri]. Kazni za politične vice so bile pred drugo polovico tridesetih let redke, pozneje pa se je situacija bistveno spremenila (Мельниченко 11). Zanimivo je dejstvo, ki ga navajata Arhipova in Meljničenko, da prve množične aretacije zaradi vicev niso bile povezane z vici proti Stalinu, temveč z antisemitskimi vici. Sovjetske oblasti so namreč leta 1926 vzporedno z bojem proti opoziciji začele tudi kampanjo proti antisemitizmu, ki je potekala predvsem v mestih (Архипова in Мельниченко 15). Z izjemo te »antisemitske« akcije so aretacije zaradi vicev bistveno bolj vezane na drugo polovico tridesetih let.

V drugi polovici tridesetih let [vrhunec stalinistične represije] so bili vici bistveno bolj preganjani. Kot razlagata Arhipova in Meljničenko, je tedaj tudi vic, ki je nepomembno namigoval na kakšen pojav sovjetskega življenja, že veljal za propagando ali agitacijo, ki poziva k strmoglavljenju, spodkopavanju ali oslabitvi sovjetske oblasti, in je postal zadosten povod za preganjanje s strani oblasti. Vici so tedaj postali nezakoniti in tarča kazenskega pregona po [že omenjenem] 58. členu kazenskega zakonika (Мельниченко 11). Do leta 1935 »protisovjetski« vici tako niso bili več zgolj pod izvensodnim nadzorom NKVD-ja, temveč jih je obravnavalo tudi tožilstvo kot obliko kaznivega dejanja po omenjenem členu. Meljničenko to predstavi na konkretnem primeru: Vrhovno sodišče RSFSR [ruske republike znotraj Sovjetske zveze] je na primer septembra 1935 obravnavalo 473 kaznivih dejanj kontrarevolucionarne agitacije, med katerimi se je znašlo tudi 33 obravnav zaradi pripovedovanja kontrarevolucionarnih pripovedi, pesmi, častušk, vicev in podobno. Kot razlaga isti avtor, so bili za kontrarevolucionarno agitacijo kaznovani tudi ljudje, ki so se pošalili ali izrazili nezadovoljstvo nad delom posameznih oseb ali organizacij, a očitno niso bili sovražno nastrojeni proti revoluciji, na kar je leta 1936 opozarjal celo sovjetski generalni tožilec v poročilu Stalinu in Molotovu [glavnima sovjetskima politikoma tistega časa]

«Пузо голо, лапти в клетку, выполняем пятилетку. Отчего ты худа, я в колхозе была, отчего ты легла, пятилетку тягла» (Prevod: »Goli trebuh, *lapte* [kmečka obutev] v kletko, izpolnjujemo petletko. Zakaj si suha, v kolhozu sem bila, od česa si legla, petletko sem vlekla.«)

»Я на бочке сижу, бочка золотая, я в колхоз не пойду, давай Николая.«

(Prevod: »Na sodu sedim, zlat je ta sod, v kolhoz ne grem, Nikolaja hočem.«)

¹⁰¹ Главное управление по делам литературы и издательств – organ, ki je v Sovjetski zvezi izvajal cenzuro ter nadziral medije in literarno produkcijo.

(Архипова in Мельниченко 26). Na spremenjeni odnos do političnih vicev v stalinizmu simbolično kaže tudi dejstvo, da je pojem *политический анекдот* izginil iz druge izdaje *Velike sovjetske enciklopedije* leta 1950 (Мельниченко 15).¹⁰² Kljub temu so se vici tudi v oteženih razmerah še naprej širili in razvijali. Po opažanjih zgodovinarja Šinkarčuka naj bili *anekdotisti* oziroma *anekdotčiki* (ljudje, ki so pripovedovali vice) omenjeni celo v vsakem tretjem poročilu NKVD-ja o razpoloženju med prebivalstvom (Мельниченко 11–12).

V novih razmerah tridesetih letih so se med drugim razširili tako imenovani meta-vici (*мета-анекдоты*) – vici o samem govorjenju vicev, v katerih pogosto nastopajo tudi ravnokar omenjeni *anekdotčiki*. Naslednja dva primera iz Meljničenkove zbirke sta iz let 1934 in 1938:

Как лучше разшифровать ГПУ? Объявлен конкурс. «Гонит, пугает, убивает». [...] - «Государственный паноптикум ужасов». - «Где правосудие? Увы!» - «Глава преступных убийств». - «Грешили правду упрятали». Премии за лучшую разшифровку – 15 лет, 25 лет и расстрел. Поощрительные премии – снятие с работы, высылка из Москвы. (Navedeno po: Мельниченко 342).¹⁰³

«Кто сидит и сочиняет анекдоты?» - «Кто сочиняет, тот и сидит». (Navedeno po: Мельниченко 660).¹⁰⁴

»Politična folklor« je z vici, častuškami in drugimi oblikami političnega humorja poleg oblike razvedrila in sproščanja tedaj postala tudi oblika propagande proti Stalinu, ki jo posebej veliko uporabljali trockisti (Архипова, Мельниченко 21). Številni od vicev trockistov so bili usmerjeni proti trenutnemu sovjetskemu življenju, še posebej Stalinovim načrtom o izgradnji socializma v eni državi (Архипова, Мельниченко 22), ki so zamenjali (Trockijevo) doktrino o permanentni revoluciji in (Leninovo) Novo ekonomsko politiko. Ti vici niso bili razširjeni le med ljudstvom, temveč tudi med vidnimi člani komunistične partije. Eden od komunističnih politikov, ki je bil znan po smislu za humor, je denimo Karel Radek, ki je bil v tistem času naklonjen Trockemu in se je na Stalinovo politiko odzival tudi z vici. Na tem mestu bom navedel nekaj primerov, ki se pripisujejo temu avtorju in se nanašajo na različne teme – Stalinovo teorijo »socializma v eni državi« in njegove politične »nauke« na

¹⁰² Sodeč po izdaji iz 1950 naj bi bila »ostra politična vsebina« značila le za *анекдот* v zahodnoevropski, renesančni obliki [torej le za stare anekdote, ne pa tudi vice] (Graham 22–23, sprotna opomba).

¹⁰³ Prevod: Objavili so natečaj, kako najbolje razšifrirati kratico GPU. [Nekaj predlogov:] »Preganja [Gonit], straši [pugaet], ubija.« [...] »Šef [Glava] zločinskih [prestupnyh] umorov.« - »Kje [Gde] je pravosodje? Ujej!« - »Grešniki so resnico [pravdu] skrili [uprjatali].«

Nagrade za najboljšo idejo: 15 let, 25 let in usmrnitev s streljanjem. Tolažilni nagradi: izguba službe, izgon iz Moskve.

¹⁰⁴ Prevod: »Kdo sedi in sestavlja vice?« - »Kdor sestavlja, ta tudi sedi.«

splošno, partijske čistke vidnih oktobrskih revolucionarjev, med katerimi so bili mnogi judovskega porekla:

[...] В 1926 году на диспуте в Коммунистической академии троцкист Радек хихикал и издевался над теорией построения социализма в нашей стране, называя ее щедринской идеей, строительством социализма в одном уезде или даже на одной улице. (Navedeno po: Мельниченко 30).¹⁰⁵

(/Радек:) «Маркс и Энгельс прислали заявление, в котором отрекаются от своего учения и признают правильной генеральную линию сталинской партии». (Navedeno po: Мельниченко 105).¹⁰⁶

Радек: «Чем отличается Сталин от Моисея?» - «Моисей вывел евреев из Египта, а Сталин – из Политбюро» (Navedeno po: Мельниченко 102).¹⁰⁷

Сталин вызывает к себе Радека и спрашивает: «Слушай, что же ты выдумываешь обо мне анекдоты? Ведь я все-таки вождь мирового пролетариата!» - «Ну, знаешь, такого анекдота и я не выдумую!» (Navedeno po: Мельниченко 232).¹⁰⁸

Prva opazka o »socializmu v eni državi« je sicer iz članka zgodovinske revije *Исторический журнал* iz februarja 1937 z naslovom *Подлая Троцкистско-Фашистская банда*, katere odlomek je Meljničenko objavil v svoji knjigi. Preostanek odlomka, ki ga navaja Meljničenko, sicer tudi nazorno prikazuje, kako je v očeh oblasti in uradnega diskurza »pripovedovalec političnih vicev« pravzaprav postala žaljivka, ki stoji ob boku drugim obtožbam sovjetske propagande, da se je kot trockist po oktobrski revoluciji vedno boril proti zmagi socializma in za kapitalizem:

Все годы после октября Радек был троцкистом, боролся против победы социализма в СССР, за капитализм. В 1923 году он был оруженосцем Троцкого, клеветал на большевистскую партию, пытался подменить лининизм троцкизмом. Этот комедиант, рассказчик антисоветских

¹⁰⁵ Prevod: [...] Leta 1926 se je na razpravi v Komunistični akademiji trockist Radek hihital in norčeval nad teorijo izgradnje socializma v naši državi. Imenoval jo je za »ščedrinsko« idejo [idejo, vredno satiričnih zgodb Saltikova-Ščedrina], za [primerjal jo je z] izgradnjo socializma v enem okraju ali celo na eni ulici.

¹⁰⁶ Prevod: Radek: »Marx in Engels sta poslala izjavo, v kateri se odrekata svojih nauk in za pravilno priznavata splošno usmeritev stalinske partije.«

¹⁰⁷ Prevod: Radek: »V čem se Stalin razlikuje od Mojzesa?« - »Mojzes je peljal Jude iz Egipta, Stalin pa – iz Politbiroja.«

¹⁰⁸ Prevod: Stalin pokliče k sebi Radeka in ga vpraša: »Poslušaj, pa kako si lahko izmišljuješ o meni vice? Saj sem vendarle vodja svetovnega proletariata.« - »Veste, takšnega vica pa si ne morem niti jaz izmisliti.«

анекдотов, верно служил Троцкому и использовал печатное и устное слово для борьбы с большевиками [...] (Мельниченко 30)¹⁰⁹

Stalinistične čistke, v katerih je prišlo do že omenjenega izključevanja t.i. »levega« in »desnega« odklona, so sicer sprožile mnoge duhovite ljudske komentarje, ki so zastopali nevtrarno ali kar »karnevalsko« stališče, ki je vključevalo profanizacijo aktualnih »visokih« političnih vprašanj o usmeritvi partije in nadaljnjega razvoja (real)socializma:

Когда в ВКП(б) возникло левое крыло (троцкистов), после него появилось правое крыло (бухаринцы), тогда один долго молчаливый еврей подходит к большевику и говорит: «У нас было левое крыло, теперь имеете уже и правое крыло, почему бы вам и не полететь к чертовой матери». (Navedeno po: Мельниченко 103)¹¹⁰

Manjkale niso niti istočasne reference na druge družbene pojave, na primer na pomanjkanje nekaterih dobrin za množično potrošnjo, kot sta kruh in obutev:

Если в городе есть хлеб, а в деревне нет – это левый уклон. Если в городе нет хлеба, а в деревне есть – это правый уклон. Если ни в городе ни в деревне нет хлеба – это генеральная линия. Если и в городе и в деревне есть хлеб – это проклятый загнивающий капитализм. (Navedeno po: Мельниченко 104).¹¹¹

«Почему в России нет обуви?» - «Среди обуви есть правые и есть левые, а в России правые и левые запрещены...» (Navedeno po: Мельниченко 103)¹¹²

V vicih prav tako niso manjkale opazke o poskusih revizije dotedanje sovjetske zgodovine. Prikazovali so denimo, da je bila dotedanja politična usmeritev komunistične partije nekonsistentna ter da se je v dotedanji sovjetski zgodovini obračala in spreminjala, četudi je uradna propaganda trdila nasprotno, ali pa so parodirali dejstvo, kako se je poskušala poudariti Stalinova vloga v revoluciji:

¹⁰⁹ Prevod: Vsa leta po oktobru [revoluciji] je bil Radek trockist, boril se je proti zmagi socializma v ZSSR, za kapitalizem. Leta 1923 je bil oproda Trockega, klevetal je boljševistično partijo, trudil se je nadomestiti leninizem s trockizmom. Ta komedijant, *pripovedovalec protisovjetskih vicev*, je zvesto služil Trockemu ter izkoriščal pisno in ustno besedo za boj proti boljševikom [...]

¹¹⁰ Prevod: Ko se je v VKP(b) [Vsezvezni komunistični partiji (boljševikov)] pojavilo levo krilo (trockistov) in se je po njem pojavilo desno krilo (buharinci), je neki dolgo molčeči Jud stopil do boljševika in mu rekel: »Imeli smo levo krilo, sedaj imate že tudi desno krilo, zakaj ne bi kar poleteli k hudičevi materi.«

¹¹¹ Prevod: Če je v mestu kruh in ga na podeželju ni, je to levi odklon. Če v mestu ni kruha, ampak je kruh na podeželju, je to desni odklon. Če niti v mestu niti na podeželju ni kruha, je to splošna usmeritev partije. Če je kruh tako v mestu kot na vasi, je to prekleti gnili kapitalizem.

¹¹² Prevod: »Zakaj v Rusiji ni obutve?« - »Obutev je leva in desna, v Rusiji pa so levi in desni prepovedani ...«

Вопрос на «чистке»: «Были ли колебания в проведении генеральной линии партии?». Ответ: «Колебался вместе с линией». (Navedeno po: Мельниченко 105).¹¹³

«Может ли змея сломать себе хвост?» - «Да, если она будет ползти, следуя генеральной линии партии». (Navedeno po: Мельниченко 104).¹¹⁴

«Я начал писать роман на материале истории партии». - «А ты знаешь материал?» - «Ну конечно. Сталин на Кавказе умело основал партию большевиков, выпускал газету "Брдзола" ("Борьба") и потом сделал Октябрьскую революцию. Ленин помогал Сталину, в Женеве переводил "Брдзолу" на русский язык и выпускал под именем "Искра". Капиталист Плеханов им мешал». (Navedeno po: Мельниченко 205).¹¹⁵

Po nastopu Stalinovih čistk so bili mnogi protistalinistični vici objavljeni v glasilu ruske sekcije četrte (trockistične) internacionale *Бюллетень оппозиции*, ki je izhajalo v emigraciji. Tukaj je primer znanega trockističnega vica, ki je bil v glasilu objavljen julija 1933 in se nanaša na razsežnosti lažne stalinistične propagande v časopisih:

Молотов приходит к Сталину и рассказывает: «Вот, в "Правде" было написано, что на такой-то площади построен шестиэтажный дом; а я проходил до этой площади и никакого шестиэтажного дома не видел». Сталин: «Ты бы вместо того, чтоб по улицам шляться, газеты повнимательнее читал». (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 22).¹¹⁶

Še eden trockistični vic nazorno prikaže, kako so med Stalinovimi čistkami izginili vsi glavni predstavniki oktobrske revolucije in kako se je revolucija začela spreminjati v svoje nasprotje:

Ленин воскрес, видит, что находится в массивном здании, охраняемой часовыми. — Я, должно быть, в тюрьме, контрреволюция победила.

Находит телефон и спрашивает Троцкого. Никакого Троцкого нет. Еще больше укрепляется в убеждении, что контрреволюция победила. Звонит Рыкову в Совнарком, Зиновьеву в Коминтерн, Бухарину в «Правду». Результат тот же.

— Но, может быть, хотя партия существует?

¹¹³ Prevod: Vprašanje med »čistko«: »Ali ste kdaj kolebali pri tem, da bi sledili splošni usmeritvi partije?« Odgovor: »Kolebal sem skupaj z linijo.«

¹¹⁴ Prevod: »Ali si lahko kača zlomi hrbet?« - »Da, če bo lezla tako, kakor poteka splošna usmeritev partije.«

¹¹⁵ Prevod: »Začel sem pisati roman o zgodovini partije.« - »Pa poznaš gradivo?« - »Pa seveda. Stalin je na Kavkazu pametno ustanovil partijo boljševikov, izdajal časopis *Brdzola* ('Borba') [v resnici le regionalni socialistični časopis na Kavkazu] in potem naredil Oktobrsko revolucijo. Lenin je pomagal Stalinu, v Ženevi je prevajal *Brdzolo* v ruščino in jo izdajal pod imenom *Iskra* [v resnici osrednji zgodnji časopis boljševikov, ki ga je ustanovil Lenin]. Motil ju je kapitalist Plehanov [v resnici komunist-revolucionar, ki pa se pozneje ni več strinjal s politiko vodstva boljševikov].«

¹¹⁶ Prevod: Molotov [takratni predsednik Sveta ljudskih komisarjev, podobno predsedniku vlade] pride k Stalinu in pravi: »Glej, v Pravdi [državni časopis] piše, da so na tem trgu zgradili šestnadstropno hišo; jaz pa sem šel do tega trga in nisem tam videl nobene šestnadstropne hiše.« Stalin: »Namesto, da se potepaš po ulicah, raje bolj pozorno beri časopise.«

Звонит в секретариат ЦК: – т. Сталин? – Что вам нужно?

Ленин объясняет ему положение. Сталин слушает его, одновременно берет другую трубку и звонит в ГПУ:

– Тут старик, хочет слишком много знать, успокойте его. (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 23).¹¹⁷

Kot razlagata Arhipova in Meljničenko, so vici proti Stalinu in stalinizmu [med njegovimi komunističnimi nasprotniki] sčasoma postali tako priljubljeni, da je začela ta emigrantska trockistična revija namenjati vicem kar celotno rubriko¹¹⁸, medtem ko so doma sovjetske oblasti vice proti Stalinu označevale za trockistično »kontrarevolucionarno propagando« (Архипова, Мельниченко 22–23). Kljub represivnim ukrepom sovjetske oblasti je mogoče opaziti aktivno uporabo takšnih »trockističnih« vicev proti Stalinu tudi v sami Sovjetski zvezi (Архипова, Мельниченко 25). Arhipova in Meljničenko iz poročil politične policije predstavljata primer vica o domnevni oporoki izgnanega Trockega, ki ga je NKVD-ju poročal neki sovjetski državljani Kaljinin:

В этом завещании Троцкий пишет, что если за границей [его] убьют или он умрет, то пусть тела не бальзамируют и [в] мавзолей не доставляют. Средства эти лучше отдать на индустриализацию. Пусть берут только мозги, заспиртуют и отправят в Москву. Спирт отдать Рыкову, а мозги Сталину (Navedeno po: Архипова, Мельниченко 25).¹¹⁹

Na splošno pojenje navdušenja nad revolucijo kažejo tudi mnogi cinični vici med ljudstvom, ki primerjajo sodobno stanje s preteklostjo:

¹¹⁷ Prevod: Lenin vstane od mrtvih in vidi, da se nahaja v masivni zgradbi, ki je obkrožena z kapelicami [referenca na mavzolej v Kremlju]. »Gotovo sem v zaporu, kontrarevolucija je zmagala.« Najde telefon in poskuša dobiti Trockega. Nobenega Trockega ni. Še bolj je prepričan, da je zmagala kontrarevolucija. Kliče Rikova v Svet ljudskih komisarjev, Zinovjeva v Komunistično internacionalo, Buharina v Pravdo. Isti rezultat. »Mogoče pa vsaj partija še obstaja?« Kliče v sekretariat Centralnega komiteja: »Tovariš Stalin?« - »Kaj potrebujete?« Lenin mu pojasnjuje situacijo, istočasno pa Stalin dvigne drugo slušalko in pokliče GPU [politično policijo, NKVD]: »Tukaj me kliče striček [referenca na enega od Leninovih vzdevkov], preveč hoče vedeti, pomirite ga.«

¹¹⁸ Rubrika se je imenovala *Анекдоты от Мануильского*. Dmitrij Zaharovič Manuilski je bil dolgoletni član Centralnega komiteja in zvest Stalinov privrženec, ki je imel tudi zelo dober smisel za humor ter so mu pripisovali avtorstvo mnogih sovjetskih vicev (Архипова и Мельниченко 22–23).

¹¹⁹ Prevod: V tej oporoki Trocki piše, da naj, v kolikor ga v tujini ubijejo ali v kolikor umre sam, telesa ne bальзамirajo in ne postavljajo v mavzolej. Ta sredstva naj raje porabijo za industrializacijo. Vzamejo naj samo možgane, jih dajo v špirit in pošljejo v Moskvo. Špirit naj dobi Rikov [predsednik Sveta ljudskih komisarjev, nekakšen sovjetski premier], možgane pa Stalin.«

«Почему Ленин ходил в ботинках, а Сталин в сапогах?» - «Потому что при Ленине страна была загажена только по щиколотку». (Navedeno po: Мельниченко 205).¹²⁰

Раньше страна стояла на краю пропасти, при социализме мы сделали большой шаг вперед. (Navedeno po: Мельниченко 154).¹²¹

Сталин сказал: «Жить стало лучше, жить стало веселее», - но не сказал кому. (Navedeno po: Мельниченко 219).¹²²

Porast represije in absurdi staliničnega vsakdana so sprovedli nove in nove vice na teme življenja navadnih ljudi, ki so bili prežeti z absurdom. Graham je denimo navedel naslednje primere:

В глухую полночь в буржуазной квартире раздается громкий стук в дверь. Хозяйка от неожиданности впадает в истерическую панику: рассовывает какие-то письма и документы за обои, за обивку дивана, пытается проглотить какую-то бумажку... Вдруг из замочной скважины с лестницы раздается сиплый шепот:

—Барыня! Ты нас не бойся... Мы не с обыском, мы с грабежом... (Navedeno po: Graham 85–86).¹²³

Zgodnji absurдни vic se poigrava z idejo, da so v času množičnih stalinističnih preiskav in aretacij roparji postali bistveno manj strašen in nevaren obiskovalec.

Трое в Гулаге рассказывают, кого за что посадили. Первый: —Я на пять минут опоздал на работу, и меня обвинили в саботаже. Второй: —А я, наоборот, пришел на пять минут раньше, и меня обвинили в шпионаже. Третий: —А я пришел точно вовремя, и меня обвинили в подрыве советской экономики путем приобретения часов в капиталистической стране. (Navedeno po: Graham 85).¹²⁴

V vicu so absurdno vsi obtoženi in internirani v gulag, čeprav so se ravnali po vseh treh mogočih možnostih. Vic tako namiguje na popolno izgubo občutka za pravilno in nepravilno v okolju, ko so obtožbe pogosto doletele tudi nedolžne sovjetske državljane.

¹²⁰ Prevod: »Zakaj je Lenin hodil v gojzarjih, Stalin pa v škornjih?« - »Ker je bila pod Leninom država umazana samo do gležnjev.«

¹²¹ Prevod: Prej je država stala na robu prepada, v socializmu smo naredili velik korak naprej.

¹²² Prevod: Stalin je rekel: »Življenje je postalo boljše, postalo je bolj veselo,« toda ni povedal, za koga.

¹²³ Prevod: V tihi noči je ob polnoči nekdo glasno potrkal na vrata stanovanja buržujev. Nepričakovano trkanje je spravilo gospodinjvo v histerično paniko: gospodinja skriva pisma in dokumente na različna mesta za tapetami, za blazino kavča, poskuša pogoltniti nek papir ... Naenkrat se skozi luknjo ključavnice zasliši šepet s stopnišča: »Barinja! Ne boj se nas ... nismo prišli preiskovat, samo ropamo vas.«

¹²⁴ Prevod: Trojica v Gulagu se pogovarja, za kaj so jih internirali. Prvi pravi: Za pet minut sem zamudil v službo in so me obtožili sabotaže. Drugi reče: Jaz pa ravno obratno, prišel sem v službo pet minut prej in so me obtožili vohunjenja. Tretji pa je dejal: Jaz pa sem prišel točno in so me obtožili, da imam uro iz kapitalistične države in tako spodkopavam sovjetsko gospodarstvo.

Сталин делает доклад. Вдруг в зале кто-то чихнул.

—Кто чихнул? (Молчание.)

—Первый ряд, встать. Расстрелять! (Бурные аплодисменты.)

—Кто чихнул? (Молчание.)

—Второй ряд, встать. Расстрелять! (Долго несмолкающие овации.)

—Кто чихнул? (Молчание.)

—Третий ряд, встать. Расстрелять! (Бурные овации всего зала, все встают, возгласы “Слава великому Сталину!”.)

—Кто чихнул?

—Я, я! Я чихнул (Рыдания.)

—Будьте здоровы, товарищ! (Navedeno po: Graham 85).¹²⁵

Graham ob tem vicu citira zgodovinarja Roja Medvedjeva, da je Berija (vodilni NKVD) Stalinu pogosto pripovedoval vice o njem, poleg tega pa obstajajo znane anekdote, da je Stalin ljubil črni humor in se je pogosto ironično šalil na račun svoje tiranske podobe (86, sprotna opomba). Vic je po mojem mnenju prav tako mogoče razumeti kot aluzijo na vseprisoten strah in tudi na arbitrarnost stalinističnega kaznovanja, kjer so se nekateri posamezniki kljub očitni drugačnosti pogledov v primerjavi s Stalinom izognili kazni, medtem ko so bili mnogi nedolžni ljudje kaznovani.

Razsežnosti stalinističnih aretacij in izsiljevanja priznanj slikovito opisujejo mnogi vici stalinistične dobe, kot so naslednji:

Сталин потерял трубку и позвонил в НКВД, чтобы нашли. Через некоторое время трубка нашлась, и Сталин опять звонит в НКВД, чтобы больше ее не искали. Из НКВД отвечают, что за трубку уже арестовано десять человек. «Выпустите», - говорит Сталин. «Нельзя», - отвечают из

¹²⁵ Prevod: Stalin ima govor. Naenkrat je v dvorani nekdo kihnil.

- Kdo je kihnil? (Tišina.)

- Prva vrsta, vstanite. Ustrelite jih! (Glasen aplavz.)

- Kdo je kihnil? (Tišina)

- Druga vrsta, vstanite. Ustrelite jih! (Dolge, glasne ovacije.)

- Kdo je kihnil? (Tišina.)

- Tretja vrsta, vstanite. Ustrelite jih! (Burne ovacije cele dvorane, vsi vstanejo, nekateri vzdikajo "Slava Velikemu Stalinu!")

- Kdo je kihnil!

- Jaz, jaz! Jaz sem kihnil. (Glasen jok.)

- Na zdravje, tovariš!

НКВД. «Почему?» - спрашивает Сталин. «Потому что все здесь признались в том, что украли трубку». (Navedeno po: Мельниченко 212).¹²⁶

В Египте обнаружили мумию неизвестного фараона. Не смогли определить, кто это, и пригласили специалистов из СССР. Вскоре те сообщили: «Это Рамзес XVIII.» - «Как вы это установили?» - «Сам признался». (Navedeno po: Мельниченко 351).¹²⁷

Москва. У посольства стоит американская машина дорогой марки, последнего выпуска. Подходят с разных сторон два пешехода, невольно останавливаются. У одного вырвалось: «Замечательная заграничная машина!». Он тут же впадает в панику. Пытается исправить свою оплошность: «Замечательная советская машина! Думаю, она советская. Да, да, скорее всего. Конечно!» - «Вы что, не можете с первого взгляда отличить американский автомобиль от советского?» - «Я не могу с первого взгляда отличить сексота от порядочного человека». (Navedeno po: Мельниченко, 356)¹²⁸

Диалог заключенных со сроками по 20 лет: «За что сидишь?» - «Ни за что». - «Врешь! Ни за что десятку дают!» (Navedeno po: Мельниченко 366)¹²⁹

«Бывает ли такое время, чтобы арестовывали хоть немного поменьше?» - «Да. Февраль. В нем всего 28 дней». (Navedeno po: Мельниченко 367)¹³⁰

Aktualna politika je segla globoko v življenje posameznika. Velik pritisk vladajoče ideologije je mogoče opaziti v tem, kako so kot duhoviti politični vici funkcionirale že zelo preproste igre pomenov, kot je naslednja:

«Когда был первый съезд партии?» - «Перед вторым». (Navedeno po: Мельниченко 138).¹³¹

Občutenje vseprisotnosti politike je pripeljalo do te mere, da so nastajali vici, ki so pridajali politični pomen tudi pojavom, ki bi jih lahko v večini socialnih okolij imeli za naravne,

¹²⁶ Prevod: Stalin je izgobil pipo in poklical v NKVD, da bi jo našli. Čez nekaj časa se je pipa našla in Stalin spet kliče v NKVD, da jo prenehajo iskati. Iz NKVD odgovarjajo, da so zaradi pipe že aretirali deset ljudi. »Izpustite jih,« reče Stalin. »Ne moremo,« odgovarjajo iz NKVD. »Zakaj ne?« sprašuje Stalin. »Zato, ker so tukaj že vsi priznali, da so ukradli pipo.«

¹²⁷ Prevod: V Egiptu so našli mumijo neznanega faraona. Niso mogli določiti, kdo je to, zato so poklicali strokovnjake iz Sovjetske zveze. Kmalu so ti sporočili: »To je Ramzes XVIII.« - »Kako ste prišli do tega zaključka?« - »Sam je priznal.«

¹²⁸ Prevod: Moskva. Pri veleposlaništvu stoji ameriški avto drage znamke, zadnji model. Z različnih strani prideta dva pešca, ki se brezskrbno ustavita. Enemu uide: »Čudovit avto iz tujine!« Tedaj pade v paniko. Trudi se popraviti svojo zmotu: »Čudovit sovjetski avto! Mislim, da je sovjetska. Da, da, vsekakor. Seveda!« - »Vi kaj, ne morete na prvi pogled ločiti ameriškega avtomobila od sovjetskega?« - »Ne morem na prvi pogled ločiti ovaduha od navadnega človeka.«

¹²⁹ Prevod: Dialog zapornikov, ki sta bila obsojena na 20 let: »Zaradi česa ti sediš?« - »Zaradi ničesar.« - »Lažeš! Za nič dajejo samo 10 let!«

¹³⁰ Prevod: »Ali obstaja čas, ko bi bilo vsaj malo manj aretacij?« - »Da. Februar. Ima samo 28 dni.

¹³¹ Prevod: »Kdaj je bil prvi kongres partije?« - »Pred drugim.«

biološke in ločene od sfer, ki so izrazito povezane s politiko. Kot piše Graham, je preveč politiziran in abstrakten ton državnega diskurza sprožal vice, ki so ciljali na zanemarjanje ali ignoriranje naravnih in bioloških kategorij človeškega obstoja (94–95). Primer:

30-е годы. Мужик заполняет анкету. Вопрос: “Как вы спите с женой?” Что писать? Напишешь “слева” – пришьют левый уклон. “Справа” – правый уклон. “Сверху” – возвышение над массами. “Снизу” – идешь на поводу у масс. Написал: Сплю отдельно, занимаюсь онанизмом”. Ему дали 10 лет: “За связь с кулаком и растрату семенного фонда”. (Navedeno po: Graham 95)¹³²

Graham sicer opozarja, da vici o aretacijah niso bili tako pogosti in da so bili najbolj razširjeni tisti vici, ki so se na splošno nanašali na življenje v Sovjetski zvezi (87). Naslednji primer, ki sem navajal ga v prejšnjem poglavju, duhovito odraža konkretni odnos povprečnega državljana do sovjetske oblasti:

– Как Вы относитесь к Советской власти?

Первый ответ: – Как к собственной жене – не люблю, но терплю.

Второй ответ: – Как к собственной жене – немножко люблю, немножко боюсь, и страсть как хочется другой. (Navedeno po: Graham 87).¹³³

Meljničenko in Arhipova opozarjata na dejstvo, da sta v stalinističnem obdobju nastali dve različni politični folklori oziroma dva različna kroga ljudi, iz katerih so izvirali politični vici. Trockistični vici proti Stalinu, ki so pozneje prišli v tuje medije in se objavljali v tujih zbornikih sovjetskih vicev, so bili namreč bistveno drugačni od humorja, ki ga je NKVD beležil med delavci in kmeti. Avtorja pojasnjujeta, da so delavci in kmetje še nedavno živeli po zakonih tradicionalne družbe in so ogromno količino političnih informacij v novem obdobju še vedno »obdelovali« preko tradicionalnih folklornih modelov (tradicionalnih sižejev in motivov), zato so bili »ljudski« in »kmečki« vici bistveno drugačni od »trockističnih«. Različni skupini sta tako v novih sovjetskih razmerah trideset let nastopali proti oblasti na različen način in sta pri tem izhajali iz drugačne tradicije. Med trockističnimi

¹³² Prevod: Trideseta leta. *Mužik* [preprost ruski človek] izpolnjuje anketo. Vprašanje: »Kako spite z ženo?« Kaj naj napiše? Če napiše »z leve strani«, ga bodo dobili zaradi levega odklona. Če napiše »z desne«, zaradi desnega odklona. Če napiše »na vrhu«, bo obtožen vzvišenost nad množicami. Če napiše »spodaj«, bo moral slediti množicam. Napisal je: »Spim ločeno, onaniram.« Dobil je deset let zapora za povezanost s *kulakom* [*kulak* v ruščini pomeni tudi pest] in potratno ravnanje semenskega sklada.

¹³³ Prevod: - Kakšen je Vaš odnos do sovjetske oblasti? / Prvi odgovor: - Kot do lastne žene - ne ljubim je, ampak jo prenašam. / Drugi odgovor: - Kot do lastne žene - malo jo ljubim, malo se je bojim in strastno si želim druge.

Graham je primer sicer vzel iz emigrantske zbirke Andrejeva *«Кремль и народ»* iz petdesetih let, vendar je Meljničenko (390) našel takšen vic že v zapisih iz konca dvajsetih let.

vici proti Stalinu je bilo na primer mogoče najti predelave starih literarnih anekdot o Petru Velikem, med delavci in kmeti pa so se ob smrti Lenina, Kirova in Stalina pojavljale zgodbe, ki so močno spominjale na nekatere stare ljudske pripovedi (Архипова in Мельниченко 27–28).¹³⁴ Pančenko opozarja, da so bili tako mnogi politični vici povezani tudi s političnimi boji znotraj komunistične partije, medtem ko »spodnji sloji«, številni delavci in kmetje v svojih humorističnih pripovedih in pesmih o sovjetski državi in voditeljih niso niti videli nobenega političnega smisla (Панченко 8).

Med Veliko domovinsko vojno so bili vici začasno legalizirani, toda v zelo omejeni obliki, predvsem v službi sovjetske propagande in kot oblika humorja za vojake na frontah. Vici so se tisti čas tako pojavili tudi v uradnem tisku. Po eni strani se je v vice spreminjala protinemška publicistika, zanimivo pa je, da so se v tisku pojavile tudi nove, prilagojene predelave starejših [prepovedanih] vicev (Мельниченко 12).

4.4 Politični vici v obdobju odjuge

Po Stalinovi smrti in z začetkom »destalinizacije« se je represija nad političnimi vici zmanjšala in je kazenski pregon zaradi vicev v praksi skoraj izginil, čeprav so bili uradno še vedno prepovedani.¹³⁵ Meljničenko pojasnjuje, da država ni mogla nadzorovati te sfere komunikacije [ustnih vicev], zato se je odločila, da jih ignorira (Мельниченко 14). Isti avtor celo trdi, da za drugo polovico obstoja Sovjetske zveze [od smrti Stalina do razpada Sovjetske zveze] ne obstaja niti eden zanesljiv primer sodnega pregona za pripovedovanje vicev (Мельниченко 14), vendar zelo redki primeri takšnega pregona vendarle obstajajo tudi v času po Stalinovi smrti. Leta 1983 je bila denimo zaradi »sistematične propagande« v obliki vicev na tri leta zapora obsojena Irina Curkova iz Leningrada (Graham 9). Dmitriev razlaga, da so kazenski pregon nadomestili mehkejši disciplinski ukrepi, kot sta izguba službe ali uničenje kariere (Дмитриев 55).

Zaradi odsotnosti pregona so vici postali še bolj priljubljeni. Meljničenko opisuje čas od šestdesetih do osemdesetih let za zlato dobo sovjetskih vicev, v katerem je postalo vprašanje

¹³⁴ Glej primera v podpoglavju »Zakaj so vici v ruščini *анекдоты*?«

¹³⁵ Po 190. členu Kazenskega zakonika RSFSR je bila v času po Stalinu zakonsko mogoča kazen do 7 let zapora za »klevetanje sovjetske državne ureditve« (Мельниченко 14). V času Brežnjeva je bila po 190. členu kazenskega zakonika mogoča zaporna kazen do 3 let zaradi »propagiranja znanih neresnic, ki klevetajo sovjetski sistem« (Graham 8–9).

»Новый анекдот слышал?«¹³⁶ med sovjetskimi prebivalci že skoraj način pozdravljanja, pripovedovanje vicev pa priljubljen način preživljanja časa (Мельниченко 14). Razmišljanje o aktualnem dogajanju v sovjetski družbi je s širitvijo političnih vicev dobilo nov razmah. Sociolog Anatolij Dmitriev ima šestdeseta leta za čas, ko se je v Sovjetski zvezi preko folklore, kamor spadajo tudi vici (*анекдоты*) in *častuške*, pojavilo javno mnenje v sodobnem pomenu besede, ki ga je bilo mogoče spremljati v različnih prijateljskih krogih, za kuhinjsko mizo, na različnih zabavah (Дмитриев 41).

Kljub razširjenemu ustnemu pripovedovanju vicev v zasebnem življenju vicev ni bilo mogoče brati nikjer v tisku. Meljničenko je v uradnem tisku odjuge našel le eno omembo o vicih v obravnavanem obdobju, pa še ta je bila izrazito kritična (Мельниченко 14).¹³⁷ Tudi sovjetski akademiki v drugi polovici 20. stoletja niso priznavali obstoja sovjetskih političnih vicev, temveč so priznavali in sistematično preučevali le [predrevolucionarne] zgodovinske in literarne anekdote. Velika pozornost je bila denimo namenjena obdobju Petra Velikega, kjer so učenjaki preučevali anekdote, govornice in druge ustne žanre kot odraz javnega mnenja 18. stoletja. Teoretiki so razvijali teorije starih anekdot, se ukvarjali z odnosom med ustnimi in literarnimi anekdotami ter z umetniško specifikom anekdote, medtem ko so hkrati zanemarili preučevanje aktualnih sovjetskih vicev (Мельниченко 15).

Graham piše, da je oblast sicer poskušala promovirati tudi »uradne« šale, ki so bile objavljene v različnih knjigah in uradno dovoljenih publikacijah, kot je *Крокодил* [sovjetska satirična revija], »dovoljeni« humor je bil med drugim prisoten tudi na televiziji. Te šale so bile po kompoziciji podobne »neuradnim« vicem, a z vsebino, ki jo je odobraval država, vendar ti poskusi niso uspeli tekmovati proti ljudskim različicam vicev (10). Uradne različice humorja so redko nosile naziv *анекдоты*, pogostejše so se imenovale *шутки*, *миниатюры*, *хохоты*, *репризы для клоунов* in podobno (Graham 11). *Анекдоты* so tako označevale predvsem tiste vice, ki jih je oblast poskušala cenzurirati.

¹³⁶ Prevod: »Si slišal novi vic?«

¹³⁷ Šlo je za javno pismo rudarskega delavca in izrednega študenta Nikolaja Kuricina časopisu *Известия* 29. 2. 1964, v katerem je pisec pisal, kako je v vrsti v neki hranilnici poslušal, kako si ljudje med seboj pripovedujejo politične vice o slabi letnini. Pisec je to šaljenje doživljal kot kočljivo, zoprno in plehko, medtem ko je bila v vicih omenjena pomanjkljivost zanj le začasna. Predlagal je, da se pošlje pripovedovalce vicev na potovanje iz Moskve do Nahodke [mesto na Daljnem vzhodu, v bližini Vladivostoka], na katerem naj preštejejo vse dosežke Sovjetske zveze, izračunajo bilanco [med dosežki in pomanjkljivostmi] in rezultate javno predstavijo na Rdečem trgu. Po mnenju Kuricina rezultat ne bi bil vreden vica, ampak bi bil »ruski, sovjetski čudež« (*«русское, советское чудо»*) (Povzeto po: Мельниченко 14).

Bistvena sprememba s prihodom Nikite Hruščova na oblast je bila tako imenovana »destalinizacija«. Hruščov je leta 1956 na 20. kongresu Komunistične partije obsodil Stalinov kult osebnosti, obsežnost stalinističnega terorja in represije ter kmalu začel izvajati številne ukrepe, ki so omehčali totalno državno nadzorovanje družbenega dogajanja in dali sovjetskim prebivalcem nekoliko večje civilne svoboščine, zmanjšal se je pritisk na svobodo govora, mišljenja in kulturnega udejstvovanja. Hruščevo prizadevanje, da po koncu Stalinove vladavine in od 20. kongresa KPSZ v čim večji meri »izbriše« njegovo dediščino, se je poznala tudi v številnih političnih vicih, kot so denimo naslednji:

Перед докладом о культе личности Хрущев бегал в Мавзолей пощупать пульс у Сталина. (Navedeno po: Graham 90)¹³⁸

После доклада на XX съезде кто-то из зала: «А почему вы молчали?». Хрущев: «Кто спрашивает?» (Мочлание.) «Вот потому и мы молчали!». (Navedeno po: Мельниченко 248)¹³⁹

После XX съезда Хрущев задумал убрать Сталина из Мавзолея и стал предлагать его разным странам. Никто не пожелал взять, только Израиль согласился. «Вам то и не дадим, – ответил Хрущев – У вас он еще воскреснет!» (Navedeno po: Мельниченко 248)¹⁴⁰

Состоялся XX съезд КПСС, на котором Хрущев развенчал культ личности Сталина. Везде в учреждениях сняли портреты генералиссимуса. А в одном из колхозов забыли это сделать. Однажды сюда приехал инструктор райкома партии. Увидев, посмотрел на парторга колхоза: «Что это такое? Немедленно Сталина снять, а Хрущева – повесить!». (Navedeno po: Мельниченко 249).¹⁴¹

Veliko število vicev je sprožila sama osebnost sovjetskega voditelja Nikite Hruščova, ki je sčasoma med ljudmi pridobil podobo preprostega in neizobraženega človeka in katerega podoba se je bistveno razlikovala od velikih zgodovinskih predhodnikov, tj. Lenina in Stalina. Takšno primerjavo denimo prikazuje naslednji vic:

¹³⁸ Prevod: Preden je dal svoj govor o kultu osebnosti, je Hruščov tekel v Mavzolej, da preveri Stalinov puls.

¹³⁹ Prevod: Po govoru na 20. kongresu nekdo v dvorani zakriči: »Zakaj pa ste bili tiho?« Hruščov: »Kdo to sprašuje?« (Tišina.) »No, ravno zato smo bili tudi mi tiho.«

¹⁴⁰ Prevod: Po 20. kongresu je Hruščov prišel na idejo, da odstrani Stalina iz Mavzoleja in ga ponudi različnim državam. Nihče ga ni želel vzeti, razen Izrael. »Vam pa ga ne damo,« je odgovoril Hruščov, »Pri vas bo še vstal od mrtvih!«

¹⁴¹ Prevod: Potekal je 20. kongres KPSZ, kjer je Hruščov razkrinkal in obsodil Stalinov kult osebnosti. V vseh ustanovah so sneli potret generalisimusa [Stalina], samo v enem kolhozu so na to pozabili. Nekega dne je tja prišel inštruktor iz območnega komiteja. Ko je videl, da tam še vedno stoji stari portret, je takoj pogledal partijca iz kolhoza in mu rekel: »Kaj je to? Takoj snemite Stalina in obesite Hruščova!«

Умирает Хрущев. На том свете его ведут по коридору. На дверях таблички: Ленин ТК. Хрущев спрашивает: "Что значит ТК?". "Ленин - теоретик коммунизма". Идут дальше, надпись: "Сталин ТК" Хрущев: "???" "Сталин - тиран коммунизма" Идут дальше, надпись: "Хрущев ТК". Хрущев: "Ну а я?" "А ты... Ты тепло кукурузное." (Navedeno po: Мельниченко 90).¹⁴²

Poleg tega, da je njegov naziv bistveno »pomanjšan« v primerjavi z Leninom in Stalinom, ima zadnji vic tudi referenco na koruzo. Hruščov je v času svojega mandata močno promoviral pridelavo koruze, vendar so splošni neuspehi kmetijske politike njegove vlade sprožali veliko število vicev, ki so politično dogajanje pogosto kombinirali tudi z drugimi lastnostmi, ki so pri ljudeh odpravljalale psihološke inhibicije in sprožale smeh. Naslednji vic tako kombinira rezultate takratne kmetijske politike in plešavost sovjetskega voditelja:

Армянское радио спрашивают:

– Как называется прическа Хрущева?"

– Урожай 1963 года. (Navedeno po: Graham 91).¹⁴³

Vici so velikokrat nastajali kot neposredna reakcija na aktualne politične in druge dogodke. Eden od takšnih primerov je bila denimo organizacija razstave abstraktnih umetnikov v moskovskem Manežu, ki ga je Hruščov, nevajen tovrstne umetnosti, močno kritiziral, pri čemer je uporabljal tudi psovke. Ljudska domišljija je dogodek preoblikovala v serijo vicev o Hruščovu v Manežu:

Пришел Хрущев на выставку абстракционистов. «Что это такое?» - «Пейзаж, Никита Сергеевич». - «Ну-ну. А что это такое?» - «Портрет женщины в большой шляпе, Никита Сергеевич». - «А что это за жопа с ушами?» - «Это зеркало, Никита Сергеевич». (Navedeno po: Мельниченко 767).¹⁴⁴

Podobno velja za številne druge teme. V naslednjem primeru denimo pri razhajanjih med različnimi državami »socialističnega« tabora:

¹⁴² Prevod: Hruščov umira. V onostranstvu ga peljejo po hodniku. Na vratih so tablice. Na eni piše: 'Lenin TK'. Hruščov vpraša: »Kaj pomeni TK?« - »Lenin - teoretik komunizma.« Hodijo naprej in Hruščov vidi nov napis: 'Stalin TK'. Hruščov spet vpraša, zakaj piše »TK«. »Stalin - tiran komunizma.« Hodijo dalje, Hruščov vidi napis: 'Hruščov TK'. Hruščov: »Kaj pa jaz?« »Ti pa si ... tepec koruzni.«

¹⁴³ Prevod: Vprašanje za Armenski radio [Radio Erevan]: »Kako se imenuje frizura Hruščova?« - [Odgovor:] »Pridelek leta 1963.«

¹⁴⁴ Prevod: Hruščov je prišel na razstavo abstrakcionistov. »Kaj je to?« - »Pejzaž, Nikita Sergejevič.« - »No, no. Kaj pa je to?« - »Portret ženske z velikim klobukom, Nikita Sergejevič.« - »Kaj pa je to za ena rit z ušesi?« - »To je ogledalo, Nikita Sergejevič.«

Вопрос к докладчику: «Какие главные достижения лагеря социализма за последние годы?» - «О, достижения очень значительные! Раньше был всего один социалистических лагер. После ссоры с Югославией их стало два. После ссоры с Албанией – целых три. А если еще СССР окончательно рассорится с Китаем... Динамика роста очевидна.» (Navedeno po: Мельниченко 145)¹⁴⁵

V času odjuge v šestdesetih letih se je uveljavila specifična forma sovjetskih političnih vicev, ki je postala slavna po vseh državah, ki so se sklicevale na socializem. Gre za vice tipa *армянское радио*, ki jih v našem prostoru bolje poznamo kot vice *Radia Erevan*. Vici armenskega radia so bili sestavljeni iz določenega vprašanja, kot bi ga lahko v namišljeni radijski oddaji zastavil poslušalec, in določenega odgovora, ki bi ga v takšnem primeru dal govorec na radijski postaji. Kot razlagata Šmeleva in Šmelev, je ime »armenski radio« oziroma *Radio Erevan* nastalo pod vplivom ruskega kulturega konteksta šestdesetih let. Po eni strani je bil radio v šestdesetih letih najbolj priljubljen medij med sovjetskim prebivalstvom, na radijskih postajah so bile pogoste oddaje, kjer so voditelji radijskih oddaj odgovarjali na različna pisma poslušalcev, pri čemer je bilo znano, da so si velik del vprašanj izmislili sami avtorji oddaj, da bi lahko posredovali ideološko ustrezne odgovore. Po drugi strani je na ime vplivala starejša kulturna tradicija: od začetka 20. stoletja so v Rusiji obstajale t.i. armenske uganke (*армянские загадки*), ki so bile sestavljene iz nenavadnih vprašanj in še bolj absurdnih odgovorov (Шмелева, Шмелев 99), prav tako so v tistem obdobju med Rusi obstajali vici o Armencih, ki so dajali neumne, absurde ali grde odgovore na določena vprašanja (Шмелева in Шмелев 101). Kot razlaga Dmitriev, so bili odgovori Radia Erevan navadno izrazito paradoksalni, vprašanja in odgovori so pokrivali vse sfere življenja, najbolj znani vici tega tipa pa so povezani s primitivno propagando, neumnostjo politikov in praznimi besedami oblasti. Za uspeh vicev armenskega radia so bila v veliki meri zaslužna dejanska protislovja sovjetskega sistema (Дмитриев 41–42). Ta so dajala potencialno gradivo in so bila v vicih še dodatno potencirana, kar je imelo duhoviti učinek.

Za prikaz bom v nadaljevanju predstavil nekaj primerov vicev Radia Erevan, ki so v obliki dialoga komentirali najrazličnejše pojave in dogodke v sovjetskem življenju. Navedeni vici prikazujejo, kako širok nabor tem so pravzaprav pokrivali politični vici. Prvi se nanaša na politiko Hruščova, drugi se poigrava z idejami o bodoči odpravi države v komunizmu in represijo v realni sovjetski sedanjosti, tretji načenja kavkaško etnično rivalstvo med Armenci

¹⁴⁵ Prevod: Vprašanje za poročevalca: »Kateri so glavni dosežki socialističnega tabora v zadnjih letih?« - »O, zelo pomembni dosežki! Prej je obstajal samo eden socialistični tabor. Po sporu z Jugoslavijo sta nastala dva. Po sporu z Albanijo – celo trije. Če pa se Sovjetska zveza dokončno spre še s Kitajsko ... je dinamika rasti očitna.«

in Gruzinci, četrti skozi odnos med moškim in žensko apelira na vlogo partije v vsakdanjem življenju ljudi:

A/p «Является ли Хрущев великим человеком?» - «Да. Сорок лет капиталисты не могли развалить экономику СССР, а Хрущев сумел менее чем за десять» (Navedeno po: Мельниченко 262).¹⁴⁶

A/p «Будут ли при коммунизме сажать за анекдоты?» - «Не за анекдоты, а за решетку» (Navedeno po: Мельниченко 660).¹⁴⁷

A/p «Какой город самый красивый?» - «Ереван». - «Сколько надо атомных бомб, чтобы уничтожить самый красивый город?» - «Мы ошиблись. Самый красивый город – Тбилиси» (Navedeno po: Мельниченко 662).¹⁴⁸

A/p «Чем женщина держит мужчину?» - «Американка – шиком. Еврейка – криком. Немка – делом. Француженка – грацией. Русская – парторганизацией» (Navedeno po: Мельниченко 748).¹⁴⁹

Zelo številni so bili politični vici, ki so se na sproščen način poigrali z različnimi elementi sovjetske uradne ideologije in diskurza ter jih postavljali na glavo. Tukaj bom navedel le nekaj naključnih primerov, ki sem jih vzel iz Meljničenkovega zbornika:

Учительница: «Для советского человека нет ничего невозможного». Школьник: «А вы можете запихнуть пасту обратно в тюбик?» (Navedeno po: Мельниченко 115).¹⁵⁰

A/p «Есть ли в СССР бедняки?» - «Да, это слуги народа, у которых ничего своего нет: квартира государственная, дача государственная, автомашина государственная». (Navedeno po: Мельниченко 121).¹⁵¹

«Знаешь, что такое КПСС?» - «?» - «Набор глухих согласных». (Navedeno po: Мельниченко 140).¹⁵²

¹⁴⁶ Prevod: Armenski radio: »Ali je Hruščov velik človek?« - »Da. Kapitalistom štirideset let ni uspelo uničiti sovjetskega gospodarstva, Hruščev pa je to zmogel v manj kot desetih.«

¹⁴⁷ Prevod: Armenski radio: »Ali bodo ljudje v komunizmu sedeli za vice?« - »Ne bodo sedeli za vice, temveč za rešetko.«

¹⁴⁸ Prevod: Armenski radio: »Katero je najlepše mesto?« - »Erevan.« - »Koliko atomskih bomb je potrebnih, da se uniči najlepše mesto?« - »Zmotili smo se. Najlepše mesto je Tbilisi.«

¹⁴⁹ Prevod: Armenski radio: »Kako ženska zadrži moškega pri sebi?« - »Američanka s šikom, Judinja s kričanjem, Nemka z delom, Francozinja z eleganco, Rusinja pa s partijsko organizacijo.«

¹⁵⁰ Prevod: Učiteljica: »Nič ni nemogoče za sovjetskega človeka.« Učenec: »Ali vi lahko spravite pasto nazaj v tubo?«

¹⁵¹ Prevod: (Radio Erevan) »Ali so v Sovjetski zvezi reveži?« - »Da, to so služabniki ljudstva, ki nimajo ničesar svojega: stanovanje je državno, dacha je državna, avto je državni.«

¹⁵² Prevod: »Ali veš, kaj je KPSS?« - »?» - »Niz nezvenečih soglasnikov.«

На уроке истории. Ученица: «В Древнем Риме вся власть принадлежала патрициям...». Учитель (спросонья): «Партиям!». (Navedeno po: Мельниченко 131).¹⁵³

В коммунистическом отделении райа во время политехучебы выяснилось, что один коммунист ничего не знает о диктатуре пролетариата. Об этом упомянул докладчик на партсобрании. Выкрики: «Гнать его из коммунистов! Позор! Кто такой? Как зовут?» - «Карл Маркс». (Navedeno po: Мельниченко 117).¹⁵⁴

Nekateri vici so tudi vidno aludirali na idejo bodoče komunistične družbe, ki jo je v bodočnosti napovedoval uradni marksistično-leninistični »kanon«. V času Hruščova se je to med drugim manifestiralo v parodijah njegove izjave, da bo komunizem nastopil v naslednjih dvajsetih letih:

«Через двадцать лет мы будем жить при коммунизме». - «Мы-то не доживем, а наши дети ... Детей жалко!» (Navedeno po: Мельниченко 155)¹⁵⁵

На повестке дня колхозного собрания ремонт сарая и строительство коммунизма. Председатель: «Поскольку досок нет, перейдем сразу ко второму вопросу». (Navedeno po: Мельниченко 156).¹⁵⁶

Американский миллиардер приехал в СССР, скупил все товары в ГУМе и объявил бесплатную раздачу товаров. Произошла свалка, были убитые и раненые. Спрашивают: «Зачем вам это было нужно?» Миллиардер: «Хотел видеть коммунизм воочию: распредели по потребностям...» (Navedeno po: Мельниченко 160).¹⁵⁷

Tudi na splošno ni manjkalo humornih ljudskih komentarjev na uradna poročila, kot so denimo tista o domnevnem materialnem izobilju in blaginji v Sovjetski zvezi:

А/р «Что будет, когда умрет Хрущев?» - «Кончится изобилие, и начнется нормальная жизнь». (Navedeno po: Мельниченко 260).¹⁵⁸

¹⁵³ Prevod: Pri pouku zgodovine. Učenka: »V antičnem Rimu je vsa oblast pripadala patricijem ...« Učitelj (zaspano): »Partijcem!«

¹⁵⁴ Prevod: V komunističnem oddelku raja se je v času političnega seminarja izkazalo, da eden komunist ne ve ničesar o diktaturi proletariata, na kar poročevalec opomni na partijskem sestanku. Kriki: »Naženite ga iz komunistov! Sramota! Kdo je to? Kako mu je ime?« - »Karl Marx.«

¹⁵⁵ Prevod: »Čez dvajset let bomo živeli v komunizmu.« - »Mi tega ne bomo dočakali, naši otroci pa ... ubogi otroci.«

¹⁵⁶ Prevod: Na dnevnem redu zbora kolhoza sta popravilo skednja in gradnja komunizma. Predsednik: »Ker nimamo desk, gremo naravnost na drugo točko.«

¹⁵⁷ Prevod: Ameriški milijarder je prišel v Sovjetsko zvezo, kupil vse blago v GUM-u [glavno nakupovalno središče v Moskvi] in razglasil brezplačno razdeljevanje blaga. Prišlo je do prerivanja, bili so ubiti in ranjeni. Sprašujejo ga: »Čemu vam je bilo to potrebno?« Milijarder: »Želel sem videti komunizem na lastne oči: razdeli po potrebah ...«

¹⁵⁸ Prevod: (Radio Erevan) »Kaj bo potem, ko bo umrl Hruščov?« - »Končalo se bo izobilje in začelo se bo normalno življenje.«

«Ты регулярно читаешь прессу?» - «Конечно. Иначе откуда бы я знал, что я хорошо живу?»
(Navedeno po: Мельниченко 617)¹⁵⁹

Gospodarske težave sovjetske ureditve so se v vsakdanjiku prebivalcev med drugim poznale v pomanjkanju določenih dobrin in dolgih čakalnih vrstah pred trgovinami, ki so bile zaznamovane s serijo političnih vicev o vrstah in pomanjkanju. Ti vici so obstajali že v času Stalina, vendar so bili razširjeni tudi pozneje v obdobju odjuge, še posebej pa pozneje v obdobju zastoja:

Один москвич, стоящий в очереди за продовольственными товарами, спросил другого: «Кто виноват в этом всем?» - «Конечно, Хрущев». - «Запомните, вы за мной. Я пойду дам ему по физиономии, а потом вернусь». Когда он вернулся, сосед спросил его: «Ну что, дал ему по морде?» - «Нет, там очередь еще больше, чем здесь». (Navedeno po: Мельниченко 258)¹⁶⁰

В магазине. «У вас нет мяса?» - «Нет, у нас нет рыбы, а мяса нет в соседнем отделе». (Navedeno po: Мельниченко 549)¹⁶¹

2000-й год. Коммунизм. Мальчик на улице нашел монетку, принес ее домой и спросил у мамы, что это за предмет. «Это монетка, сынок, — отвечает мама. — Раньше с такими монетками люди ходили в магазины, покупали на них хлеб, мясо». - «А что такое мясо, мама?»¹⁶²

Arhipova in Meljničenko opazata, da je v drugi polovici 20. stoletja prišlo do povečanja števila sovjetskih političnih vicev, ki niso nikoli obstajali v Sovjetski zvezi. Tako je nastal nekakšen razcep med »pristnimi«, »domačimi« in »umetnimi«, »emigrantskimi« [navedene pojme uvajam za potrebe magistrske naloge] sovjetskimi vici. Prve vice so si zares izmišljevali in pripovedovali prebivalci Sovjetske zveze, vici so doživeli »folklorno obdelavo« ter se ohranili v številnih dnevnikih, spominih in poročilih. Po drugi strani pa so v zbornikih v tujini obstajali sovjetski vici, ki niso nikoli zares krožili v sovjetski družbi – bodisi so bili to vici, ki so skozi številne prepise bistveno spremenili svojo vsebino, nekatere vice pa so si lahko preprosto izmislili emigrantski sestavljalci zbornikov, vendar so se tudi slednji, »umetni« vici uspeli ohraniti preko prepisov iz enega zbornika v drugega. Arhipova in Meljničenko takšno prepisovanje vicev primerjata s spisi in letopisi srednjeveške kulture, ki

¹⁵⁹ Prevod: »Redno bereš časopise?« - »Seveda. Kako pa bi drugače vedel, da dobro živim?«

¹⁶⁰ Prevod: Neki Moskovčan stoji v vrsti za živila in vpraša drugega: »Kdo je kriv za vse to?« - »Hruščov, seveda.« - »Zapomnite si, vi ste [v vrsti] za meno. Grem mu dat eno po fizionomiji [obrazu], potem pa se vrnem.« Ko se je vrnil, ga je sosed vprašal: »Kaj, si mu dal po gobcu?« - »Ne, tam je vrsta še daljša kot tukaj.«

¹⁶¹ Prevod: V trgovini. »Ali pri vas nimate mesa?« - »Ne, mi nimamo rib, mesa ni v sosednjem oddelku.«

¹⁶² Prevod: Leto 2000. Nastopil je komunizem. Deček je na ulici našel kovanec, ga prinesel domov in vprašal mamo, kaj je to. »To je kovanec, sinček,« odgovarja mama, »prej so s takšnimi kovanci ljudje hodili v trgovine ter kupovali kruh in meso.« - »Kaj pa je meso, mama?«

so imeli malo skupnega z ljudskimi običaji, a so po zaslugi prepisov še naprej živeli svoje življenje, čeprav jih ni družba, za katero so bili vici ustvarjeni, nikoli usvojila (Архипова in Мельниченко 34–35).

4.5 Politični vici v obdobju zastoja

Zlata doba sovjetskih vicev se je nadaljevala z nastopom vladavine Leonida Brežnjeva in začetkom stagnacije sovjetskega gospodarstva in družbenega razvoja. V t.i. obdobju zastoja, ki traja od sredine šesetdesetih do sredine osemdesetih let 20. stoletja, so se politični vici še posebno »razmnožili«. Graham pojasnjuje, da je [takrat] začela kritična masa ljudi sprejemati uradno govorico kot neiskrene, mehanicistične predstave in umirajoči govor ter jo začela dojemati kot smešno. Teksti množičnih medijev so imeli že v sebi vgrajeno protislovje in so spodbujali ironične odzive, izgubljala se je povezava med označevalcem in označencem, kar je botrovalo k povečanju števila vicev (19). Po avtorjevih besedah se je v »ideološkem obnašanju« obdobja zastoja okrepila uporaba verbalnih in drugih simbolov, vendar je imel »državni mit« svoje slepe pege, zaradi katerih je bil konstantno ranljiv pred vici, ki so lahko ta mit zaobšli (101). Primer tistega obdobja so denimo vici, ki so parodirali uradno praznovanje stoletnice Leninovega rojstva:

Армянское радио. «Почему перед ленинским юбилеем уволили столько директоров предприятий?» - «Перестарались. Скульптурная фабрика спроектировала фонтан "Ленинская струя"; мыловаренный завод выпустил мыло "По заветным ленинским местам"; парфюмерная фабрика – духи "Запах Ленина" и пудру "Ленинский прах"; фабрика детских игрушек – мавзолеев с кнопкой; нажмешь – вылетает гробик со Сталиным; часовой завод – часы-броневичок с Лениным-кукушкой [...]; трикотажная фабрика – бюстгалтеры "Горки Ленинские"; спиртоводочный завод – новую водку "Ленин в разливе"; кроватный завод – трехспальную кровать "Ленин всегда с нами"; мясокомбинат – колбасу, красную внутри с белым "СТО" из сала в разрезе; птицекомбинат – "Яйца Ильича" (куриные яйца с портретом Ленина); в парке открыли стрелковый тир имени Фанни Каплан». (Navedeno po: Мельниченко 178)¹⁶³

¹⁶³ Prevod: Radio Erevan. »Zakaj so pred Leninovo obletnico odpustili toliko direktorjev podjetij?« - »Preveč so se trudili. Kiparska delavnica je sprojektirala fontano 'Leninov tok'; tovarna mila je izdala milo 'Po cenjenih Leninovih mestih'; parfumerija – parfum 'Leninov vonj' in puder 'Leninov praž'; tovarna otroških igrak – mavzolej z gumbkom; pritisneš na gumb in ven skoči grob s Stalinom; tovarna ur – bronasto uro s kukavico-Leninom [...] tovarna pletenin – modrce 'Leninove gore'; tovarna žganja – novo vodko 'Lenin v potokih'; tovarna postelj – posteljo za tri osebe z imenom 'Lenin je vedno z nami'; mesni kombinat – klobaso, ki je znotraj rdeča, v prerezu pa ima belo oznako 'СТО' iz soli; perutnina – 'Jajca Iljiča' (kokošja jajca s portetom Lenina); v parku so odprli strelišče Fanni Kaplan [socialna revolucionarka, ki je poskušala narediti atentat na Lenina in jo je usmrtila boljševistična čeka].«

Воспитательница, увидев перебежавшего дорогу зайца: «Кто это, дети? (Дети молчат.) Ну, о ком мы столько песенок пели?». Дети (хором): «Дедушка Ленин!». (Navedeno po: Мельниченко 180)¹⁶⁴

В психбольнице комиссия обследует идиота: «Ваше имя?» - «Эээээ...» - «Фамилия?» - «Бээээ...» - «На что жалуетесь?» - «Мээээ...» - «А какой сейчас год?» - «Юбилейный!» (Navedeno po: Мельниченко 180)¹⁶⁵

Graham razlaga, da je bil takšen odnos med mitom in vicem še posebej prisoten v takratnih razmerah, ko je spopad idej vse bolj prehajal na čisto tekstualno raven (101). Avtor razlaga, da uradnih ideoloških ciljev in principov ni več spremljalo rutinsko institucionalno nasilje z gulagi in usmrčitvami, ampak so le-ti [za razliko od stalinizma] večinoma ostajali na jezikovni in simbolni ravni. Država ni več agresivno preoblikovala socialne stvarnosti v skladu z uradnim modelom oziroma je to počela v bistveno manjši meri. Kljub preganjanju nekaterih vidnejših predstavnikov inteligence (Pasternak, Brodski, Sinjavski, Solženicin in drugi) je država v obdobju po Stalinu raje kot z represivnimi organi (policija, vojska) poskušala podrežati inteligenco preko ideoloških institucij (kulturna industrija, šole, množični mediji itd.), politični organi, kot sta bila KGB ali Centralni komite KPSZ, pa so razširili svoje dejavnosti tudi na področja nadziranja kulturne industrije in iskanja »ideoloških deviacij [odstopanj od norme]«. V takšnem okolju, ki se je bistveno razlikovalo od stalinizma, je uradni državni diskurz porajal nove pomenske in pragmatične povezave [ki so dajale gradivo za porajanje vicev] (116–117). Ob tem sam dodajam, da je vseeno potrebno imeti v mislih, da se je s koncem »odjuge«, ki jo najbolj simbolizirata odstavitev Nikite Hruščova in nastop Leonida Brežnjeva na položaj generalnega sekretarja komunistične partije leta 1964, ponovno okrepila represija ter povečal partijski nadzor nad družbenim in kulturnim dogajanjem, vendar sta bili nadzor in represija vendarle milejši v primerjavi z vladavino Stalina, kar daje določeno podporo Grahamovi razlagi, da je spopad idej prehajal s fizičnega na tekstualno raven.

Pjotr Vailj in Aleksandr Genis pojasnjujeta, da so se vici [kot neuradni, prepovedani žanr] okrepili z izgubo skladnosti (konsenza) med partijo in ljudstvom: medtem ko je 50-ta leta spremljal otipljiv občutek optimizma in navdušenja ob destalinizaciji, ko so se uradni slogani skladali s popularnimi slogani, je do konca 60-ih prišlo do razširjene nagnjenosti k cinizmu,

¹⁶⁴ Prevod: Vzgojiteljica je videla zajca, kako teče čez cesto: »Kdo je to, otroci?« (Otroci so tiho.) »No, o kom smo peli toliko pesmic?« Otroci (v zboru): »Stric Lenin!«

¹⁶⁵ Prevod: V psihiatrični bolnišnici komisija zaslišuje idiota: »Vaše ime?« - »Eeeee ...« - »Priimek?« - »Beee ...« - »Kaj vas moti?« - »Meee ...« - »Katerega leta smo zdaj?« - »Obletnica!«

ironiji in satiri, po Grahamu pa tudi do občutja o omejenih možnostih umetniškega eksperimentiranja in raznovrstnosti v množičnih medijih, kar je dalo še poseben pečat vicem kot obliki izražanja in zabave (108). Zavest o stagnaciji se neposredno izraža tudi v vsebini nekaterih vicev. Klasičen primer je naslednji, kjer so obdobja sovjetskih voditeljev ponazorjena z analogijo lokomotive (kot opozarja Graham, pogoste uradne metafore), ki naleti na uničeno železnico:

Наш паровоз вперед летит! Вдруг—остановка, дальше разобраны рельсы. Как поступают вожжи?

Ленин: Выйти всем на субботник и построить дорогу.

Сталин: Первый вагон расстрелять. Второй расстрелять, если до завтра не проложит рельсы.

Хрущев: Разобрать рельсы сзади и проложить вперед.

Брежнев: Закрывать занавески и качать вагоны, как будто мы едем, и объявлять станции.
(Navedeno po: Graham 110).¹⁶⁶

Mnogi vici so bili prežeti z izgubo vere v socialistične ideale, kar nakazuje na izgubo ideološkega konsenza med sovjetsko partijo in ljudstvom ter nagnjenost k cinizmu, ironiji in satiri, kot sta to omenjala Vailj in Genis:

Воскрес Маркс и попросил дать ему выпустить по радио. Ему разрешили сказать одну фразу.
Маркс: «Пролетарии всех стран, извините!» (Navedeno po: Мельниченко 116).¹⁶⁷

Плакат у обкома: «Кто у нас не работает, тот не ест». (Navedeno po: Мельниченко 122).¹⁶⁸

«Почему решили вступить в партию?» - «Для этого есть четыре причины. Жена-иждивенка. Двое детей. И мать с маленькой пенсией». (Navedeno po: Мельниченко 123).¹⁶⁹

Один из членов ЦК привез к себе в Москву старушку-мать из деревни. Она осмотрела его апартаменты, пообедала вместе с ним за роскошным столом. Старушка становилась все грустней

¹⁶⁶ Prevod: Naša lokomotiva leti naprej! Naenkrat pa lokomotiva naleti na razstavljene tračnice in se ustavi. Kako se s problemom soočijo voditelji?

Lenin: Vsi naj gredo na *sobotnik* [sobotno udarniško delo] in zgradijo železnico.

Stalin: Razstrelite prvi vagon. Če do jutri še vedno ne bo tračnic, razstrelite še drugega.

Hruščov: Razstavite tračnice zadaj in jih položite spredaj.

Brežnjev: Zagrnite zavese in porivajte vagone, da izgleda, kot da se vozimo, in najavljajte postaje.

¹⁶⁷ Prevod: Marx je vstal od mrtvih in prosil, da mu dovolijo nastopiti na radiu. Dovolili so mu, da pove eno frazo. Marx: »Proletarci vseh dežel, oprostite!«

¹⁶⁸ Prevod: Plakat na pokrajinskem komiteju: »Kdor pri nas ne dela, ta ne je.«

Bistvo vica je v dvournem pomenu besedila plakata. Namesto, da bi slogan poudarjal, da naj si vsak prisluži kruh s svojim delom, slogan hkrati vzbuja idejo, da lahko hrano dobi samo tisti, ki si je priskrbel funkcijo v tem komiteju.

¹⁶⁹ Prevod: »Zakaj ste se odločili, da vstopite v partijo?« - »Za to so štirje razlogi. Preživljam ženo. Dva otroka. In mati z majhno pokojnino.«

и молчаливей и наконец, озираясь, шепотом сказала: «Брось это все, сынок, поехали домой, в деревню. А то ведь красные придут – повесут тебя...» (Navedeno po: Мельниченко 124).¹⁷⁰

Лозунги: «Все на благо человеку», «Все во имя человека». Прохожий: «Фамилия не написана. Но я знаю этого человека». (Navedeno po: Мельниченко 124).¹⁷¹

При капитализме человек человеку волк, а при социализме – товарищ волк. (Navedeno po: Мельниченко 153).¹⁷²

K občutku stagnacije je po Grahamu pripomogla tudi odsotnost velikih, »kataklizmičnih« zgodovinskih dogodkov v tem času, bistveno drugače od predhodne sovjetske zgodovine (111). Graham citira Andreja Nemžerja, ki je opisal sociokulturno okolje obdobja zastoja kot nekakšno postzgodovinsko, parodično idilo, ki jo zaznamuje občutje nežne melanhonije, kot da se je vse na tem svetu in v sovjetski državi že zgodilo in lahko vsak človek le še potihoma živi svoje življenje: varčuje za avto, bere *samizdat*, pije poceni vino ali kombinira te in druge sproščene dejavnosti (112). Ameriški avtor navaja, da so bile za dodatni razcvet vicev prav tako pomembne spremembe v kulturnem življenju – medtem ko so odjugo zaznamovali javni kulturni dogodki (javno branje poezije, mladinski festivali, kavarne in tako dalje), so obdobje zastoja bistveno bolj zaznamovale zasebne aktivnosti v ožjem krogu ljudi (zasebna druženja v stanovanjih, gledanje televizije, branje *samizdata*) (114). Podobno kot državna politika je tudi ljudski odziv postajal vse bolj [zgolj] simboličen. Graham citira Krongauza, ki je uradni jezik tistega časa (imenuje ga »sovjetska ruščina«) označil za diskurz, kjer so se nad informativne ali igrive funkcije postavile različne ritualne funkcije. Ritualne funkcije so bile [poleg jezika] med drugim vidne v testiranju lojalnosti članov družbe preko spremljanja (ne)udeležbe na uradnih proslavah in ustvarjanju iluzije oziroma imitiranju javnega življenja (117).

Prisotnost vicev v življenju ljudi se je odražala v novih primerih meta-vicev, v katerih si protagonisti namesto vicev izmenjujejo le številke, kar napeljuje na misel, da je bilo vicev vedno premalo in je imel vsak sveži vic posebno vrednost, poleg tega hitro izrekanje številčk ponazarja, kako so vici kratko in jedrnato komentirali določen vidik javnega ali zasebnega življenja (Graham 142). Primer:

¹⁷⁰ Prevod: Eden od članov Centralnega komiteja je k sebi v Moskvo pripeljal svojo mati, starko s podeželja. Ogledala si je njegove apartmaje, za razkošno mizo je z njim pojedla kosilo. Starka je postajala vse bolj žalostna in molčeča ter je na koncu, ozirajoč se naokrog, zašepetala: »Sine, pusti vse to, greva domov na vas. Ko bodo prišli rdeči – te bodo obesili ...«

¹⁷¹ Prevod: Slogani: »Vse za blagor človeka«, »Vse v imenu človeka«. Nekdo, ki gre mimo [si misli]: »Priimek ni napisan. Ampak poznam tega človeka.«

¹⁷² Prevod: V kapitalizmu je človek človeku volk, v socializmu pa – tovariš volk.

В тюрьме уже тысячу раз пересказаны все анекдоты. Поэтому, чтобы не тратить времени, их пронумеровали.

—Номер 67! —Смех.

—Номер 52! —Смех.

—Номер 41!

Один из заключенных хохочет, как сумасшедший.

—Да что с тобой?

—Ой, в первый раз слышу! (Navedeno po: Graham 142).¹⁷³

V šestdesetih letih se je močno povečalo število televizorjev v Sovjetski zvezi, povečevanje vpliva televizije v vsakdanjem življenju pa se je enako odražalo v vicih, ki so vse pogosteje nastajali na osnovi tekstov množičnih medijev (Graham 114–115). Barski in Pismenni sta citirala več vicev, ki reflektirajo povečano vlogo množičnih medijev v sodobnem sovjetskem življenju:

— Правда ли, что при коммунизме продукты можно будет заказывать по телефону?

— Правда. Но выдавать их будут по телевизору. (Navedeno po: Graham 115)¹⁷⁴

— Радио сообщает, что в стране изобилие продуктов, а наш холодильник пустой. В чем тут дело?

— Включи холодильник в радиосеть. (Navedeno po: Graham 115)¹⁷⁵

Ввели четвертую программу телевидения. В первый же день гражданин сел к телевизору, включил первую программу и увидел, что по ней выступает Брежнев. Переключил на вторую –

¹⁷³ Prevod: V zaporu so si že tisočkrat povedali vse vice. Zato so, da ne bi zapravljali časa, vice označili s številkami.

- Številka 67! - Smeh.

- Številka 52! - Smeh.

- Številka 41!

Eden od zapornikov se smeje kot nor.

- Ja kaj pa je s teboj?

- Oh, prvič ga slišim!

¹⁷⁴ Prevod: »Ali je res, da bo mogoče v komunizmu naročiti živila po telefonu?« »Res je. Dostavljali pa jih bodo po televiziji.«

¹⁷⁵ Prevod: »Po radiu sporočajo, da je v državi izobilje živil, naš hladilnik pa je prazen. Kako to?« »Priključi hladilnik na radio.«

снова Брежнев. На третью – опять Брежнев. Переключил на четвертую. Там сидит полковник КГБ и грозит пальцем: “Допереключаешься!” (Navedeno po: Graham 115)¹⁷⁶

Oktobra 1982 se je v uradnem časopisju (časopis komunistične mladine *Комсомольская правда*, 15. 10. 1982) pojavil še eden od redkih člankov o političnih vicih, ki kaže na nespremenjeno resen odnos oblasti do političnih vicev. Kot povzema Meljničenko, je bil članek odgovor na pismo nekega bralca Ivanova iz Nikolajeva, ki je želel z bralci časopisa diskutirati o »norčavi duhovitosti vicev, ki so si jih ljudje pripovedovali za mizo« (»кошунственное остроумие застольных анекдотов«), vendar je bil sam članek v svojem bistvu še ena javna obsodba pripovedovalcev političnih vicev, ki so bili označeni za državljansko infantilne, idejno nezrele in politično naivne, avtorja članka pa sta domnevala, da ima večina vicev zelo konkretne avtorje, ki želijo vsaj znižati, spodjedati in oskruniti, če že ne uničiti najboljša čustva sovjetskih ljudi in herojske ideale mladih (Navedeno po: Мельниченко, 13–14).

Veliko število političnih vicev je sicer še naprej smešilo sovjetskega voditelja, tedaj je bil to Leonid Brežnjev. Ljudska domišljija je Brežnjev med drugim pripisovala neumnost, ki jo je v ljudski zavesti vzbujalo tudi dejstvo, da je sovjetski voditelj ob javnih nastopih večinoma prebiral vnaprej pripravljene govore na papirju:

Стук в дверь. Брежнев роется в бумажках, находит нужную и читает: «Кто там?» (Navedeno po: Мельниченко 285).¹⁷⁷

Брежнев открывает олимпиаду 1980 года: «1980. О! О! О!». Референт: «Леонид Ильич! Это эмблема. Текст ниже». (Navedeno po: Мельниченко 284).¹⁷⁸

Брежнев привез из Америки тест для проверки годности министров. Он вызывает Косыгина. «Извини, Алексей, дружба – дружбой, это правильно, а служба – службой! Если пройдешь тест – останешься – нет, – вот тебе бог, а вот и порог!.. Сын моего отца, но не я? Ну, кто это?» - «Мой брат!» - «Годишься, иди». Заходит Подгорный и получает от Брежнева тот же вопрос. «Можно подумать?» - говорит Подгорный. Он думал час, два, потом заходит обратно и говорит: «Не

¹⁷⁶ Prevod: Uvedli so četrti TV kanal. Takoj prvi dan je neki državlján sedel k televizorju, vključil prvi program in na njem videl Brežnjeva. Preklopil je na drugi kanal – spet Brežnjev. Na tretjem – spet Brežnjev. Potem je preklopil na četrti kanal. Tam je sedel polkovnik KGB in žugal s prstom: »Preklopi nazaj!«

¹⁷⁷ Prevod: Nekdo potrka na vrata. Brežnjev premeta papirje, najde list, ki ga potrebuje, in bere: »Kdo je?«

¹⁷⁸ Prevod: Brežnjev odpira olimpijske igre leta 1980: »1980. О! О! О!« Referent: »Leonid Iljič! To je olimpijski simbol [krog]. Tekst je spodaj.«

знаю, выхоняй!.. Но кто же это? Я хотел бы знать». - «Дурак!.. Это же брат Косыгина!» (Navedeno po: Мельниченко 271)¹⁷⁹

Брежнев пришел в кабинет, один ботинок коричневый, другой черный. «Что ж вы не вернулись домой?» - «Возвращался. Там тоже один коричневый и один черный». (Navedeno po: Мельниченко 272).¹⁸⁰

Brežnjeva sta po smrti konec leta 1982 nasledila dva starejša partijska funkcionarja, Juri Andropov in Konstantin Černenko, pri čemer sta oba umrla po manj kot dveh letih vladanja. Visoka starost obeh voditeljev in vodilnih partijskih funkcionarjev nasploh sta prav tako proizvedla veliko število novih političnih vicev:

«Чем отличается монархия от социализма?» - «При монархии власть передается от отца к сыну, а при социализме – от деда к деду». (Navedeno po: Мельниченко 142)¹⁸¹

Лозунг: «Пятилетку – в четыре гроба!» (Navedeno po: Мельниченко 142)¹⁸²

А/р «Что такое 40 зубов и 4 ноги?» - «Это крокодил». - «А 4 зуба и 40 ног?» - «Это политбюро ЦК КПСС». (Navedeno po: Мельниченко 141).¹⁸³

4.6 Politični vici v času glasnosti in perestrojke

Velike družbene spremembe po letu 1985, ki sta jih prinesla *glasnost* in *perestrojka* pod novim, mlajšim voditeljem Mihailom Gorbačovom, sta se odražala tudi v kulturi političnih vicev. Vici, ki so »preživeli« sovjetsko zgodovino kot prepovedani in predvsem ustni žanr, so se v tem obdobju začeli zapisovati in svobodno objavljati v tisku.

Kot razlaga Graham, so prešteviline objave vicev sprva služile predvsem historiografskemu namenu: zapisu izgubljene, podtalne ljudske kulture. Zbiralci in izdajatelji vicev so tako sodelovali v osrednjem projektu perestrojke – zapolnitvi belih madežev (*belye pjatna*) sovjetske zgodovine (205). Meljničenko opisuje, da je v tistem času izšlo veliko zbornikov

¹⁷⁹ Prevod: Brežnjev je pripeljal iz Amerike test, da bi preveril ustreznost ministrov. Pokliče Kosigina. »Oprosti, Aleksej, prijatelji smo in prav je tako, ampak služba je služba! Če opraviš test, boš ostal, če ne pa ti bom pokazal vrata! ... Sin mojega očeta, ampak nisem jaz? No, kdo je to?« - »Moj brat!« - »Ustrezaš, pojdi.« Pride Podgorni in dobi od Brežnjeva isto vprašanje. »Lahko premislim?« vpraša Podgorni. Razmišlja uro, dve, nato se vrne in pravi: »Ne vem, naženi me! ... No, kdo pa je to? Želel bi vedeti.« - »Bedak! ... To je brat Kosigina!«

¹⁸⁰ Prevod: Brežnjev je prišel v pisarno, nosil je en rjav in en črn čevelj. »A niste šli pogledat domov?« - »Vrnili sem se. Tudi tam je en čevelj rjav in en črn.«

¹⁸¹ Prevod: »V čem se razlikujeta monarhija in socializem?« - »V monarhiji prehaja oblast z očeta na sina, v socializmu pa – z dedka na dedka.«

¹⁸² Prevod: Slogan: »Petletko – v štirih grobovih!«

¹⁸³ Prevod: (Radio Erevan) »Kaj je to – ima 40 zob in 4 noge?« - »To je krokodil.« - »Kaj pa ima 4 zobe in 40 nog?« - »To je politbiro CK KPSZ.«

političnih vicev, kjer pa so se poleg pristnih vicev, ki so bili zares prisotni v vsakdanjem sovjetskem življenju, zapisovali tudi dvomljivi, izmišljeni vici, ki so jih umetno vstavljali avtorji zbornikov. Iz enega zbornika v drugega so se tako uspeli prepisovati in reproducirati tudi slednji, zato se je v tem obdobju povečal razkorak med resnično tradicijo vicev in njihovimi knjižnimi različicami. Zaradi tega so v prihodnosti na percepcijo sovjetske družbe s strani raziskovalcev [neupravičeno] vplivali tudi pozneje izmišljeni vici [ki so jih raziskovalci utegnili dojemati kot pristen izraz življenja v Sovjetski zvezi, ne pa osebne domislice konkretnih avtorjev] (Мельниченко 14). Vici so sicer izgubljali na svoji unikatni in ekskluzivni vlogi, saj je, kot pravi Graham, od leta 1986 prišlo do eksplozije različnih žanrov, ki so bili na voljo za prenašanje humorja (235).¹⁸⁴

Graham izpostavlja, da se je tedaj [z objavljanjem zapisov] primarna funkcija vicev bistveno spremenila, enako, kot se je spremenil njihov primarni medij, saj so bili vici sedaj mobilizirani za projekt, ki je temeljil na »patosu« (206). Vici so postali oblika pričevanja o prej neomenjenih realijah sovjetskega življenja, ki jih ni bilo mogoče objavljati (208). Znanstveno preučevanje sovjetskih vicev, ki je bilo pred perestrojko zatrto¹⁸⁵, je dobilo nov zamah. Meljničenko navaja, da je bil šele leta 1989 objavljen prvi sovjetski znanstveni članek, ki je preučeval vice kot folklorni žanr, preučevanje vicev pa se je nadaljevalo do konca obstoja Sovjetske zveze in po njenem propadu, ko so pojav začeli preučevati preko folkloristike, jezikoslovja, sociologije, psihologije, kulturologije in tako dalje (Мельниченко 16). Kot piše Graham, so vici kljub masovnemu številu objav še naprej obstajali na meji med folkloro in literaturo, saj so vici v času perestrojke in postsovjetske Rusije pogosto izhajali v drobnih in manj trajnih oblikah tiska, kot so poceni brošure, letaki in štiristranski časopisi. Poleg prihranka pri stroških tiska se je takšno objavljanje vicev skladalo z njihovo naravo prenosljivega žanra, ki obstaja v številnih različicah (207).

Sodeč po Grahamu naj bi bili prvi vici, ki so bili objavljeni v tisku, vici na temo prelomnega zgodovinskega dogodka – černobilske katastrofe. Šlo je za nekaj černobilskih vicev, ki jih je zapisal Jurij Ščerbak v članku za revijo *Юность* leta 1988 (209). Eden od najbolj znanih vicev iz tega članka je naslednji:

Дедушка с внуком сидели на берегу Припяти и удили рыбу.

¹⁸⁴ To »eksplozijo« Graham simbolično sopostavlja z istočasno jedrsko eksplozijo v Černobilu (235).

¹⁸⁵ Za odnos sovjetskih akademikov do vicev glej podglavje o vicih v obdobju odjuge.

—Дедушка! А правда, что на этом месте стояла атомная электростанция?

—Правда, внучек. — сказал дедушка и погладил внука по голове.

—А правда, что она взорвалась?

—Правда, внучек. — сказал дедушка и погладил внука по второй голове. (Navedeno po: Graham 209–210).¹⁸⁶

Graham piše, da se je leta 1985 izvedla zadnja državna kampanja, ki je sprožila posebno serijo vicev – odmevna kampanja Gorbačova proti alkoholizmu (210). Ta je sprožila vice, kot so denimo naslednji:

Водитель автобуса объявляет: “Остановка ‘Винный магазин’, следующая остановка—‘Конец очереди’”. (Navedeno po: Graham 210)¹⁸⁷

Сталин – Тиран. Хрущев – Трещотка. Брежнев – Тупица. Андропов – Труп № 1. Черненко – Труп № 2. Горбачев – Трезвенник. (Navedeno po: Мельниченко 317).¹⁸⁸

«Как обозначается Горбачев на языке глухонемых?» - «Щелчок сбоку на шее – и затем кукиш». (Navedeno po: Мельниченко 318).¹⁸⁹

Veliko komentarjev v vicih je požela perestrojka, ki je bila eden od glavnih projektov Gorbačova. Obširne gospodarske reforme, ki so prinašale liberalizacijo in vnašanje tržnih elementov v sovjetsko gospodarstvo, so pri mnogih vzbujale dvome ali nerazumevanje, ponekod pa so tudi že vzbujale zavest o koncu socialistične poti in o postopnem prehajanju v kapitalizem:

У перестройки есть два варианта. Первый – реалистический: что к нам прилетят марсиане и помогут решить проблемы, стоящие перед нашей страной. Второй – фантастический: что мы с этими проблемами справимся сами. (Navedeno po: Мельниченко 799).¹⁹⁰

¹⁸⁶ Prevod: Dedek in vnuk sta sedela na bregu reke Pripjat in lovila ribe.

»Dedek! Ali je res, da je tukaj stala jedrska elektrarna?«

»Res je, vnuček,« je rekel dedek in pobožal vnuka po glavi.

»A je res, da je eksplodirala?«

»Res je, vnuček,« je rekel dedek in pobožal vnuka po drugi glavi.

¹⁸⁷ Prevod: Voznik avtobusa sporoča: »Postaja 'Trgovina z vinom', naslednja postaja – 'Konec vrste'.«

¹⁸⁸ Prevod: Stalin – Tiran. Hruščov – Blebetač. Brežnjev – Tepec. Andropov – Truplo št. 1. Černenko – Truplo št. 2. Gorbačov – Streznitelj.

¹⁸⁹ Prevod: »Kako se reče Gorbačov v jeziku gluhonemih?« - »Tleskneš s prstom od strani po vratu [ruska gesta, ki pogosto označuje pitje alkohola] – in potem pokažeš figo.«

¹⁹⁰ Prevod: Perestrojka ima dva scenarija. Eden je realen: k nam bodo prišli Marsovci in pomagali rešiti probleme, ki stojijo pred našo državo. Drugi je fantastičen: da bomo sami rešili te probleme.

«Когда закончится перестройка в СССР?» - «Никогда. Потому что никто не знает, что должно получиться в результате». (Navedeno po: Мельниченко 799)¹⁹¹

А/р «Что такое социализм» - «Это наиболее долгий и трудный путь к капитализму». (Navedeno po: Мельниченко 155).¹⁹²

Neuspešen poskus državnega udara s strani »konzervativne« ali »trdolinijaške« struje Komunistične partije v avgustu 1991, ki je želela prekiniti z vplivom Mihaila Gorbačova, Borisa Jelcina in drugih nositeljev liberalizacijskih reform, je odmeval v zadnjih sovjetskih vicih, ki so prikazovali Jelcina v pozitivni luči. Graham pri tej podobi vidi podobnosti s Hruščovim v začetnih letih njegove vladavine, ko je začel izvajati destalinizacijo. Pozneje so tudi o Jelcinu nastajali vici, ki so politika pretežno prikazovali v negativni luči (211–212). Graham navaja naslednja »pozitivna« primera:

Идет I съезд народных депутатов СССР. В зал врывается мужик с автоматом: —Кто здесь Ельцин? Все дружно показывают в сторону Бориса Николаевича. —Боря, пригнись! (Navedeno po: Graham 211)¹⁹³

Армянское радио так охарактеризовало его [Ельцина] 'спортивное время': ралли на танках, бег с препятствиями, метание серпа и молота. (Navedeno po: Graham 212)¹⁹⁴

4.7 Politični vici po razpadu Sovjetske zveze

Z velikimi družbenoekonomskimi spremembami ob razpadu sovjetskega socializma in sovjetske države sta se bistveno spremenili tudi vloga in prisotnost političnih vicev. Pomembno dejstvo je, da se je v postsovjetski družbi število političnih vicev bistveno zmanjšalo (Karan, Rebane 113), četudi politični vici v Rusiji seveda obstajajo še danes. Vici so tudi izgubili svoj unikatni status, na kar denimo opozori Graham, ko piše, da politični vici v devetdesetih letih niso več izhajali v posebnih zbornikih, temveč so se objavljali in prodajali skupaj z drugimi oblikami lahkega razvedrila, kot so križanke in mreže, svoje mesto pa so našli tudi v razvedrilnih in satiričnih televizijskih oddajah ter na internetu (208).

¹⁹¹ Prevod: »Kdaj bo konec perestrojke v Sovjetski zvezi?« - »Nikoli. Ker nihče ne ve, kakšen mora biti rezultat.«

¹⁹² Prevod: (Radio Erevan) »Kaj je socializem?« - »To je najdaljša in najtežja pot v kapitalizem.«

¹⁹³ Prevod: Poteka 1. kongres narodnih poslancev ZSSR. V dvorano vdre *mužik* z brzostrelko: »Kdo je tukaj Jelcin?« Vsi skupaj kažejo proti Borisu Nikolajeviču. »Borja, skloni se!«

¹⁹⁴ Prevod: Radio Erevan je takole opisal, s katerimi športi se ukvarja [Jelcin]: demonstracije na tankih, tek čez ovire, metanje srpa in kladiva.

Vzroki za izgubo takšne množičnosti in pomena se močno nanašajo na funkcije političnih vicev v Sovjetski zvezi, kar sem sicer v prejšnjem poglavju nakazoval tudi v nekaterih sprotnih opombah. Nekatere verjetne vzroke, ki so bili že omenjeni v nalogi, tukaj ponovno naštevam, opirajoč se predvsem na Dmitrieva in Černiševa:

- Vici so v vsakdanjosti Sovjetske zveze služili kot kanal za anonimno izmenjavo alternativnih, neuradnih informacij o političnih temah, drugačnih od uradnih. Po razpadu ZSSR pa so po Dmitrievu takšne informacije prešle v institucionalizirane oblike, kot so televizijski programi, tiskani mediji, literatura, gledališče in estrada [kjer je bil prej večinoma prisoten monopol poenotenih informacij s strani oblasti], s čimer anonimni vici, ki so se širili v zasebi sferi, niso več imeli takšne funkcije in učinka kot v obdobju sovjetske cenzure; izginile so tudi mnoge življenjske situacije, kjer so si ljudje vice izmenjevali, kot so denimo čakalne vrste (Дмитриев 58);
- Dmitriev je prepričan, da so vici izginili tudi zaradi tega, ker vici spreminjajo nevarne stvari v nične in smešne, po razpadu Sovjetske zveze pa je bila nevarnost [sankcioniranja vicev s strani] totalitarnega režima odpravljena, medtem ko so politiko po priljubljenosti zamenjale druge »tabu« teme (Дмитриев 58–59);
- Černišev razlaga, da so v času Sovjetske zveze vici nadomeščali potlačen motiv nasilja, po njenem razpadu pa je fizično nasilje prišlo v zavest in samo obnašanje ljudi, zato so vici ob vsakdanjosti nasilja postali prešibak mehanizem za aktualizacijo nasilnih impulzov v podzavesti (Дмитриев 59–60);
- Černišev prav tako razlaga, da so lahko ljudje po razpadu Sovjetske zveze našli nove načine uporabe svoje intelektualne energije, zato je prišlo do zastoja v razvoju in raznovrstnosti vicev (Дмитриев 59);

Zelo smiselno razlago ponuja tudi Graham, in sicer na osnovi Freuda. Graham navaja, da je politične vice onemogočilo izginotje vseprisotne in monolitne tarče satire, tako kot je Freud poudarjal, da vic pomaga ljudem obiti omejitve in odpreti vire ugodja, ki so bili nedostopni. Ko ni bilo več državnih omejitev ugodja in izražanja, vici niso več služili kot izhod za takšno izražanje in so jih tako nadomestile druge oblike (203). Isti avtor citira Krongauza, ki izpostavlja, da so vici v sovjetskih časih služili sublimaciji večine prepovedanih sfer življenja, kot so neodvisni politični aktivizem, etnično samoizražanje in spolnost [odkrit govor o spolnosti], postsovjetski čas pa je omogočal ustanavljanje političnih strank ali nacionalističnih

gibanj in erotiko. Prav tako so vici v sovjetskem času omogočali rabo gradiva, ki ni našlo mesta v množičnih medijih. Vici so bili v sovjetskem času dominanten žanr tudi po zaslugi kratkosti in pozornosti za podrobnosti. V sedemdesetih letih so lahko kot vir informacij in zabave stali nasproti predvidljivi in dolgočasni uradni retoriki, ki se ni posvečala vsakdanjim temam, medtem ko so v Jelcinovi Rusiji ljudje bili redno v stiku s kratkimi novicami, ki niso imele »visokega« značaja (204–205). Krongauz tako v veliki meri zajema opažanja na podoben način kot Dmitriev in Černišev.

Zmanjšanje političnih vicev bi bilo po mojem mnenju mogoče povezati tudi z zmanjšanjem neposredne in očitne prisotnosti politične ideologije in političnega diskurza v vsakdanjem življenju ljudi – izguba zavesti o političnem in občutek večje »apolitičnosti« vsakdanjega življenja sta pripeljala tudi do manjšega števila novih političnih vicev.

Izgubo statusa političnih vicev v postsocialističnem svetu povedno opisuje komentar, ki ga je Seth Graham zapisal v zaključku svoje disertacije:

As I have tried to demonstrate in the preceding chapters, the *anekdot* was itself a marker of a lack—the severe paucity of ingenuous public discourse in Soviet culture—as well as an “object of special devotion” for millions. As a fetish-genre, the Russo-Soviet *anekdot*, like the unearthed fetish objects of extinct civilizations, has become something of a museum piece in the absence of the cultural context that engendered and empowered it. (Navedeno po: Graham 243)¹⁹⁵

¹⁹⁵ Prevod: Kot sem poskušal prikazati v prejšnjih poglavjih, je bil sam *anekdot* označevalec pomanjkanja – izrazito skromnega pristnega javnega diskurza v sovjetski kulturi – kot tudi »objekt posebne predanosti« za milijone ljudi. Kot fetiš-žanr je rusko-sovjetski *anekdot*, podobno kot izkopani fetiš objekti izumrlih civilizacij, postal nekakšen muzejski eksponat zaradi odsotnosti kulturnega konteksta, ki ga je povzročil in mu dal moč.

5 Zaključek

Sovjetski politični vici so v družbi izvrševali funkcijo nekakšnega »družbenega ventila«: omogočali so sprostitev od protislovij, ki jih je v vsakdanjem življenju doživljal sovjetski človek, pa tudi od pritiskov poenotnega sovjetskega uradnega diskurza in uradne politične ideologije, ki je bila v »politiziranem« življenju močno prisotna v vsakdanjiku skoraj slehernega prebivalca. Ta sprostitev je potekala v zelo različnih oblikah, kot so bile lahko različne funkcije, ki so jih vici izvajali. Vici so (bili) oblika razvedrila – njihov glavni namen je bil in še vedno je predvsem smeh in z njim povezana psihološka sprostitev. V sovjetski družbi je bil smeh včasih preprosta avtomatična reakcija na kakšen pojav sam po sebi – kot je pisal že Šklovski, so ljudje določene pojave preprosto ozavestili kot smešne (Мельниченко 24), lahko pa je bila motivirana z globlje potlačenimi mislimi in težnjami. V vsakem primeru je lahko dober politični vic zgostil določene nezavedne misli in odpravil duševne inhibicije, ki so skozi smeh odpirale nov, sproščujoč pogled na vsakdanje sovjetsko politično dogajanje.

Kot je bilo zapisano, so vici omogočali alternativno osmišljanje in presojo družbeno-političnih dogodkov in pojavov v Sovjetski zvezi, ki so se razlikovali od poenotnega in reguliranega uradnega mnenja sovjetskih oblasti. Bili so alternativni, »podtalni« kanal za komunikacijo o družbeno-političnih temah in vir neuradnih informacij. Duhovite vsebine vicev so parodirale resnično sovjetsko družbeno dogajanje, hkrati pa nam lahko služijo za prikaz splošnih političnih prepričanj, mentalitet in stereotipov med sovjetskimi množicami. S svojo privlačnostjo, kratkostjo in jedrnatostjo so lahko vici služili tudi kot učinkovita politična kritika ali celo kot oblika sproščanja agresivnih občutij in frustracij proti oblasti v razmerah, ko so bile možnosti za verbalno ali fizično nasprotovanje sovjetskim političnim praksam onemogočene. Prav tako so vici predstavljali tudi način sprostitev, s katerim so ljudje premagovali svoj strah pred pojavi sovjetskega sistema ali si pomagali pri lažjem razumevanju in prilagajanju le-temu. Nenazadnje lahko razumemo politične vice tudi preprosto kot obliko navezovanja stikov med ljudmi ali zadovoljevanja nekih osebnih teženj, kot je denimo želja po razkazovanju in priznanju s strani drugih ljudi. Različnih funkcij je bilo veliko, vendar ne moremo trditi, da so politični vici vedno izvrševali vse navedene funkcije – njihovo izvrševanje je bilo odvisno od konkretnega konteksta, osebnosti in okoliščin, v katerih so si ljudje pripovedovali politične vice.

V vseh teh funkcijah politični vici nosijo določeno mero upornosti proti sovjetskim oblastem in možnost »razmišljanja z lastno glavo« proti »enoumju« uradnega diskurza in aparatov

sovjetske države. Vendar lahko istočasno opazimo, da je bila ta upornost omejena. V ozkih, obrobnih krogih med ljudmi so vici omogočali sprostitev določenih občutij, kritik, nezadovoljstva, frustracij, uporniškega duha proti sovjetski oblasti, ki pa ni mogel rezultirati v konkretnih množičnih političnih dejanjih, ki bi bistveno spremenili razmerje moči in razmere v sovjetskem sistemu. Vici so le redko v sovjetski zgodovini združevali uporniške politične skupine, pri čemer lahko iščemo izjeme v prvih letih revolucije, denimo med trockisti, vendar so imeli tudi tam relativno obrobno vlogo. Učinek političnih vicev lahko na podoben način pravzaprav opazamo tudi danes – tudi danes se ljudje v neformalnem prijateljskem krogu ali celo v javnih medijih šalimo nad pomanjkljivostmi in napakami aktualne politike in sistema, vendar ta smeh sam od sebe še ne ruši neke politične oblasti ali njenih politik. Vici so bili oblika sovjetske karnevalizacije – smeha, ki je spreverčal »visoko« in »sveto« sovjetske ideologije ter družbeno-politične ureditve, vendar teh ni rušil, temveč še naprej ohranjal. Predstavljali so nekakšen sovjetski »karneval«, »praznik«, ki je obstajal ob strani, poleg ali zunaj uradne sovjetske kulture, vendar hkrati le-tej ni predstavljal dejavne opozicije. Sami pripovedovalci vicev ne samo, da večinoma niso rušili sovjetske oblasti, še več, mnogi so sovjetski sistem spoštovali, se po njem ravnali ali v njem celo zasedali pomembne položaje, podobno, kot je Bahtin opisoval spoštovanje in služenje religiji s strani tistih, ki so najbolj parodirali verske prakse. Slednja ugotovitev tudi ruši eno od razširjenih stereotipnih prepričanj, da naj bi šlo pri sovjetskih političnih vicih za izrazito binarno nasprotje med absolutno oblastjo na eni strani in nemočnim ljudstvom na drugi strani, pri čemer naj bi vici ljudstvu služili kot edino možno orožje upora – v resnici so bili odnosi med oblastjo in tistimi, ki so govorili in širili politične vice, bistveno bolj kompleksni in pogosto niso bili antagonistični.

Politični vici so se podobno kot drugi vici v ruski kulturi razvili na začetku 20. stoletja z mešanjem anekdot evropskega izvora, ki so bile razširjene med višjimi sloji (po katerih so vici tudi dobili svoje ime – *анекдоты*), in različnih ljudskih oblik, kot so denimo bajke in *бытовые сказки* (»pravljice o vsakdanjem življenju«). Mešanje je v veliki meri posledica velikih sprememb v ruski družbi od druge polovice 19. stoletja: odprava tlačanstva, gospodarska modernizacija in industrializacija, razvoj železnic, množične migracije s podeželja v mesta, družbena revolucija in podobno. V 20. stoletju so vici postali eden od glavnih folklornih žanrov v mestih, zaradi močne prisotnosti izrazitega političnega diskurza v vsakdanjem življenju ljudi pa so bili vici v Sovjetski zvezi še posebej prežeti s političnimi temami. Sovjetske obveščevalne službe so vicem prisluškovale že v zgodnjih dvajsetih letih,

ko so jih med drugim razumeli kot izraz političnega razpoloženja med prebivalstvom in javnega mnjenja o ukrepih sovjetskih oblasti, medtem ko se jih je od okrepitve Stalinove represije leta 1927 do glasnosti in perestrojke v osemdesetih letih držala izrazito negativna konotacija »protisovjetske« in »sovražne propagande«. V stalinizmu so bili ljudje zaradi političnih vicev pogosto kazensko preganjani, mnogi so bili internirani v gulage. Po smrti Stalina so oblasti za vice pogostejše odrejale mehkejša disciplinska ukrepa, kot je denimo izguba službe, medtem ko so vici v zadnjih letih Sovjetske zveze prišli v javne medije in postali pomemben del pričevanj o zamolčani sovjetski preteklosti.

Čeprav je pričujoča magistrska naloga razkrila kar nekaj pogledov na funkcioniranje političnih vicev v Sovjetski zvezi, vidim za nadaljnje raziskovanje še veliko manevrskega prostora. Zelo zanimivo bi se bilo denimo vprašati, zakaj določena politična oseba ali politični diskurz oziroma, če se izrazim po Freudovo, – določeni Drugi poraja toliko političnih vicev, medtem ko jih druge politične osebnosti in diskurzi ne. Tudi sama izbira likov je lahko podvržena še globljemu raziskovanju – zanimivo bi se bilo denimo vprašati, zakaj so bili liki, ki so napravili v vicih logične zmote in z njimi razkrili neko zamolčano resnico sovjetskega sistema, pogosto ravno Judje ali Čukči. Prav tako je veliko prostora za preučevanje razvoja, pogostosti, funkcij in tematik političnih vicev od konca Sovjetske zveze do danes. Morda tudi v smislu, kako se stari sovjetski vici spreminjajo in preoblikujejo, da lahko v njih uživa tudi sodobni poslušalec, ki realsocializma ni doživel, ali pa za raziskovanje prehodnikov sodobnih vicev v starih oblikah smeha pred 20. stoletjem. Odnose med delovanjem oblasti in pripovedovanjem vicev bi bilo možno produktivno preučevati tudi skozi metodološke in teoretične okvirje Michela Foucaulta, ki je v svojem opusu kvalitetno raziskal delovanje modernega kaznovanja in oblasti diskurzov. Vendar menim, da vse to in še več že presega okvir te magistrske naloge, zato naj ta odstavek služi le kot smernica za morebitno nadaljnje raziskovanje pričujoče tematike.

6 Povzetek

Резюме

Данная магистерская диссертация посвящается в экспертных обсуждениях часто пропущенному, но очень широко распространявшемуся явлению советского общества – политическим анекдотам. Хотя мы связываем анекдоты чаще всего со свободным временем и развлечением, политические анекдоты могут выполнять также другие функции, которые особенно выражались в общественной среде советского (реал)социализма, отмеченного, в частности, очевидной цензурой и унифицированной политической речью (дискурсом), которая находилась под монополией советской власти, сосредоточенной в руках Коммунистической партии. В такой среде, политические анекдоты являлись больше чем смехом и развлечением – они являлись способом альтернативного мышления и суждения общественно-политических событий в Советском союзе, неофициального или «подпольного» канала коммуникации и расширения неофициальной информации о политических темах, способом политической критики, они позволяли релаксацию агрессивных мыслей, чувств и фрустраций в связи со советской системой, в среде, где для большинства людей практически не было возможностей вербального или физического сопротивления, даже меньше активного решения проблем в советском обществе. Кроме того, они также помогали преодолеть страх перед определенными явлениями советской системы или помогали легче понять и приспособиться к системе. Благодаря своей привлекательности, они также могли служить просто как способ установления контакта с другим человеком. Политические анекдоты также полезны как потенциальный исторический источник, в первую очередь, для понимания обще распространявшихся политических менталитетов, убеждений и стереотипов среди советского населения. Политические анекдоты не всегда выполняли все свои функции: их функции были зависимы от конкретного контекста, лиц и обстоятельств, в которых люди рассказывали политические анекдоты. Хотя они позволяли выразить мнения и чувства, которые различались от речи, идей и политических практик советских властей, они сами собой еще не представляли «оружия» сопротивления власти и они не могли изменить существующий режим. На уровне общества, они больше всего служили «клапаном» для релаксации мыслей и чувств, а существуют также параллели с карнавализацией, концептом Михаила Бахтина – анекдоты, похоже описаниям карнавалов Бахтина, переворачивали «високое» и «святое» советской идеологии и режима, но они их не

разрушали. Еще больше, многие анекдотчики (те, кто рассказывали анекдоты), несмотря на смех, уважали советскую систему или в ней даже занимали влиятельные политические должности. Поэтому, отношения между политической властью и анекдотчики были комплексные и не обязательно антагонистические. Обширная часть диссертации посвящается также постепенному развитию жанра в русской культуре и отношениям советских властей к политическим анекдотам, которые в течении советской истории менялись.

Ключевые слова: политические анекдоты, юмор, социализм, реалсоциализм, Советский союз.

7 Viri in literatura

Абильдинова, Жанара Бериковна. «Жанровая специфика анекдота». *Вестник Челябинского государственного университета*. 21 (2010): 5–9. Dost. 18. 12. 2015. <<http://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovaya-spetsifika-anekdota.pdf>>.

Андреевич, Е. *Кремль и народ: Политические анекдоты*. Мюнхен: Слюсарчук, 1951.

Архипова, Александра Сергеевна in Михаил Анатольевич Мельниченко. *Анекдоты о Сталине: Тексты, комментарии, исследования*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, Объединенное гуманитарное издательство, 2010.

Дмитриев, А. В. *Социология политического юмора*. Москва: РОССПЭН, 1998.

Каган, М. С. «Анекдот как феномен культуры. Вступительный доклад». *Анекдот как феномен культуры: Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. Санкт-Петербург*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Dost. 4. 3. 2016. <<http://anthropology.ru/ru/text/kagan-ms/anekdot-kak-fenomen-kultury-vstupitelnyy-doklad>>.

Мельниченко, Миша. *Советский анекдот: Указатель сюжетов*. Москва: Новое литературное обозрение, 2014.

Милютин, Ю. Е. «Нечто об экзистенции анекдота.» *Анекдот как феномен культуры: Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. Санкт-Петербург*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Dost. 11. 3. 2016. <<http://anthropology.ru/ru/text/milyutin-yue/nechto-ob-ekzistencii-anekdota>>.

Ожегов, Сергей Иванович. *Словарь русского языка*. Москва: ОНИКС; Мир и образование, 2008.

Панченко, Александр, иг. *Русский политический фольклор. Исследования и публикации*. Москва: Новое издательство, 2013.

Химик, В. В. «Анекдот как уникальное явление русской речевой культуры». *Анекдот как феномен культуры: Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. Санкт-Петербург*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Dost.

12. 4. 2016. <<http://anthropology.ru/ru/text/himik-vv/anekdot-kak-unikalnoe-yavlenie-russkoy-rechevoy-kultury>>.

Шмелева, Е. Я. in А. Д. Шмелев. *Русский анекдот: Текст и речевой жанр*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.

Bahtin, Mihail Mihajlovič. *Ustvarjanje François Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Prev. Borut Kraševac. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2008.

Feldbrugge, F. J. M., G. P. van den Berg in William B. Simons, ur. *Encyclopedia of Soviet law*. Dordrecht: M. Nijhoff, 1985.

Freud, Sigmund. *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Prev. Simon Hajdini in Samo Tomšič. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2003.

Graham, Seth Benedict. *A Cultural Analysis of the Russo-Soviet Anekdot*. Doktorska disertacija. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2003.

Sørensen, Majken Jul. »Humor as a Serious Strategy of Nonviolent Resistance to Oppression«. *Peace & Change*. 33 (april 2008): 167–190.

Lewis, Ben. *Smeh in kladivo: O režimih, ki so pocrkali od smeha*. Prev. Andrej Poznič in Žiga Valetič. Mengeš: Ciceron, 2010.

Raskin, Victor. *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1985.

Rebane, Martin. »Some aspects of telling political jokes in Soviet Estonia«. *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication*. Tartu: ELM Scholarly Press, 2012. 111–116.

Slovar slovenskega knjižnega jezika : SSKJ. 2. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je magistrsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 14. junija 2016

Tibor Malinovič